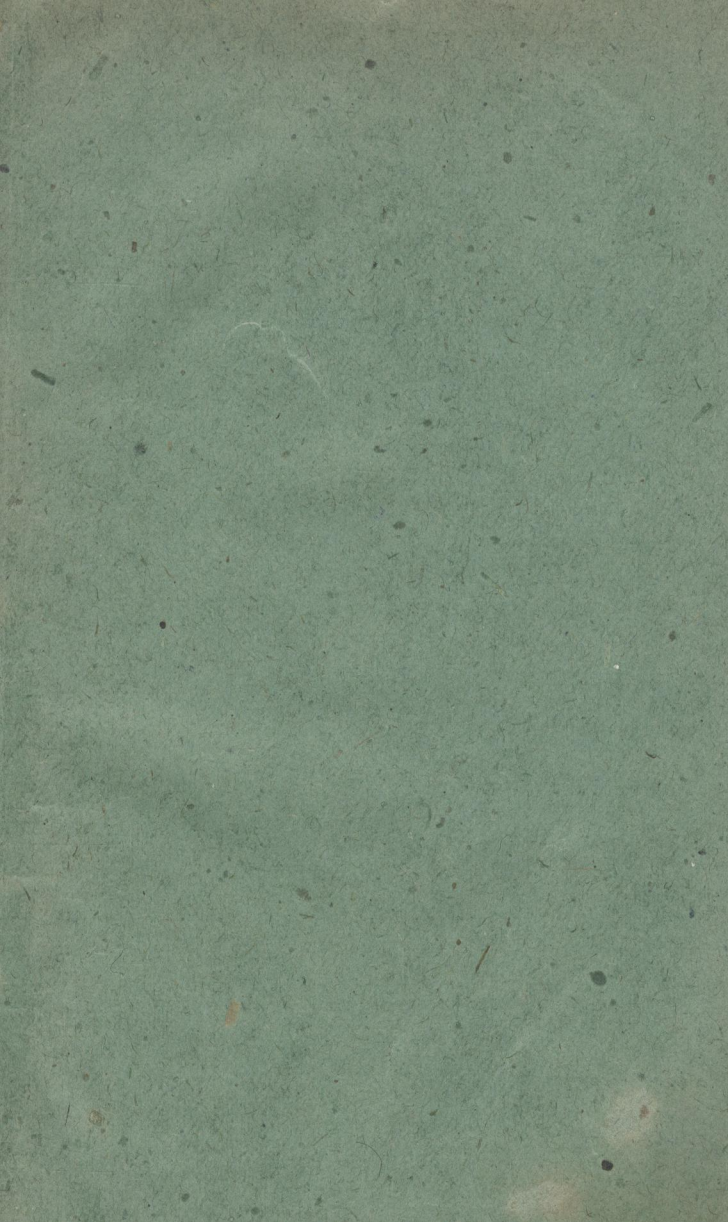

БІБЛІОТЕКА
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

36.000/ххvii

ІВАН ФРАНКО

ТВОРИ

XXVIII

**З ЧУЖИХ
ЛІТЕРАТУР**

КН. 2

КООПЕРАТИВНЕ „РУХ“ ВИДАВНИЦТВО

ТВОРИ

ДРУГА КНИГА

КООПЕРАТИВНЕ РУХ ВИДАВНИЦТВО

23357

28-2

ср

ІВАН ФРАНКО

З ЧУЖИХ ЛІТЕРАТУР

ДРАМАТИЧНІ ПОЕМИ
ТА ІНШЕ

ДРУГА КНИГА

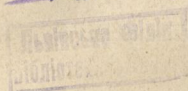
36.000/28.

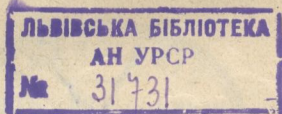
ХАРКІВ — 1929

Бібліографічний опис цього видання вмі-
щено в „Літопису Українського Друку“,
„Картковому репертуарі“ та інших по-
казчиках Української Книжкової Палати

180 ср

22/000.18

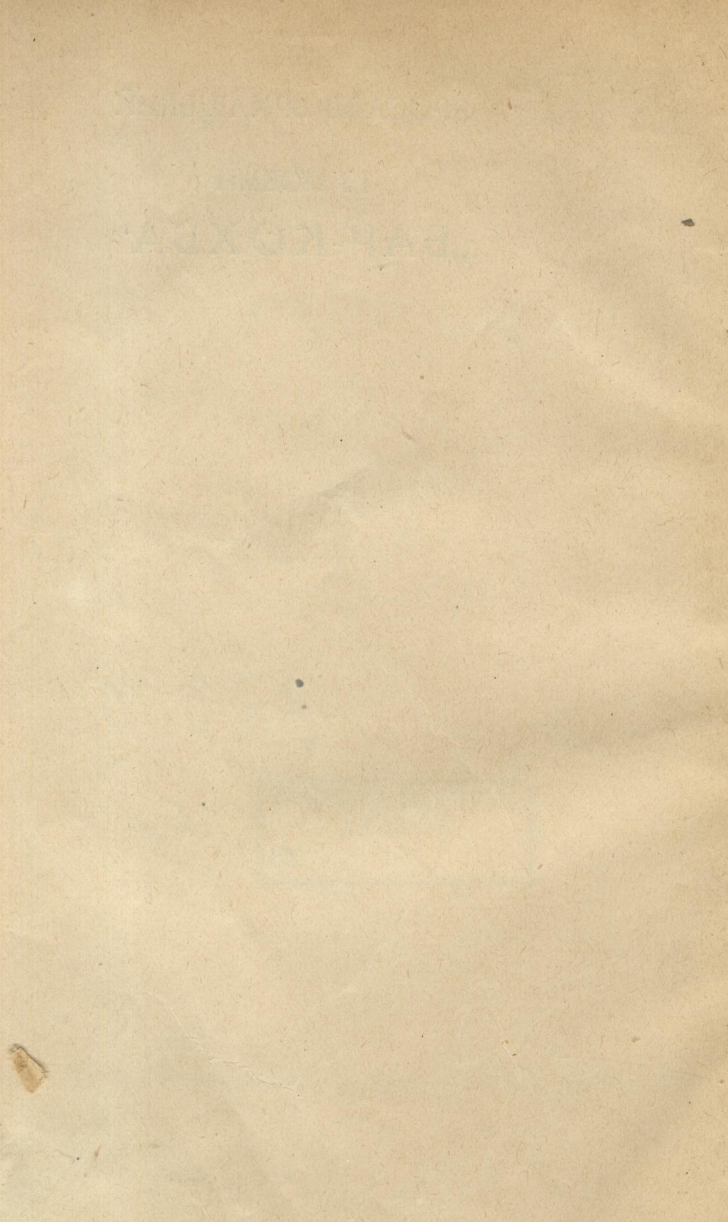

31704/28.2

ЯРОСЛАВ ВРХЛІЦЬКИЙ

ІЗ ПОЕМИ

„БАР-КОХБА“

ПРОЛОГ¹

При стінах храма

Руїни єрусалимського храма. Серед розвалин тут і там виростає бур'ян та корчі. Головна стіна тягнеться поперек сцени. Під нею лежать і клячуть купки жидів, чоловіків і жінок, різних літ. Матері уцїтькують дітей, старці з подорожніми палицями і клунками на плечах, мужі з руками пооббиваними ремінем, у поставах як при молитві. Дехто лежить на землі й б'є чолом об мур або об землю. Інші в німому болю сидять і тупо дивляться перед себе. Пізно, вечоріє, звільна стемнюється.

Один голос.

Де твій храм, о, промов нарешті! Де твій кивот заповіту, де твої обкурені вівтарі? Де співи псалмістів у святих хоромах? Де твій архіерей, що молився за весь народ в день примирення? Де твої пророки, де твій король, де сила твого народу?

¹ Подаючи тут перекладом кілька розділів із найновішого великого твору чеського поета Ярослава Врхліцького „Bar-Kochba“, пригадаємо його історичну основу. По зруйнуванню Єрусалима Титом минуло 50 літ. Жиди, розсипані по цілій Римській імперії, почали знов буритися і, нарешті, 133-го року вибухло в Палестині нове грізне повстання. На його чолі станув якийсь Бар-Кохба, прогнав римського легата з Єрусалиму, здобув кілька фортець і здужав продержатися майже рік проти напору римських легіонів, поки вкінці укріплений і боронений ним город Бетар не впав у руки

Другий голос.

Мовчиш, а руїни говорять за тебе. Де був кивот, там гніздо лисиці, а серед каміння збудованих вівтарів криються гадюки. Замість співу псалмистів лунає ридання вигнанців і голодних путників, замість архієрея і пророків купи жебраків б'ють головами до німої стіни. Твій король у Шеолі¹, а сила твого народу, то наруга над ним.

Усі.

Горе! Горе! Горе!

Один голос.

Як збіжжя під ногами женця, падемо без відпору. Чужі вогні жруть наші міста і села, чужинець сидить за столами наших батьків і псів своїх годує вечерею наших дітей. Наш плач б'є до брам неба, а ти мовчиш уперто.

Другий голос.

Римський вояк ходить там, де Левіти купалися перед святою жертвою. Твоє сонце гля-

римлян. Бар-Кохба скінчив самовбивством, жидів покарано удруге, ще тяжче, як за Тита. Це історична основа поеми. Та Врхліцький зробив головним її героєм не самого силача і вояка Бар-Кохбу, а високо вченого столітнього рабіна Акібу, що ніби то був душею цілого цього руху, хоча історичні дослідження виказали, що рабін Акіба не мав з Бар-Кохбовим повстанням нічого спільного (див. статтю „Аківа“ в Гаукковій „Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche“ т. I). Що в поемі Врхліцького гудуть—де тихше, де голосніше—тони сучасних претові болів, змагань і розчаровань, цього не треба й зазначувати. Власне ті ліричні тони оживляють його поему, як це бачимо ось тут у майстернім прологу.—І. Ф.

¹ Шеоль—жидівський Гадес.

дить на стіни твого міста і твого храма і не закриває лиця. Місяць спускає там свої дрібні сльози, та вони не потішають і не допоможуть.

Усі.

Горе! Горе! Горе!

Один голос.

Аджеж не брехнею були твої заповіді і пророцтва про Месію, що ждемо його приходу? Чи, може, був ним той Йошуа з Назарета, що тут перед літами був прибитий на хресті? Не знаю, та не можу няти віри. Жду на правдивого післанця мира і перемоги, щоб доказав з більшою славою і величністю, що ти наш бог і не одуриш нас. О, пошли, пошли його!

Другий голос.

Тамтой товаришував з малосилими і жебраками, сам бідний, їв при столі бідарів і через те не може бути твоїм піланцем, бо ти, опоясаний блиском, пануєш між Серафимами і Херувимами. Коли ж покажешся нам у своїй славі? Аджеж вона мусить затьмнити славу Тита і Гадріяна! Чом мовчиш? Промов! Аджеж ти не дурив нас, це ще одно, в що віremo. О, пошли, пошли його!

Усі.

О, пошли, пошли його!

Входять Акіба і Мейр, проходять мовчки поміж рядами клячучих і зупиняються при лівім краю храмової стіни.

Акіба.

Тут знов бачиш нашу долю всю:
Одно ридання вічне, вічний плач.

До мурів храма головами б'ють,
Та ще й за те нам їх благословити,
Бо цей скажений біль, то одинокий
Безсмертний свідок, що ми ще живі.

Мейр.

Мені аж чудно, відки з кожним днем
Усе нові ряди беруться тут?
Ти прав, равві, гаразд, що тут вони.
Їх плач мене порушує до сліз,
Це ж явний доказ: є ми, живемо!

Акіба.

Хоч в притиску, в жалобі ненастанній!
Та як ріка пливе і попід льодом,
Так під обухом римського тирана
Живе наш люд! Хто заглушить його?
При тій стіні лід нагло розламався:
Ми є, живем і дихаєм і чуєм,
Ми знов—народ, а це ж найстарша річ!

Мейр.

Але який же вигляд на майбутнє?
Сьогодні здавлений ще тліє біль,
А ті стежки до хоромів Єгови,
Це продухи, що в них булькоче він,
До світла рветься. Та що буде завтра?
І найгостріший притупиться зуб,
Глодаючи скалу. Зцілиться рана,
Мертвий спокій заляже всюди знов.

Акіба.

Ледве чи так. Здається, цих стежок
До храма стін щодень все більше й більше.
Щодень чужії лица бачиш тут:
Ідуть із Ідумеї, з Вавілона...

Мисль єдности вже обіймає всіх,
А горем одиниць зростає сила маси.
О, Мейре, вір, старі пророцтва ті
Про нашого Месію—не брехня.
Він ще прийде, як слухний час настане,
Великий, більший, ніж у сні нам сниться.

Один голос.

Аджеж не були брехнею твої заповітні пророцтва про Месію, що ждемо його приходу! Він мусить прийти, бо інакше дурили б нас твої пророки, твої уста, ти дурив би нас, о боже, а ти не можеш дурити ніколи! Ждемо на нього день-у-день, щоб виповнив царство твоє, щоб воскресив з руїн твій храм і люд твій, щоб доказав, що ти не одурив і не можеш одурити. Чом отягаєшся? О, пошли, пошли його!

Різні голоси

майже омліваючи.

О, пошли, пошли його!

Акіба.

Чи чуєш це? То щирий голос люду,
То божий голос! Він прийде! Він мусить!
О вір, пощо до старости такої
Держав би був мене оце господь?
Пощо б мої мандрівки і страждання?
Ввесь світ я обіймив і обіймаю.
Назви мені одно село чи місто,
Де б слід цих ніг старечих не лишився.
В Зефірії чи тут у Арамеї,
У Етропії чи на Евфраті,
Як в книзі, ясно в мислях всіх читав я
Те, що з чужих країн блудні прихожі.

Ось тут кричать охриплими устами:
„Пошли його!“ Прийде! Прийти він мусить!
Як ні, брехня — його закон великий,
Брехня — усі святі слова пророків,
Брехня — всі віщі образи й символи,
Брехня — весь світ, він сам — брехня найбільша!
Вір голосу народа! Він прийде!

Мейр.

Ану ж вже був, та ми і не пізнали?
Стояв між нами смирний і убогий,
А ми не знали. Ні, не був це він!
Він мусить появиться в славі, в блиску,
Серед соток і тисяч ангелів,
Як судія засяде між народом,
Де вдарить, бризнуть ріки аж до неба,
Світ захитається в своїх основах.
Так бачу я його...

Акіба.

Це давній блуд!
Він може вийти й з простого народа,
Без предків буде, та за те потомства
У нього без ліку — весь рідний люд.
Так надіюсь його...

Мейр.

Щасливий ти в тій вірі!

Акіба.

Не вірою, я дійсністю щасливий.
О, глянь на все, що діється довкола!
Ворушиться, кипить по всіх усядах,
Ще кілька літ, а замисли мої
Стать мусять ділом. Нині ще досить нам
Цих ветхих стін святилища Єгови,

Щоб день-у-день тут біль свій обновляти,
А біль — чудова закваска для діла.

Лиш мужа брак твердого в повній силі,

Щоб був муж діла, як я — муж думок,

А буде все, чого жду й сподіваюсь.

Лиш мужа винайти! Все йде до перелому.

Нестерпне вже знущання римських військ

І здирства римських консулів неситих,

Що мають маску Риму — не лице.

Вже бунт підносить голову криваву

По всіх усюдах — тільки мужа треба,

Щоб силою свого духа пхнув

Його в русло властиве і могутнє.

І зброї в нас є більш, ніж ти міркуєш.

На розказ Риму наші такі люди

Її зробили, та як віддавать

Прийшлось, побачили, що чимсь вона

Невідповідна приписам. Римляни

Вже заплатили за роботу, зброя ж

При нас лишилась. У ямах глибоких,

В гірських яскинях, в тайних хідниках,

Де — думають римляни — є лиш наші

Гроби, лежить та зброя, жде, аж люд

Її ухопить на велику пімсту.

О, це велике буде воскресіння!

Лиш мужа б нам, щоб зрозумів і вивів

До ясної мети цілий мій плян! Виходять.

Входить Міріам в убогім одязі і веде за руку малого
Бар-Кохбу.

Міріам.

Бачиш, дитино! Оце ми у цілі своєї довгої
мандрівки! Оце храм твого бога, тут пла-
чемо і стогнемо безутішно.

Бар-Кохба
12-ти літній хлопець.

Бачу тільки руїни, а серед них тіні — подібні до людей могого народу. Чого вони тут шукають, що тут роблять, мамо?

Міріам.

Плачуть над зруйнованим домом Єгови.

Бар-Кохба.

А він це терпить? Йому це байдуже, що плачуть?

Міріам.

Злий римлянин запалив храм твоїх батьків, дитино!

Бар-Кохба.

А бог стерпів це?

Міріам.

Як бачиш!

Бар-Кохба.

А чого ж сюди ходимо всі?

Міріам.

Щоб відплакувати те горе, дитино!

Бар-Кохба.

Щоб наш бог міг стерпіти наше пониження!
Цього не розумію, мамо!

Міріам.

Мабуть, ми заслужили цього, синку! Мабуть, із цього горя маємо повстати сильнішими і ліпшими. Мабуть, за тим і ходимо сюди. Не знаю,

але тут бували наші батьки, то для того й ми прийшли сюди в турботі і стражданню.

Бар-Кохба.

Щоб побачити зруйновану стіну і почути зойки тисячів!.. Ні, як може хтось бути таким злим і без чуття! Аджеж ти говорила мені, який пишний, гарний і великий був Сіон. А ти чей же, не дуриш, мамо? І чом же ж мушу бачити його в розвалинах, а його народ у пониженню? Хочу відповіді! Чи ж міг бути такий лихий чоловік і такий байдужий бог, що могли прийти дні ось такого спустошення?

Міріам.

А таки бачиш, що прийшли...

Бар-Кохба.

І знов питаю, пощо ти вела мене сюди?

Міріам.

Щоб і ти плакав і нарікав зі своїм народом.

Бар-Кохба.

Плакав і нарікав! Хитається і сідає.

Міріам.

Ти втомлений довгою хідьбою, дитино моя?

Бар-Кохба.

Так, утомлений, сон мене клонить.

Міріам.

Пожди ще хвилину, відправмо святу молитву!

Бар-Кохба.

Коло оцієї стіни?

Міріам.

У тих руїнах, так як і інші.

Бар-Кохба.

Як інші — ну, то плачмо і нарікаймо!

Вмішується між розжалоблений народ. Звільна нарікання притихають. Люди підносяться і виходять із руїн. Стемнюється що раз більше. Швидко лишається на місці тільки Міріам і Бар-Кохба. Вона сідає знесилена, хлопчик тулиться до неї, опирає голову їй на груди й засипає. Крізь пільму проблискує велика зізда саме над чолом Бар-Кохби. З противного боку вертають Акіба і Мейр.

Акіба.

Утих їх стогін і псалми плачливі,
І на руїнах засідає ніч.
Всі розійшлись, лиш самота лишилась.

Мейр.

Хтось ще тут є, равві.

Акіба.

Так, жінку бачу я.

Мейр.

А хлопчика не бачиш коло неї?

Акіба.

Так, правда. Спить ось, тихе чудо неба.
Помалу йди, щоб не збудить його,—
Дитячий сон, то святощі землі.

Мейр.

Спокійно спить — і в сні зідхає мати.

Акіба.

І добре їм. Придивляється Бар-Кохбі.
Який чудовий хлопець!

Мейр.

Глянь, зірка над чолом його горить!

Акіба.

А блиск її на личку в нього грає,
В чудових рисах тих, м'яких, солодких!
Глянь, золотаві кучері спливають
Йому на вид! Ти, певно, чув ту повість,
Як у Бітинії кесар Гадріян
Край ліса хлопця сонного знайшов,
Що в сні сміявся і звався Антіной..
Оце подібне чудо! Як предивно
Звізда блищить, пала в його лиці!
Ні, навпаки, це він зівзді дає
Красу і блиск і поваб.

Мейр.

Справді диво!

Акіба.

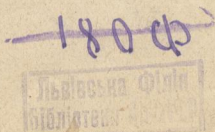
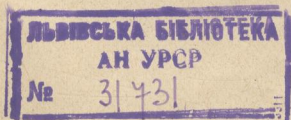
І відки він тут з матір'ю прийшов?
Хто скаже нам? Досить, що він є наш
І що так гарний!

Мейр.

А лице бліде.

Акіба.

Це від терпіння. Та Самсона силу
Я бачу в ньому.

Мейр.

Чи збудить його?

Акіба.

Пощо? Колись його господь розбудить.
Цей хлопець вибраний для діл великих,
Його рукою бог покаже чуда!
Щасливий я, що днесь сказати це можу.

Мейр.

І розпитати не хочеш, чий він син?

Акіба.

Господній — і цього мені досить.
Я з ним зійдусь, цього тепер я певен.
Схиляється й цілує сонного Бар-Кохбу.
Спи, сину зірки, аж тебе покличу!

Мейр.

Він усміхнувся, а мати, бач, зідхнула.

Акіба.

На те і мати! Ну, ходімо геть!

Відходять. Акіба, ще відходячи, задивляється на сонного Бар-Кохбу. Мла надтягає і заслонює зізду над його чолом. В глибині за великою храмовою стіною миготять великі блискавки без грому. Злегка здригається земля, через сцену пролітає Асмавет, апокаліптичний їздець, ангел смерті і знищення — величезний, лице тоне в млі, понад широким плащем видно білу труп'ячу голову і косу.

Асмавет.

Всі — всі ви — всі засуджені на страту!

IV. ВИБРАНЕЦЬ ГОСПОДНІЙ¹

Шатро на склоні гори Сіона. В глибині сцени заслона, котру відхиливши, можна бачити широкий круговид. Зліва ліжка, справа стіл і крісла. На столі листи і воєнні мапи. Квінт Тіней Руф, кесарів легат, сидить при столі затоплений у студіюванню мап. Тит Анній стоїть край великої задньої заслони.

Т. Анній.

Є тут послы жидівської громади
І ждуть ще на останній послух, поки
Сповниться кесарів приказ.

Руф

не підводячи очей.

Чого ж їм треба? Що я їм пораджу?
Нехай ідуть домів і будуть тихо.

¹ У першій пісні поеми, що має напис „Стріча на горі Гарацім“, показано стрічу і розмову кесаря Гадріяна з раввіном Акібою. З тої розмови Гадріян зрозумів, що добротою з жидами не порадить нічого і постановив доконати їх строгістю. Він велить своєму легатові заорати те місце, де стояв Соломонів храм і побудувати на ньому нове місто. В другій пісні п. з. „В долині Бет Ріммон“ показано збір жидів, сполошених цими заходами Риму. Вони рішають боротися з римлянами до останньої каплі крови. Акіба обіцяє їм на начальника Бар-Кохбу, котрого має відшукати. Збір висилає Акібу, Терадіона і Бар-Кохбу до римського легата, щоб зупинити його від розорювання Сіону. В третій пісні показано, як Акіба віднаходить Бар-Кохбу між гробами і Бар-Кохба приймає гідність гетьмана.

Т. Анній.

Шановні це і чесні люди, пане,
В очах горить огонь, пророцька гордість, —
Це не бунтівники.

Р у ф.

Рад вірить тому,
Та задля них ніщо вчинить не можу:
Виразний тут є кесарів наказ,
На крок від нього в бік — загибель наша.
Хто провідник у них?

Т. Анній.

Старий Акіба.

Р у ф.

О, знаю, знаю! „Де Мойсей не міг,
Дійшов Акіба,“ — так про нього мовлять.
Крім нього, хто?

Т. Анній.

Равві Терадіон,
Лід розуму, де той — огонь чуття.

Р у ф.

І цього знаю — ті оба, то є
Цілий Ізраїль. А хто ще є з ними?

Т. Анній.

Якийсь ще незнайомий третій муж,
Та ростом, вродою богам подібний,
Проречистий, мабуть, як плуг скрипливий,
Але готов до діла.

Р у ф.

Як зоветься?

Т. Анній.

Бар-Кохба.

Руф.

Ні, не знаю. Три їх є:

Акіба, це уява, Терадіон
Це ум, а чим же є отой Бар-Кохба?
Ну, хай вийдуть! Шкода балаканини,
Та хай їм буде. Тільки слухай, хлопче,
Не разом всіх впускай їх в це шатро,
Лиш по черзі, як тут мені назвав їх.
Це не міша, щоб кесарів наказ
Був сповнений тимчасом; поки я тут
Прогаюсь з ними — чисто риторично, —
Ти виконай його. Збери вояцтво,
Вели крадьма зорать святее місце,
Де здавна славний Соломонів храм
Стояв, і там засновини положиш
Нового міста. Так наказ велить.
Ну, йди, та ж розумієш?

Т. Анній.

Все сповню,

Що зможу і як зможу. Відходить.

Руф.

То крутий,

Твердий, упертый люд! Я певний, Рим
Його за легко важить, ну та Рим
На все собі позволить може, він
Це добре зна і своїм шляхом ходить.
Я лиш роблю, що він велить, що мушу.
Акіба! Входить Акіба.

Акіба.

Щастя тобі, легате,
І божий мир!

Р у ф.

Вітай мені, Акібо!

Жаль, що інакше привітати не можу,
Як би годилося для твого віку
І старости і слави. Ой, Акібо!
Ідеш стрімким і небезпечним плаєм;
Чим вище йдеш, тим глибше впасти можна.
Рим не зігнеться, вір! У нього ноги
Залізні, хоч худа його вовчиця,
Синайських таблиць не злякаєсь він,
Це пам'ятай, старий премудрий мужу!

А кі ба.

Старий, мій пане, це є дійсна правда, —
Та чи премудрий я, це зна господь;
Добра свого народа я бажаю.

Р у ф.

І шляхом бунту?

А кі ба.

Бунту? Ні, мій пане!
Вперед з'ясуймо, що зовеш ти бунтом.
Великий Рим, це знає кожний з нас,
Ми мурашки —

Р у ф.

А хтіли б бути львами!
Равві! Вся мудрість має свої межі.
Ти вчений і старий, то тим певніше
Міг зрозуміти, як марна та сварка.
Рим має силу, ви—його раби.

А кі ба.

Цих слів ти не повинен був сказати.
Хто брата зве рабом, той сам в тій хвилі
Є раб надмірної своєї сили.

Р у ф.

Байдуже Римові така гра слів,
Ми маєм силу, ну, а ви раби.

А к і б а.

Великий Рим — це правду ти сказав, —
Великий на вазі людської долі,
Але на божій, бач, вазі ми більші.
Цього ти не піймеш, поганець! Ми — щось
[більше,
Дали ми світу бога.

Р у ф.

Але світ,

Як бачиш, далі йде собі з богами.
Це, вчений мій равві, є лиш гра слів.
Де міць, там право. Ну, де був ваш бог,
Коли вперед римляни в край ваш впали,
Коли вперед смолоскип кинув Тит
У храм його святий? Боги ж поганські,
З котрих в нерозумі своїм смієшся,
Зовеш їх витвором голов безмізких, —
Перемогли понурого Єгову.
Конець — вінець. Сьогодні ви є труп.

А к і б а.

Не так зовсім, мій пане, як здається.

Р у ф.

Чого ж вам треба? Втоптані у порошок,
Розтрошені...

А к і б а.

На що всі мають право,
Кому те сонце світить! Хочем жити.

Р у ф.

Хто ж вам боронить? Жийте, як вам любо,
Та мусите коритися, в тім і все.

А кі ба.

Коритися, це по твому зректись
І бога, краю і матірньої мови...

Р у ф.

Бог, мова, край — та ну! Слова, слова!
Ти вчений, ти оглянув світ увесь,
Як можеш у словах в'язати духа?
Дух — переможець. Нині це дух Риму,
Не ваш дрібний, вузький гебрейський дух,
Що дбає про Сіон і Гарацім.
Рим, його дух панує нині світу,
А ви — дрібне, засліплене сектарство
На шляху під колесами його.
Він вас роздавить, бо на те він Рим.

А кі ба.

Такий малий не є наш дух, о пане,
Яким тобі здається з римських башт,
Перед якими й Ганнібаль схитнувся.
У вас є Сципіони, Цезарі
І Августі — пошана їм і слава! —
Та на вазі духовій — вибач, пане! —
Вони нам не рівня. Ми люд малий,
Від віку битий. Мов малий островець
Від віку серед моря чужини
Поклав нас бог. Невпинний бій, це наша
Історія. Ми все були серна,
Що до смерті цькують стрільці неситі.
Не хочемо нічого, тільки змоги
Жити, розвиватися в законних межах,

Які від віку є в нутрі людському.
Ви більші силою, це вам признаю,
Ми більші духом.

Р у ф.

Сила — також дух!
Де ж би взялась та сила, мудрий діду,
Без духа в боях? Ми здобули світ,
Вас здибали на тім далекім шляху,
Ви буритесь — і ми вас зметемо.
Ви — мов чужа заноза в нашім тілі,
Тож геть її! Це ясно, мудрий діду!

А кі ба.

Не так то й ясно. Пощо ж воскресив нас
І на видовище подій поставив
Незвісний дух, що ми зовемо богом?

Р у ф.

Це, друже мій, його річ, а не наша.

А кі ба.

Так признаєш і сам його, легате,
Значить, він єсть і Рим його признає,
Великий Ягве непоборних сил,
Що вів Саула й Юду Маккавея,
Що й нас веде й до тебе мовить мною.

Р у ф.

Я знаю тільки бога переможця,
Цей зветься Рим; — а чом мовчить ваш бог?

А кі ба.

Згрішили ми, мабуть, нас знать не хоче,
Та знаєм ми його й будемо знати!
Хіба ж брехня ті таблиці синайські?

Чи сном була Давидова хвала?
Була марною велич Соломона?
Нас не зламали ті літа неволі
Край вавилонських рік, не знищив Тит,
Ми все народ, потоптаний, малий
Та висміяний, та, проте, народ;
Так жиємо, хіба б наш бог віднині
Не хтів про нас і знать. Те, що ми є,
Що почуваємо себе народом,
Ліпшим від всіх і вибраним між всіми,
Це наша сила, наш тріумф, перемога!
І в кістях злої вашої вовчиці,
Що затягла пів світа своїм тілом,
Ми дихаєм, есьмо, жиємо досі!
Цього не заперечиш ти, легате!

Р у ф.

Вовчиця та, що з неї ти смієшся,
Не простягала лап, щоб вас розшарпав
Зовсім, на порох; інші наміри
І інші цілі кермували нею.
Занадто ви дрібні, равві учений,
Щоб простягати на вас спіжеві лапи.
Коли така прочвара кинесь бігти,
Ковтатимуть простір перед собою вольний,
То що там їй тернина, що випадком
Уб'ється в лапу? Бестія летить,
Рве, жре, і топче, що на шляху здибле,—
Терн потім, аж по всіх тріумфах бою,
Спокійно вилиже — то Рим і ви!

А к і б а.

Прочвара, мовиш, — це мені досить,
Світ нас розсудить, як оба ми, порох
Забутий, тлітимем. Даруй, що я
На хвилю стурбував твій супокій.

Ви знищити нас хочете? Ну, зниште!
Одно зістане, та не вам на славу,
Що світло ми несли на межі світа,
Де ви насильством панувать хотіли.
Те світло все ще рівно в нас горить,
Воно з Мойсеевої йде купини,
Воно безсмертне! Що ж ще більш сказати?
Ви зорете собі святий Сіон,
Збудуєте на нім новеє місто,
І де колись стояв кивот завіта,
Там стане грецький, римський двір—бог знає,
Новий, знать, Вавилон паскудства й зла.
Це все можливе. Виполете нас,
Як хопту, з коренем на цьому місці,
Де Аронів пруток колись то цвів,—
Та жиди ви не знищайте, він вічний,
Як все людство.

Р у ф.

Геть відци, лихословче!
Лиш старість ще охороня тебе.

А к і б а.

Лиш старість? Ні, мій захист є господь!
Відходить.

Р у ф.

Фанатик! — Хай увійде Терадіон!
Заслона відхиляється, входить Ханіна бен Терадіон,
ступає наперед, кланяється і став перед Руфом.

Р у ф.

Чи ти Терадіон?

Терадіон.

Вам до послуги, пане!

Руф.

Чого від мене хочеш?

Терадіон.

Ти чогось

Від нас ось хочеш, пане!

Руф

подразнений, суворо.

Я хочу

Зорати ваш Сіон-гору; де храм ваш
Стояв, хочу там місто заснувати,
Що Елія Капітоліна буде зватись,
На посміх вам і вічну осторогу.

Терадіон.

Це все ти хочеш? То не мудро, пане.

Руф.

А що ж було б мудріш, равві учений?

Терадіон.

Зробити те, що мож, легате славний.

Руф.

А я це не зроблю?

Терадіон.

Ледве, мій пане.

Руф.

Чому ж, равві, коли в руках є міць?

Терадіон.

Міць ще не все.

Р у ф.

Чого ж ще треба?

Т е р а д і о н.

Сили.

Р у ф.

І силу маю.

Т е р а д і о н.

Маємо і ми.

Р у ф.

Спинити нас?

Т е р а д і о н.

Це не сказав я, пане.

Р у ф.

В чім ваша міць? До храму стін старих
Товкти лобами і псалми ті мимрить,
Люд бунтують, що жив без вас би тихо
І вдячний власті, що дає всім жити.
Мовчи, мовчи! Це знаємо напам'ять:
Це ви, раввіни, свого краю згуба,
Ви струп їдкий, з якого йде отрута
У всі найдальшії сугави. Ви
Чума для Риму. Бачу це виразно!
Вас перших слід здусить, зламать, стоптати,
І буде мир,—а з вами ні, ніколи!

Т е р а д і о н.

Попробуй лиш!

Р у ф.

Попробую, равві.

Т е р а д і о н.

На це ти маєш міць, легате царський,
Та нам що з того?

Руф.

Я вас добре знаю!

Терадіон.

Не знаєш, пане! Й думкою не збагнеш,
Чим людям є пророки.

Руф.

Бунтарями!

Терадіон.

Не бунтарі, ми свідомість народа
І його сила.

Руф.

А ми стопчем вас.

Терадіон.

Нас можна, пане, бо нас мало є,
Та не народ увесь—бо цей безсмертний.

Руф.

З такими не говорю, як Акіба.

Терадіон.

Я, пане, Терадіон, супроти нього
Холодний розум, другий полюс світа.

Руф.

Мені байдуже. Мов, чого бажаєш?

Терадіон.

Нічого, пане.

Руф.

Так чого ж приходиш?

Терадіон.

Бо ти щось хочеш, чого ми не хочем.

Руф.

То я раввінам маю сповідаться?

Терадіон.

Ні, не раввінам, лиш собі і богу.

Руф.

Собі? Та в чім? Ти ж знаєш, я легат
Від Риму. Богу? Я його не знаю.
Мої боги—це боги Риму, тим я
Здам відповідь.

Терадіон.

Як ти на тім спокійний,
То й я мовчу.

Руф.

Ну, так скажи, що хочеш!
Спинить мене від моїх намірів?

Терадіон.

Ні, пане, лиш оберегти тебе.

Руф.

А перед чим, равві?

Терадіон.

Поперед всього
Перед твоєю міццю, що її
Звеш силою.

Руф.

А як це, мій равві?

Т е р а д і о н.

Зовсім по-просту. Ось маленьку притчу
Скажу на це. Раз вийшов лев із гір,
На лови вийшов гордий, повний сили,
Скавав по горах, біг по рівнині!
До броду просто, де при світлі зір
Пили газелі. П'яний силою
Своєю, він не чув, як павучок
Малий, рудавий вплутався у лапу
Його космату—біг і біг все далі.
Добіг до цілі, гарну, ситу ланю
Ніс на поживу своїм молодим
І гордо їм поклав її в берлозі
У тіні скал—та втім сам впав при них;
Павук дрібний шпигнув його у лапу,
І поки гордо біг він по долині,
Отрута в сугавах міцних сочилась
І розпливалась в тілі далі й далі,
Аж вхопила його: при вході в яму
Він трупом впав над здобиччю своєю.

Р у ф.

Цю байку знаю: Рим—лев, ви павук!
Та вір мені, могутнє тіло льва
Від цієї краплі трути не подасться,—
Її осилить, стравить—стравив більше.

Т е р а д і о н.

Колись комар Немроду вліз у вухо,
Немрод сказивсь, бо вижер в нього мізок.

Р у ф.

До байки байку—з богом, мій равві!
Нічим і ти не ліпший від Акіби.
А хто цей третій, що ще там чекає,
Бар-Кохба на ім'я?

Т е р а д і о н.

Пізнаєш зараз. Відходить.

Р у ф.

Той запалом огнистої промови,
А цей догадками байок дитячих
Рад зупинить летючі колеса
Всесвітньої судьби. Безумці!

Знадвору чути чим раз дужчий галас.

Що це

За гук? Мабуть, Тит Анній вже сповняє
Мої накази й буриться народ...

До шатра впадає Тит Анній, обдертий і без меча.
На Марта, що там сталося?

Т. Анній.

Твій наказ

Я хотів сповнити. Вже впряжений в ярмо
Бугай чекав при плузі, щоб зорати
Гору, сигнали дано з труб, окличник
Чита едикт цісарський. Мертво, тихо...
Бліді, мов стіни, муж при мужі вколо
Стоять, уста лиш рушаються стиха
Та руки, що руде волосся рвуть.
Прочитано і воїн шарпнув повід...
Втім з тиску виступив муж-велетень,
Підняв п'ястук, бика в чоло як гримнув,
Цей впав, немов простертий вдаром грому,
А муж грізний ревнув, мов голос суду:
„Так буде всім, чия рука зухвала
Цей землі святої доторкнеться,
Що є Єгови власність!“ Крик гучний
Був відповіддю. Я велю воякам,
Щоб запряглись в ярмо й орали скибу,
Та як бика вперед одним ударом

Звалив на землю, так почав валити
Страшною силою між військом вколо—
Що вдар, то смерть. За ним юрба скажена,
І град каміння військо розігнав
І докінчив, що розпочав пястук.

Р у ф.

О стид вам і тобі!

Т. Анній.

Піди, глянь ам!
Постав мене супроти легій Ганнібаля,
Супроти львів чи пажерних гієн,
Я й вусом не моргну. Та з божевільним
Фанатиком борються я не вмію.
Одно лиш знаю: не зорать нам тої
Гори, весь люд стоїть супроти нас.

Р у ф.

Ми зоремо гору, хоч би весь легіон
Там мусів полягти муж коло мужа
Під пястуками велетня отого,—
Та й він зомліє. Зоремо гору!

Шум битви чимраз дужчий. Входить Бар-Кохба без
оружжя, в простій одежі, густі рудаві вуси спливають
йому багатими хвилями на груди, а довге волосся обій-
має, немов рямки, могутню голову з львиним виразом.
Спокійно він наближається до Руфа, що вдивляється в нього
без змішання.

Бар-Кохба.

Бен Акіба й равві Терадіон
Прийшли сюди просити; поки ти
Їх вислухав, зухвалі клевети
Вже почали сповняти твій наказ.

Руф.

А що тобі до того?

Бар-Кохба.

Чесний муж

Ніколи так не робить. Це був підступ.

Послухай, що тобі скажу, легате!

Додому йди, скажи там: хоч би Рим

Увесь із своїх гір сімох прийшов

Сюди з цілою силою своєю

З цілого світа, не зогне Сіона,

Не зоре поля, де був храм Єгови.

Руф.

Я сам розорю! Хоче йти до заслони.

Бар-Кохба

простягає руку.

Гов, назад, легате!

Ціла заслони відірвана паде, жидівський люд, озброєний до бою, валить серед голосного крику й окликів на сцену, на його чолі Акіба; ззаду видно, як утікають римські вояки, при вході лежать трупи побіч убитого бика і переверненого плуга. Бар-Кохба показує простягнутою рукою в глиб сцени, Руф уступає.

Руф.

А хто ти, варвар?

Акіба

виходить наперед, відхнений.

Вибранець господній.

Повстав новий Саул, новий Давид,

Самсон новий серед ворожих тисків!

Ріг сил своїх господь зілляв на нього,
Свій грім вложив в його міцну правицю,
Свій блиск у його око, ангелів
Сто при-боці його поклав, щоб крили
Чоло його стоокими крильми.
Його стріла ворожа не досягне,
Великий він серед дрібних ітима,
По головах топтати ящірок;
Зубами вп'ється в груди старій вовчиці,
Аж та в ногах його заллється кров'ю.
Бар-Кохба це, великий син звізди,
Твій цар новий, народе, твій Месія!

Народ з усіх боків обступає Бар-Кохбу, деякі клякають перед ним і цілують його одіж. Він стоїть, схрестивши руки на грудях, недвижно.

Акіба.

Благословляю тебе! Я, що пройшов весь світ
І бачив у пониженню свій люд,
В тобі його воскресіння вітаю!
Ти лев Іуди, Якова звізда,
Ти подихом палким уст своїх заб'єш
І сатану, як мовив Ісаїя!
Ти Насі наш, ідеш ти без меча,
Бо в рамені твому є вся сила.
Та я опережу тебе мечем владання,
І сядеш ти на білого коня,
А я держатиму покірно стрем'я,
Як своєму царю. До Руфа. А ти, легате,
Спіши до Риму й мов: повстав Ізраїль,
Тепер не є він безголове тіло.
Ізнов помилював господь свій люд,
До храму стін вже не товктимем лобом,
А крикнем настріч своєму цареві,
Що звесь Бар-Кохба і є син звізди,

Серед чимраз більшого крику народу відводить Бар-Кохбу.
Руф і Тит Анній поглядають за ними в німім остовпінню.

Р у ф.

Швиденько треба слати вість до Риму:
Пожежа буде більша, ніж я думав.
Акіба, то чуття; Терадіон, то розум,
Бар-Кохба ж більш усіх їх, він є — діло.

В п'ятій пісні п. з „Господнє військо“ показано табор Бар-Кохби між Бетаром і Єрусалимом. До Бар-Кохби зійшлися великі купи жидів, та щоб вибрати з-поміж них собі військо, він видумав важку пробу: кожний вояк на доказ своєї твердості має відтяти собі палець лівої руки. Бар-Кохба сам перший дає приклад на собі, а коли мати одного юнака не хоче дозволити, щоб її син калічив себе, Бар-Кохба замість нього втинає собі ще один палець.

VI. ТУР-СІМОН

Вал твердині Тур-Сімона. В глибині вбогі стріхи домів і вежі. На валі шатро полководця, проти нього ставлять римські вояки сім хрестів, а інші викопують сім ям, усе одну яму під кожним хрестом. Перед шатром польове крісло.

Перший вояк,
занятий при хресті.

Цікаво, хто буде прибитий до тих хрестів?

Другий вояк,
занятий при ямах.

А хто буде закопаний у ті ями?

Центуріон.

Може, ще й ви самі, коли так сподобається полководцеві і коли не будете на час готові. Зрештою, ті хрести і ями для полонених жидів, яких учора спіймала наша сторожа і які мають зараз стати на допит перед полководцем.

Перший вояк
при хресті.

Ми готові, пане! Злізає з хреста.

Другий вояк.

Ми також, пане! Вилізає з ями.

Сигнали трубою, заслона в шатрі відхиляється, виходить
Квінт Тіней Руф, за ним легіонарі й центуріони зі
знаменами і трубами.

Руф
сідає.

Як прозвано мене? Тираном Руфом?
Ну, хочу заслужити на це ім'я.
Що досі я чинив, це лиш прелюдія
Була страховищ тих, які почну тепер.
Злу славу тут лишив колись Квіет,
Я гіршу лишу, хай попам'ятають
Ті вперті твердошийці, хай пізнають,
Що жартувати з Римом нерозумно.
Ведіть сюди жидів тих полонених,
Нехай говорять, а то я розв'яжу
Уста їм! Воякам. Знаряддя до мук приладьте
І дров під всі хрести й підпал кладіть.

Труби. Римські вояки приводять пов'язаних жидів; їх чотирнадцять, мужів і жінок, різних літ; у всіх руки зв'язані
назад, усі вони нанизані на один шнур.

Руф.

Заким засуджу вас і дам сповнити
Скарання всім бунтівникам на пострах
В цілім Ізраїлі, жадаю двох річей.
Хрести ці бачите? Вал Тур-Сімона
Нехай ясує скрізь по всій Юдеї,
Що Рим брикання вашого не злякся.
Чи скажете охотно все по правді,
Чи збрешете, мовчатимете бутно,
Все ж мете висіти, хто є мужчини,

А хто жінки, закопані по пояс
Під мужами, будуть шакалам жиром.
Від мук лише ще можна вам спастися
Признанням щирим, та ніяк від смерти.
Мов, діду! Всім, мабуть, ти голова,
Мов перший, як повстала думка ця,
Що було першим приводом до бійки
Між римським військом і жидів юрбою?

Старець.

Що маю мовить? Ти ледве повіриш,
Та я скажу по правді. Вчора в той час
Я був щасливий батько й тесть щасливий:
У нас було весілля в домі, гучно
Ми йшли, щоб обряд довершить святий,
Та, нам на горе, здибав нас на шляху
Ряд римських піхотинців. Ті завзято
Наскочили на дружб, що, задля жертви,
Як наш святий наказує обичай,
Несли два птахи, білі голубиці;
Пташат їм вирвали, здавили горло
І серед грубих жартів нуж тручати
Із рук до рук, а далі і під ноги.
Тут наші сперлися, мечі заблисли,
У відповідь каміння засвистало,
І римський ряд побитий геть розбігся.
В порядку ми до обряду пішли,
Що виконаний був без перешкоди;
Аж уночі, як при пирі весільнім
Сиділи ми, прийшли значніші сили,
Дім запалили нам над головами
І в хату впали з голими мечами.
Рубали всіх, хто їм попав під руки,
Нас пов'язали й привели сюди.
Оце тобі вся річ по щирій правді.

Р у ф
сміється.

Так маєм тут при купці все весілля!
Ну, я подбаю вам про відповідну
Весільну ніч! Яке зухвальство, старче,
Противитися римському вояці!
Це ж честь тобі, як він тебе полає,
Пожартувати зволить із паршивим!
За пару голубів—і зараз бійка!
Це ж видно, що ви зачіпки шукали,
А не чого! Ну, а тепер скажи,
Де військо те жидівське табориться?
Де пробува Бар-Кохба ваш грізний?
Чи багато вже наwerbував народу?
Все нам скажи, що сам про тее знаєш!

С т а р е ц ь.

Ніщо не знаю, то й сказати не можу,
А якби й знав, тим менше би сказав;
Аджеж не зраджу я закон господній
Ні люд його; тут дармо ти питаєш.

Р у ф.

Повісьте жида тут на перший хрест,
І розгнітіть огонь у нього під ногами,
То швидко він не те почне співати.

С т а р е ц ь
поки його ведуть.

Великий бог, володар сил небесних,
Йому хвала хай буде з віку в вік!

Р у ф
кинув на мужа, що стояв за старцем.

То ти жених щасливий?

М у ж.

Жених смерти!

Р у ф.

Ти чув мої питання, говори!

М у ж.

Від мене ти не вчуєш більше того,
Що мовив попередник мій і тесть.

Р у ф.

То будеш висіти так, як він.

М у ж.

І так же Пана сил хвалити буду.

Р у ф.

Як хочеш! До вояків. Прив'яжіть його на хрест
І під хрестом огнище розпаліть.

Тимчасом старця прив'язано до хреста і розпалено вогонь
під його ногами.

Старець на хресті.

Суд господень над тими,
Що судяться зо мною;
Воюй тих сам, о боже,
Що на мене воюють.

Візьми свій щит і панцир
І встань мені на поміч,
Зо списом стань в дорозі
Тим, що на мене тягнуть.

Промов мойому серцю:
„Я є твоє спасіння“;
Хай стидом ті затліють,
Що хтять мене згубити,

Хай з соромом тікають,
Немов від вітру трина,
Нехай їх ангел божий
По всіх краях розсіє¹.

Р у ф

до жінки, що стояла за мужем.

Ти молода?

Жінка.

Це ти вгадав відразу.

Р у ф.

Жінки звичайно все є повільніші,
То ж надіюсь, ти борше скажеш дещо.

Жінка.

Не більш, не менш, як мій жених і тесть.

Р у ф.

О, плім'я завзятуше! Ось і видно,
Що всі ви в змові. Позривайте з тіла
Її одіж і віпхніть її до ями
Під тим хрестом, де висить муж її!

Жінка.

Хоч у стражданню, все ж таки ми разом,—
Хай славиться предвічний Саваоф!

Вояки тимчасом прив'язали мужа на хресті й запалили вогонь
під його ногами. Інші кинулися на жінку і рвуть у неї одіж.

Р у ф.

Ай, гарне бо дівоче тіло! Чарку
Сюди! Без Вакха не була й Венера.

Два вояки відходять до шатра й приносять амфору й чарку,
наливають до чарки й один, приклякнувши, подає
Руфові повну чарку.

Псалом 34, зач. 2—6.

Муж на хресті.

Господь мій захист, моя сила,
Готова поміч в кожній долі,
Хай світ валиться—не боюся,
Хай гори проваляться в море ¹.

Руф п'є.

Весільна ніч вам буде дуже гарна:
Опівночі шакал тут і гієна,
То буде твій жених, йому ж каркайло
Край голови таке шепне до уха,
Що кров уся йому зітнеться в жилах.

Віддає чарку воякові, цей наповняє її знов. Руф п'є.
Тимчасом вояки вкинули голу жінку по груди до 'ями.

Жінка в ямі.

Спаси мене, о боже!
Аж в душу лється вохкість,
В болоті потопаю
Без дна, в глибокій глині.
Вже висхло в мене горло,
Зомліли в мене очі,
Лиш за тобою, боже,
Все озираючись.
О, вчови мене, Пане,
З багна, не дай, щоб тая
Глибінь так і зомкнулась
Мені над головою ²!

Руф.

Там хлопець ще, нехай приступить ближче!

Сторожа відв'язує хлопця і ставить його перед Руфом.
На хлопцеві верхня одежа подерта, він сміло дивиться
в лице легатові.

¹ Псалом 45, зач. 2—4.

² Псалом 68, зач. 2—4, 15—16.

Чей хоч оце пискля нам дещо скаже.
Хто ти? Дразнить мене твій вид зухвалий.

Хлопець.

Я брат отої жінки, що ти мучиш.

Руф.

А скільки літ ти маєш?

Хлопець.

Одинадцять.

Руф.

Глянь на хрести! Один з них буде твій,
Таку саму дістанеш також ватру
Під ноги, як не будеш говорити
І не відповіси на всі питання,
Що твому вітцю й сестрі завдав я.

Хлопець.

Не відповім, як бог є надо мною.

Руф.

То й говорить не буду я з тобою,—
Чей діти моїх намірів не спинять!

Хлопець.

Це вже твоя річ, а моя—терпіти.

Руф.

Чи вже й дітей втяг бунт у сіть свою?

Хлопець.

Ті перші все бували в ній, легате.
Не знаєш нашої історії, як видно,
А то б ти знав про долю Маккавеїв.

Вони не вимерли в Ізраїлі і досі, —
Як хочеш, сам тобі я те докажу.

Старець на хресті.
Держись, мій сину!

Муж на хресті.
Господу хвала!

Жінка з ями.
Все витерпи, мій братіку, за бога
Й його закон.

Хлопець.
Сповнить його Бар-Кохба!
І що варт я, де так терпить мій батько,
Сестра і муж її? Ось я вам, нате!

Сам скидає з себе одержу і входить між вояків, ті хапають його й тягнуть до третього хреста.

Р у ф.
Це—божевільні!
Всі в'язні.

Так, для господа
Ми божевільні, слава Саваофу!

Р у ф.
Так говорить не хочете?

Всі.
Ні слова,
Лиш це одно: великий єсть господь,
Із кіхтів льва подасть нам свою руку,
З-під жорнового каменя нас вирве
І посадить на трон своєї слави,
Де в блисках запанує Ізраїль.

Р у ф.

Так на хрести їх всіх і всіх до ям,
Огні палить, одержу з них зривайте,
Хай знають, що є Рим і міць його.

В'язні.

Та найміцніший єсть господь всіх сил.

Р у ф.

Побачимо, хто буде найміцніший.
Вина сюди!

Вояк подає йому повну чарку, він вихляє її й відкидає.

Отак схристивши руки
Я налюбуюся на ваші муки.

Вояки повід'язували решту в'язнів і пороздягали їх, мужів поприв'язували до хрестів, жінок повтикали до ям під хрестами і порозпалювали вогні під ногами розп'ятих. Втім, у глибині, сцени зчиняється рух, купа війська входить на вал.

Центуріон
до Руфа.

Оце шпіони наші повернули.

Р у ф.

Хай стануть тут! Ці швидко скажуть нам,
Чого від тих ми не могли добитись.

Центуріон приводить трьох римських шпіонів, що низько кланяються Руфові.

Р у ф.

Ну, Сергіє, що там?

Шпіон 1.

Злі вісті, пане.

Дочка твоя учора проїжджала
Близь Бетару. Випадком нещасливим
Їй вісь зламалась, бо в бігу прудкому
О камінь вдарив упряг. Щастя те,
Що без ушкод—її боги спасли—
Вона зіскочила із воза звинно.
Щоб вісь нову до воза доробити,
Слуга взяв перше дерево край шляху.
Та ледве в вітрі свиснула сокира,
Аж ось юрба жидівська, що спокійно,
Ба ні, злорадісно, на все дивилась,
Ні пальцем не кивнувши для підмоги,—
На військо кинулась, мовляв, патик цей
Святий і допускаєсь святокражі,
Хто доторкнеться до його рукою.

Р у ф.

Все, все святе для тих людей усюди!
За всім зорять, у всім знаходять привід
До бунту й опору. Ну, далі, далі!

Шпіон.

Був це один з тих прутиків святих,
Що скоро лиш уродиться дитина,
Садять у землю і росте з дитятем
Аж до його весілля; в передвечір
При співах і при музиці святочній
Його рубають і з його цівок
Настружуть тик під пишній бальдахин,
Що то під ним невісту й жениха
Ведуть у храм, де вже чекає жрець.

Р у ф.

Якісь пересуди та забобони!

Шпіон.

Для твоїх слуг це теж було не в догад,
Зрубали дерево, втім вся юрба
На них бий-забий! Закипіла бійка
І люта січа.

Руф.

А моя дочка?

Шпіон.

Втекла, як лиш пішло свистать каміння.

Руф.

Богам подяка! Ну, а слуги?

Шпіон.

Трупи

Лежать у крові, що до пімсти кличе.

Руф.

О, вдарить пімста, наче грім із неба.
Зухвалість псів тих аж до неба дметься!
Досить з тобою! Лідіє, що скажеш
Про військо, що веде його Бар-Кохба?

Шпіон 2.

Виступає наперед, кланяється легатові, коли тимчасом
перший відступає назад між військо і придивляється му-
ченим жидам.

Воно більшає все, легате світлий,
Вже двісті тисяч вояків числить
Таких, що відтяли собі по пальцю
Для божого закона.

Руф.

Псе, ти брешеш!

Що, двісті тисяч? Що верзеш, безумче!
Чи це можливо, щоб аж двісті тисяч?

Шпіон 2.

Хай западусь у землю, коли менше!

Старець на хресті
слабим, але чутким голосом.

Великий ти, о боже сил небесних!

Шпіон 2.

Валять, немов потопа, стугонить
Земля під їх ногами, курява
Клубами в небо б'є, гримить їх спів,
Як ревіт труб, що гирлом золотим
До сонця грають. А на їх переді
Бар-Кохба йде, що в рямці кучерів
Своїх подібний до гнівного сонця.
О пане, коли б я смів радити, —
Втікай! Їх двісті тисяч, а вся римська
Залога тут — ледве третина того.

Руф.

Що? чи й тебе напала скаженина
Цих безумів? Велю на хрест прибити!
Ну, говори, що знаєш про Бар-Кохбу?

Шпіон 2.

Не хочу, пане, збуджувать твій гнів.

Руф.

Де він? Куди йде?

У глибині сцени рух і шалені крики; вбігає післанець
і без духа паде перед Руфом.

Післанець.

Йдуть, ідуть сюди!

О панє, живо утікай, рятуйся!

Ідуть, немов великих вод потопа,
А перед ними страх!

Р у ф

зривається з крісла.

На вал, вояки!

До рук пращі, до ладу катапульти!
Лиш градом камінців їх привітайте,
Та розполоште стріл дощем — уступлять,
Мов дикі звірі! Тільки взад ні кроком!

Рух і галас між військом, сигнали труб, військо стає в
ряди і відходить. За сценою чути лускіт і глухі удари,
рик і визк, серед кострого чимраз виразніше прорива-
ються окрики: Сіон! Бар-Кохба!

Старець на хресті.

Бог воїнства вже вислухав наш плач,
О діти, радуйтесь, великий він,
Старий Єгова в ризах сил своїх
А милосердіє його без краю.

Всі інші.

Аллилуя! Аллилуя!

Другий післанець

вбігає задиханий.

Дегате, нінащо всі катапульти!
Йди на укріплення і сам поглянь:
Цілим рядом стоять там ті прочвари
І ригають каміння водопадом
У темний вал мужів, що внизу вие
І кидається і реве скажено,

Із насміхом та жартами вітає
Твоїх торментів гуркітливі сальви
Та скорпіонів кованії вістря.
Але найбільше диво — серед того
Живого валу велетень Бар-Кохба:
Стоїть, немов скала, і дошкою свого
Коліна переймає всі удари
І відкида назад, немов дитина,
Що грається в м'яча. Твої онагри
Даремно ригають, отій жидівській
Юрбі на сміх.

Післанець 3

впадає за ним.

О пане, утікай!
Пропало місто, вкріплення розбиті,
Тікає військо! Вже по нім тривога
Ударила страшенним п'ястуком,
Всі кидають мечі, щити, візирі,
Біжуть, мов стадо тих овець безсильних,
І верещать: „Рятуйтеся, хто як може!“

В глибині раз-у-раз змагається боєвий галас, чимраз
сильніші оклики: „Сіон! Бар-Кохба!“

Р у ф.

На хвилю уступаю перемозі,
Та верну з більшим військом ще сюди,
Тоді ж всім горе! Римське військо на втеці без
оружжя впадає всуміш на вали з вереском.

Бабії! Ні кроку!

А хочете свої життя овечі
Оберегти тим соромним бігом,
То тих жидівських псів ось тут добийте,
Щоб переможцям полишились трупи.

Центуріон

утікаючи, відтручує його.

Як маєш час, подобивай їх сам!

Нові купи втікачів-вояків, мов хвиля, уносять із собою
Руфа; зо стріх Тур-Сімона бухають густі клуби диму.
Боевий галас чимраз дужчий.

Старець на хресті.

Я надіявсь на тебе, вічний боже!

Муж на хресті.

Не буду зганьблений перед тобою.

Жінка.

Моя твердиня і скала — господь.

Інший.

Твоя хвала в устах моїх довіку,
З усього страхіття мене ти вирвав.

Хлопець.

Благословен великий Саваоф!

Військо Бар-Кохбове виступає на сцену, Бар-Кохба з
мечем у руці, за ним Акіба, Мейр, Елеазар.

Юрба.

Хвала Бар-Кохбі, честь і довгий вік!

Бар-Кохба

припав на коліна й цілує землю.

Хвалу віддайте богу, він нас вів
І сили нашим раменам додав,
Він воював, він сам тут переможець.

Старець на хресті.

А ти, Бар-Кохбо, є його Месія.

Ю р б а.

Месія ти, король наш ти, Бар-Кохбо!

Б а р-К о х б а

побачивши мучених.

Тих найперше ослобонить!

Вояки сповняють його наказ.

Пожежу

Згасити треба в місті. Тур-Сімон,
Це ключ до інших кріпостей Юдеї.
Вали якраз сторожею обставте,
Щоб ворог знов під ніч нам не вернув.

А к і б а

обнімає Бар-Кохбу.

Не ошукався я на тобі, сину!

Б а р-К о х б а.

Бог дасть, не ошукаєшся ніколи.

До народа.

Як сповните все, що я наказав,
Сюди зберіться на молитву славу
І на подяку. Хай дзвенять кимвали,
Китари й арфи під господній танець, —
Він переможець, честь йому й подяка!

Ю р б а.

А вибранець господній єсть Бар-Кохба!

Перекладено 1899 р.

ДЖОРДАНО БРУНО

Д Е В' Я Т Ь
С Л І П И Х

ДЕВ'ЯТЬ СЛІПИХ¹

ДІАЛОГ

Особи діалога: Северіно, Мінутольо

Северіно.

Почуєте тепер промову дев'ятьох сліпих, із яких кожний приводить дев'ять окремих причин і підстав своєї сліпоти, хоча всі вони згідні в одній спільній причині спільної любови.

Мінутольо.

Починай же від першого!

Северіно.

Перший із них сліпий зроду; та, проте, він нарікає на свою любов і хоче доказати іншим, що природа скривдила його гірше, ніж їх, бо ж вони, хоч тепер не бачуть, бодай колись лю-

¹ Подаємо тут перекладом один виривок з голосного твору Джордано Бруно „Egoici furorі“. Цей твір, як каже сам автор у передмові, має метою „змалювання не звичайної, але геройської любови, божеської контемпляції і ділиться на дві частини, з яких кожна поділена на п'ять діалогів“. Форма твору запозичена з Дантової „Vita nuova“: попереду йдуть любовні вірші, звичайно сонети, а далі їх філософічне толкування. Поданий тут у скороченню діалог про дев'ятьох сліпих—четвертий у другій часті. Він займається межами людського знання, отже, темою, яка 200 літ пізніше послужила основою для Кантової „Kritik der reinen Vernunft“.

І. Ф.

бувались бачінням і поки не поробилися сліпими, зазнавали розкошей того змислу і краси всього видимого. Він натомість прийшов на світ сліпий, як крот, щоб його бачили інші, але щоб він не бачив нікого, і мусить бажати того, чого не бачив ніколи.

Мінутольо.

Це правда, що не один уже закохався з самого заслуху.

Северіно.

Ті, говорить він, мають бодай те щастя, що хоронять у своїй душі божеський образ, посідають бодай у своїй уяві те, чого йому не суджено посідати ніколи. Потім він обертається до своєї поведаторки і просить її, щоб завела його над пропасть, щоб не мусів бути даліше образом страшної жорстокости долі. Він мовить:

Перший сліпий.

Щасливі, ви колись хоч щось видали!
Товариші, вам світла жаль лишень,
Що втратили... Якби ви горе знали
Того, кому не блис ніколи день!

Мені відразу не дала природа
Того, що вам взяла. Вам кривда всім,
Це так. Та ваше горенько-негода
Не може порівнятися з моїм.

Веди мене над пропасть, провіднице!
В її безодню кинуся я сам,
Хай скоро смерть втишить те серце кволе.

Відняти зроду світло злотолице,
Пустить на землю, мов крота до ям,
На глум — це ж надто лютий жарт, о доле!

За ним іде другий, що, вкушений гадюкою заздрости, втратив силу очей через отруту. Він іде без поводаторки, хіба що заздрість у нього на услугах. Він просить когобудь з видющих, коли не знає ліку на його горе, мати милосердя над ним, щоб він позбувся свідомости свого нещастя, і поховати його разом з його мукою, щоб і сам від себе міг, нарешті, заховатися так, як тепер заховано від нього світло. Він говорить:

Другий сліпий.

Алекто з кучерів своїх страшенних
Змію пустила, чий укус жорстокий
В моїх очах спинив живії соки,
І відтоді я у покрівлях темних.

Мене жре заздрість, я мац-мац в тривозі,
У тьмі, непевний у своїй дорозі,
Запнусь, спіткнусь на кожний камінець;
Дарма й бажати світла промінець.

Коли не знаєш чародійських слів,
Ані якого зілля, соку, ліку,
Ні з каменя якого порошоків,

Щоб допомогли мені, хто б ти не був,
Незвісний, змилуйсь на сліпця-каліку,
Дай, щоб він в гробі сам себе забув.

Далі йде третій, що буцімто осліп через те, що нараз із пільми був виведений на занадто ярке світло. Це значить: він привик бачити тільки невеличкі красоти, та нараз перед його очима виявилася божеська краса, заблиско божеське сонце. Наслідком цього згасла сила його зору, те подвійне світло, що горіло по

бох боках корабля його душі; бо ж очі, це немов дві корабельні ліхтарні, що освічують кораблеві дорогу. Така сліпота нападає на людей, що виросли в Кіммерійській пітьмі, а потім безпосередньо, без повільного переходу в їх очі вдарить соняшне світло. В своїй промові він просить, щоб одчинено йому вхід до Гадеса, бо для його затемненої вдачі не відповідне ніщо більше, як ніч і сумерки. Він мовить:

Третій сліпий.

Хто у зимі Кіммерської країни
Або в тюрмі не бачив сонця довгі дні,
Для того блиски соняшні страшні,
Коли нараз він зустрінеється з ними.

О, і зовсім осліпне він не раз;
Зирнув—і розкіш в нівеч розлилася.
Так сталося й мені, що довгий час
Я знав лиш маловартее залася.

Та ледве я зирнув на ідеали,
То осліпив мене їх блиск надземний
І розкоші в тій хвилі всі пропали.

Чого ж я, мрець, плетусь ще між живими?
Сліпий невір лугами світляними?
Геть! Радше в Оркус западуся темний!

Четвертий сліпець, це чоловік, що осліп із подібної, хоч не зовсім такої самої причини. Бо як той через несподівано прудкий позирк на сонце, так цей через надто часте й довге вдивлювання, стратив почуття для всіх інших світляних вражінь. Та, проте, його не можна вважати сліпим з огляду на те одно, що ро-

зогнило його. Він мовчить, що з його зором сталося йому таке саме, яке часто лучається зо слухом; ті люди, яким уші оглушені сильним галасом і шумом, не можуть чути тихіших шелестів. Адже оповідають про славний народ так названих Катадупів, що нібито живуть там, де могутня ріка Ніль із обрива величезної гори спадає на рівнину.

Мінутольо.

Так і всі, хто віддає своє тіло і свого духа важкій і високій задачі, не чують прикрости менших лих. Мені здається, що цей не потребує оплакувати свою сліпоту.

Северіно.

Певно, ні. Він і називає себе добровільно сліпим, котрий рад з того, що все інше за-слонене перед ним, бо йому було би прикро, коли б це відвертало його зір від тої єдиної, яку він обожає над усе. Та, проте, він просить прохожих хоронити його від нещасливих припадків, які могли б лучитися йому, поки він виключно зайнятий самотнім предметом свого оглядання.

Мінутольо.

Передай же його власні слова!

Северіно.

Він мовить:

Четвертий сліпий.

Глухий той Катадупський люд живе,
Говорять, там, де з обрива крутого
Високих гір могутній Ніль реве
Униз із гуком грому вікового.

Як ті глухі—так я сліпий, допоки
Ту бачу, що не бачити лякаюсь;
Все інше бачить радо зарікаюсь,
Щоб нею тільки пасти зір безокий.

Та вас благаю: хороніть мене
Від пропастей, від лютих звірів зуба
І де там ще яка чигає згуба!

Бо хто, як я, все думання марне
Покинув і в одну лиш думку вп'ється,
О, цей сліпий, із шляху в мить зіб'ється.

У дальшого сліпця погасли очі через нена-
станне плакання, так що він не може розпізна-
вати видимих річей, ані того світла, що колись,
як він раз побачив його, зробилося причиною
його щедрих сліз. Зрештою, слушно він
уважає свою сліпоту не конституційною і не
невлічимою хворобою; навпаки, вона видається
йому наслідком поганої привички; вогонь, що
розпалював душу в його очах, погашено на
якийсь час ворожим йому елементом сльо-
завої вохкості. Коли б тільки він міг пере-
стати плакати, то він певний, що відзискав
би знову бажану силу зору. Так слухайте ж,
як він промовляє до товариства, просячи про-
пустити його:

П'ятий сліпий.

Криниця сліз все воду в очі тисне,
І жодна іскра з ясних блисків тих,
Що в мні горять, крізь воду не проблисне,—
От тим то й зір не бачу я святих.

Боюсь, що вже й остання іскра згасне
Мойого зору і зовсім незрячий

Я втрачу зорі, втрачу сонце красне
І блиск його сцілющий і гарячий.

Сліз джерело пливе і не вгаває
І ясність денну тьмить перед очима,
І океан, здається, доливає.

І так осліпнуть мушу я во вік!
Даремно ждав найти когось між вами,
Щоб допоміг спинити сліз потік.

Шостий сліпець осліп через те, що пролив так багато сліз, що висохла вся вохкість, якої посередництво потрібне не тільки для самої зорової сили, щоб могла проявляти себе наверх, але крізь вохку матерію, що сціплює з собою різні і супротивні частини, мусить також проблискувати зверху світло і всяка видима форма. І так його серце мучиться, а йому не лишилося пільги, яку біль знаходить у сльозах: бо джерело сліз знищене перемогою інших матерій. Цей стан зможете оцінити з ось яких його віршів:

Шостий сліпий.

Ви згасли, очі! Висохла криниця,
В якій душа всі образи єднала;
Розбилось дзеркало, в яким блищиться
Весь світ, кришталь прозорий тьма
заслала.

Навіки висохла (бо на вид того,
Що покохав, я плакав без упину),
Живий кришталь, що серденька мого
Вогонь гасив, проливши лиш сльозину.

Тепер напмацки я мушу йти,
Хоч рад би, ах, пролинати, як птах,
Крізь вир пекельний цеї темноти!

О, покажіть мені, сліпому, шлях,
Бездонну пропасть щоб найти мені
І смерть в її прийняти глибині!

Дальший утратив зір через надмірний вогонь,
що, повстаючи з серця, знищив наперед у нього
очі, а потім висав усю решту вохкості зако-
ханого, так що тепер, спопелілий від полум'я,
він уже не той сам, бо ж сила вогню розкла-
дає всі тіла на їх атоми й переміняє на порох,
не зліплений до купи, бо атоми тільки при по-
мочі плинної матерії (води) можуть згущатися
і творити одностайну цілість. Та проте він не
позбавлений почуття найсильнішого вогняного
палу. От тим то в кінцевих віршах він просить
дати йому широке місце для проходу, бо кож-
ний, кого б захопило його полум'я, зараз зро-
бився б таким самим, як і він, і терпів би від
пекельного полум'я дужче, ніж від студеного
снігу. Він мовить:

Сьомий сліпий.

Крізь мої очі відблиск краси
Ввійшов мені у серце й розпалив
У нім вогонь, якого дикий зрив
Вохкії очі знищив до цяти.

І далі палячи, вкінці зсушив
У тілі вохкість, всю злизав лакомий;
Без елементу, що зціпля атоми,
Я пил мілкий, щоб вітер ним крутив.

То ж хто від горя хоче бути вольний,
Набік! Заким вас полум'я займе,
Прохід широкий отворіть вогневі!

Бо жар такий палкий пройма мене,
Що проти нього сам вогонь пекельний
Здається, мов мороз підбігуновий.

Далі йде восьмий, якого сліпота спричинена
стрілою, що пустила любов через очі в його
серце. От тим то нарікає він не як сліпий,
але також як ранений і його пекучий біль та-
кий великий, що, по його думці, більшого вже
й нема. Його чуття виливається ось у яких
віршах:

Восьмий сліпий.

Із засідки злий бог пустив на мене
Стрілу прегостру із свого лука
Підступно—і з обох очей герлене
Враз бухло джерело. О, біль! О, мука!

В тій хвилі зранений і осліплений
Я став рабом любви. Аж на дно серця
Стріла запала. Ах, і не уйметься
Ніколи вже безмірний біль скажених!

О, слухайте, боги, герої, люди!
Скажіть, чи де в ефірному просторі,
Чи на землі, чи в мрії хоч страшній,

Хоч між проклятими, що в вічній горі
Живуть за бунт Гігантів—будь де буде!
Чи чув хто де про біль такий, як мій!

Вкінці приходить іще один, в додатку ще
й німий, бо те, що рад би висловити, не сміє
сказати, щоб не збудити ураз і гніву. За

нього промовляє його провідниця, про яку з легко зрозумілих причин я не подаю нічого більше, тільки її промову:

Провідниця дев'ятого сліпого.

Сліпцям, що тут свої з'являли болі,
Ви радо співчуття вділяли свого;
Та цей ось ще завидує їх долі,
Боїться гніву, як би вирік слово.

Німий у своїм болю, що лиш частці
Його рівнятись можуть болі всіх тих
там,—
Бажає він, незнаний, в своїй масці
Дійти без слова аж до смерти брам.

Ось стукаєм. Впустіть його уже!
Великого терпливця, що лише
В обіймах смерти віднайде здоров'я!

Впустіть сліпого і німого мужа,
Що, ранений надмірною любов'ю,
Лиш в смерті пільгу віднайде й подужа.

У цьому діалозі показано і подекуди вияснено причини нездібности, невідповідности і похибности людського розуміння і пізнання супроти божеських річей. На першій сліпій, що сліпий від уродження, показано причину, що з самої природи понижує і спиняє нас. На другій сліпій, що осліп від отрути заздрости, зазначено причину, що лежить у завзяттю і бажаннях, які відвертають нас і зводять на блудні дороги. Третій сліпий, що осліп від наглого блиску надто яркого світла,

показує причину, яка лежить у ясності і блиску самого предмету, що сліпить нас. У четвертім, що осліп від надто довгого вдивлювання в сонце, показано перешкоду, яка впливає з надто глибокого затоплення в єдності, через що тратимо зір для многоти. П'ятий сліпий, у якого очі раз-у-раз затоплені слізми, показує ту перешкоду, яка впливає з непропорційності між здібностями наших органів і метою. Шостий від надмірного плачу стратив вохкість в очах і зазначає брак дійсної духової поживи, а за тим і брак сили. Сьомий, в якого очі згоріли від вогню в серці, означає палку пристрасть, що нераз пожирає і нівечить критичну здібність розрізнювання. Восьмий, що стратив світло очей наслідком стріли, показує перешкоду, яку чинить пізнанню сполучення з самим предметом, наскільки це сполучення обпутує й ушкоджує нашу розумову здібність, пригнітаючи наш ум цілою вагою безпосередньої присутности, так що його положення не без причини показується нераз у виді блискавки-нищительки. Дев'ятий, що разом з тим ще й німий, не може виявити причини своєї сліпоти. Він означає основну причину всіх причин, таємну постанову божу, що надав чоловікові те змагання і того духа вічно похіпного до думання і досліджування, але з тим, що він ніколи не може дійти далше, як до пізнання своєї власної сліпоти і невідомости, і мовчанку мусить вважати достойнішою від промови.

Перекладено 1900 р.

ВІКТОР ГЮГО

ІЗ ДРАМИ

„ТОРКВЕМАДА“

УРІВКИ

I

Діється в Катальонії в р. 1482. Сцена—кладовище гірського монастиря Лятеррана, закону Августинів. Вид запущеного саду. Земля порита ровами. В глибині сцени мур, що окружує кладовище, дуже високий, але декуди порозвалюваний. На гробах хрести. На переді сцени на землі квадратовая яма, обложена плитами рівно з землею. З боку видно довгу плиту, розміру якраз такого, як отвір ями. В отворі видно перші ступені тісних кам'яних східців, що ведуть униз і гинуть у ямі. Коли піднесеться заслона, надходить із глибини манах ув одязі Домініканця. Він іде помалу, кланяється, приклякаючи перед кожним хрестом, поки не вийде на перед сцени

М а н а х сам.

З одного боку світ, вся людськість грішна:
Князі, гидкими злочинами вкриті,
Учені дурні, мудрагелі хворі,
Пиха, обжирство, спінена безбожність,
Сеннахерим різун, Даліля—бреха,
Єретики, Вальдензи, Люзараби,
Жида та гебри, сліпають блідії
Над цифрами, альгеброю—всі, всі,
Малі й старі, плямують знак хрещений,
Зреклись Христа, у злі насліпо бродять
Всі—папа, цар, єпископи, міністри...
З другого боку ад, огонь грізний, безодня.

Тут чоловік живе безтямно, їсть
І спить—а там страшне вогнів провалля.
Там пекло! О, нещасні твори—люди!
О, два видовища людської долі!
Життя і смерть. Сміятися годинку
І плакати вічно. Пекло! Що за вид!
Гроби, могили, ями повні жару,
Шпили сіркові, гирла тисячзубні,
Роззявлена пащека бездни! В тім
Безмірі кар—покараних без ліку.
За частку втіх яка ж то часть жалоби!
Горять! І чути крики: „Сину! Мамо!
О, змилуйсь!“ Мов химера, розсипається
Надія в попіл. Очі, лиця ринуть,
Вертають знов—страшні в жарі страшенній;
І олово розтоплене на тім'я
Живее капа... Світ примар. Він мучить
І сам терпить. Над ним склепіння величезне
З кладовищ чорних, що натикані
Вогнями, мов зірками небо ніччю.
Огидна стеля, скрізь порозсідалась,
Поорана щілинами, а з них
Паде в безодню дощ невпинний душ,
Що йдуть у глиб огнів, у середину
Катуш—далеко, даліше поза межі
Помилювання божого. Ніч. Зойки.
Жалібний вітер почерез яскині
Невпинно крутить полум'ям, вирує
Горюча лява, буха, заливає
Глухії ями. Небеса говорять:
„Ніколи!“ Пекло мовить: „Віковічно!“
І всі, хто на землі з злоби, з лінивства
Зле час ужив, по п'яному зблудив,
Схибив, здурив, згрішив, хоч лиш схитнувся,
Хоч на часину, на хвилину—всі там!
Безодня? Кара? Сумнів неможливий.

Що ж перед зором нашим? Ад видимий.
Його пекельний подих аж до нас
Доходить! Із огнища Беліяла
Страшенні комини чи ж не стирчать
Під саме наше небо та ригàють
Задušним димом і вогнистим плином?
Везувій, Етна, Стромболі забивчий,
З Гекля там на півночі. Про що ж нам
І думати, як не про це? Вона,
Ця тайна—перед нами, тут зіває
Під нашою землею і плює
Вогнем і тьмою й смертю. Можемо
Схилитись і заглянути в нутро,
А ніччю можем бачить грішні душі,
Як вихром крутяться, неначе іскри,
Тікають і назад падають, коли
Вогонь їм спалить крила. Горе їм!
Немає виходу ні втеки! Гей, назад!
Назад до ваших ям, огнями повних!
Назад в хабс, у тьму, в огнисте море!
Над вами Сатана, падлюка безконечний,
Регочеться! Вони летять страшні,
Обгризені з усіх боків, живі
Голдвні, жар і дим, гидкі, в просторі
Розсипані недвижному, мертвому.
Всі вогняні гадюки лижуть їх
Поскручувані руки; їх олій
Гризе, смола вертить і олово
Вливаєсь; сліпота безмежна їх
Опутала, і люта безконечність
При всіх катушах тих не допускає
До них нічого, крім двох слів страшних:
„Ніколи!“ „Вічно!“

Боже! Хто ж над ними
Змилюсердиться?

Я! Так, я приходжу

Спасти людей. Амнестія людству—
Ось що засіло у моєму серці!
Любов висока в мні кричить, і я
З безоднею—безоднею поборюсь,
Що Домінік почав, те я скінчу.
О, пекло! Як же відвалити з нього
Залізну покришку? О, Риме, Христе,
Як зупинить людей, щоб не котились
По тім страшливим склоні? Знаю! Знаю!
Це вже й Павло святий нам показав.
Орел, чим вище підліта, тим більше
Втішається, все бачить, осліпляєсь
Тим, що доглянув. Щоб замкнути пекло,
А небо відчинить,—чого потрібно?
Костра. Ад випалить. Перебороти вічність
Хвилиною. Один момент терпіння
Увільнює від незлічених мук.
Година пекла нівечить жар вічний.
З марним тілесним одягом згорить
І гріх. Душа блискуча й чиста вийде
Із полум'я. Вода, бач, миє тіло,
Вогонь же миє душу. Тіло—гниль,
Душа ж—це світло; а вогонь, що ходить
В небеснім возі й крутиться довкола
Своєї осі, він обілить душу,
Бо він з того самого, що й вона.
Душе безсмертна, задля тебе тіло
Я посвячу. Чи ж завагався б батько,
Чи мати, бачучи свою дитину бідну,
Завішену поміж костром святим
І страховинним пеклом, відреклась би
Зам'ни, що вбиває злого духа,
А робить з нього ангела? Так, це
Правдивий змісл слівця „Відкуплення“.
Гоморра вічна—вічний і Сіон;
Ніхто ніколи радості й краплину

Із цього осяйного не подасть
У ту горючу,—але бог позволить
Бодай спасти грядущі покоління,
Не буде більш проклятих! Світоч ясний
Всіх освятить. Ах, час велить спішитись!
Панує в світі зло; Ісус удруге
Кона кривавий; все на світі підле,
Все зле, все скривлене; щохвиля гріх,
Мов дерево фатальне, випускає
Нову гіляку... Бог колись до себе
Нагнув той конар, та на горе, Єва
Його аж до людських уст прихилила.
Пропала віра. Все жиди відщепи,
Ченці, що заповіти поламали,
Бегарди, манахині, що волосся
Відрошують; цей виринає хрест,
Той виплював причастя. Гине віра
У блудах, мов лілея у кропиві.
І папа на колінах—перед ким?
Чи перед богом? Ні. Людини він
Боїться: Цезаря. Ще хвиля, й Рим,
Підвладний королям, слугою буде
Ниневії. Ще крок—і світ пропав.
Та ось я йду. Я тут. Несу з собою
Розпал, задуму... Я подму на стоси
Спасительні. Земле, ціною м'яса,
Я душу викуплю. Несу з собою
Рятунок, лік чудовний. Слава богу!
І радість всім! Серця, твердії скали
Розпадуться. Всю землю я покрию
Кострами, всю її зворушу криком
Могутнім з „Битія“: Хай буде світло!
І скрізь побачуть блиск печей огнистих:
Посію скрізь огні, головні, блиски,
Грань—і понад містами запалають
Автодафè величні, невимовно

Розкішні, животворнії, небесні.
О, роде людський, я люблю тебе!

Підносить очі до неба, здіпивши руки, з рознятим ротом, ув екстазі. За ним із гушавини, що творить немов межу в глибині кладовища, виходить манах з руками, навхрест зжовленими на груді, з капішоном, насуненим на лице. Потім з іншого боку корчів виходить другий манах, потім ще один. Ті манахи, в одязі августинів, зупиняються мовчки, випростовані й недижні в певнім віддаленню за манахом-домініканцем, що не бачить їх зовсім. Звільна надходить таким робом чимраз більше манахів, усе поодинокі й мовчки, й уставлюються обік перших. У всіх руки зжовлені на грудях і капішони насунені на лица, так що не видно ані одного лица. По якімсь часі за домініканцем твориться немов півколесо. Те півколесо розділюється і з-поміж дерев виходить єпископ, у мантиї, з хрестом у руці і з мітрою на голові, між двома архідіяконами. Він надходить звільна, за ним іде пріор, що одинокий з усіх манахів має капішон піднятий. Єпископ, не мовлячи ані слова, стає в осередку півколеса манахів, яке замикається за ним. Домініканець досі не бачив нічого. Звільна сутеніє.

Єпископ.

Ось будьте свідками, як я, Іван,
Єпископ ваш, судитиму цього тут
Присутнього, чи добрий він, чи злий.
Та зразу розпитаю. Справедливість
Дозволяє карать, та хоче знати,
За що.

Манах обернувся і придивляється поважно цілій тій появі.
По ньому видно, що вона не збентежила його. Потім він
дивиться на єпископа.

Хто ти.

Манах.

Я — манах проповідник.

Єпископ.

Як звешся?

Манах.

Торквемада.

Єпископ.

Повідають,

Що з дитства ще тебе опутав демон
І привиди страшні тебе тривожать.
Чи так це?

Манах.

Те, що дійсне, оживає
Передо мною. Я видаю бога.

Втуплює погляд у містичний позолочений трикутник на
верху великого цвинтарного хреста.

Що хочеш, господи, щоб ми чинили, ми,
Твої жерці, перед твоїм предвічним світлом?
Закон твій бачити, грізний і простий,
І більш нічого — страшно. Та що ж можу
Зробити я?

Єпископ.

Відповідай! Говорять,
Що по-твойому, всі ми, вчені, блудим,
Ненавидячи грішних, мов пантеру.

Манах.

Ви блудите, отці єпископи.

Єпископ.

Червяче!

Манах.

Грішника любити треба —

І спасти.

Єпископ.

Говорять, що фалшива догма,
В якій загинув Дідіє Льомбардець,
Тебе манить і що по твоїй мрії,
Чи то принципу, в полум'ї костра
Маліє й гасне полум'я пекельне,
Так що хто вмер в огні, іде до неба;
Спаливши тіло, ми спасемо душу.

Манах.

Це правда.

Єпископ.

Черче, блуд тебе опутав.
Зло, кляте древо, корінь має в блуді.

Манах.

Душа терпить, стикаючися з тілом,
Товаришем гидким. Спалити тіло,
Значить, очистити душу.

Єпископ.

Дикий погляд.

Манах.

Ні.

Єпископ.

І брехня.

Манах.

Ні, правда. Я його
Стверджу ділами.

Єпископ.

Змію!

М а н а х.

Я так вірю.

Є п и с к о п.

Як не відкличеш цього, стережись!
Наказую тобі: подайся в скруху,
Покинь цю віру!

М а н а х.

Смирний, небрехливий,
Стою при ній.

Є п и с к о п.

Упертий.

М а н а х.

І за мною

Повага Лятеранського собору
І папа Іннокентій третій.

Є п и с к о п.

Скоро

Ти покоришся, все здобути можеш,
Та бунтами—нічого. Сину, знай це:
Твій блуд погане сім'я може всіять,
Розколи сплодить. Сину, бийся в груди,
Скажи: зблудив!

М а н а х.

Я правий.

Є п и с к о п.

Відречися

Цих поглядів. Отак Брунон Анжерський
Хотів підвищитись—і пожалів.

М а н а х.

Я не хочу підвищитись, хочу
Малим лишитися.

Єпископ.

Гордяк.

Манах.

Ні, вірний.

Єпископ.

Що ж думаєш зробити?

Манах.

Я піду
Босоніж в Рим, скажу вітцю святому.

Єпископ.

Він сам звелів мені тебе судити,
Псе!

Манах.

Гавкіт пса і пастуха розбудить.
Я збуджу папу, він мене послуха.

Єпископ

до присутніх, показуючи на манаха.

Сини, це лютий звір.

Манах.

О, так, бо серце
У нього ніжне. Це ж Павло святий
Сказав, що віра палить із любови.

Єпископ.

Цитуєш лихо текст незрозумілий.
Наш архіпастир Сикст четвертий хоче,
Щоб церков стала менш жорстока, віра
Менш гостра. Благість у його йде врівень

Зо святістю. Хай буде доброта
Оружжям правди. Інквізиція
Повинна злагіднити. Папські руки
Підносяться радніш благословляти,
Ніж бити. Лиш де-де ще ледве видно
Вогнисті стости.

М а н а х.

Я дивлюся з жахом
На ті полегкості. Вогонь пекельний
Жахтить, росте в тій мірі, як маліє
Вогонь кострів.

Є п и с к о п.

Душе убога, темна!
Чого ж ти хоч?

М а н а х.

Попросту: світ спасти.

Є п и с к о п.

Як це?

М а н а х.

Вогнем.

Є п и с к о п.

Жахайся того ліку
Нелюдського.

М а н а х.

Що ж винуватий лікар,
Що лік гіркий?

Є п и с к о п.

І надієшся ти —

М а н а х.

При ласці божій до мети дійти.

Єпископ.

Побачимо. Показує манахові отвір гробу.
Ввійди ось тут.

Манах.

Це що?

Єпископ.

Гріб.

Манах.

Добре. Йде до гробу.

Єпископ.

Завернись. Ще час.

Манах.

наближаючись до гробу.

Ввійду.

Єпископ.

Подумай!

Манах

підносячи зір до неба.

Боже, вбий свого жерця,
Свого пророка, та нехай сповниться
Твоя святая воля!

Наближається до гробу й зупиняється на краю.

Єпископ.

Ти повинен

Єпископа свого слухать! Непокірно
Чоло серед монастиря—це соблазн.
І церков мусить того в ніч зіпхнути,
Хто робить розрух в ній.

Манах.

Аміль.

Єпископ.

Смирися!

Ще раз взиваю, черче, покорись!

Манах.

Ні!

Єпископ.

Так зійди ж на перший ступінь.

Манах уступає в гріб і сходить на перший ступінь.

Ім'ям Христовим закликаю: здайся!

Манах.

Ні!

Єпископ.

Сходь! Манах сходить на другий ступінь.
Відклич!

Манах.

Ні!

Єпископ.

Сходь!

Манах сходить на третій ступінь.

Я твій єпископ

І твій суддя. Відклич свою науку
Жорстоку й хибну.

Манах.

Ні, вона правдива.

Єпископ.

Піддайся!

Манах.

Ні!

Єпископ.
То сходи.

Манах сходить так, що його видно лише до половини. Єпископ ступає один крок до нього й наближається до отвору підземелля та показує йому те, що знаходиться внутрі.

Гляди, цей збан
З водою, хліб ячмінний... Ми затворим
Перегороду між тобою й світом
Навіки. Зорі, ранок—все те щезне.

Манах.
Нехай.

Єпископ.
Зіходи!

Манах сходить. З гробу видно ще лише голову.

Подумай ще! Ти ж тут,
Немов огонь без полум'я, загаснеш.
А голод, спрага, смерть—це ж страх.

Манах.

Це добре.

Єпископ.
Так сходи же! Манах щезає в ямі.

Голос Манаха
з гробу.

Я на дні.

Єпископ.

На вхід!

Валіте плиту

Голос Манаха.
Валіть!

На знак єпископа два манахи привалюють плитою вхід до гробу. Та заким завалити його доразу, вони зупиняються, лишаючи тільки вузьку щілину. Єпископ похиляється над цим отвором.

Єпископ.

Ім'ям Ісус Христовим
Молю тебе, Петра святого перснем!
За хвилю вже буде запізно, ніч
Тебе поглине. Чи відкличеш?

Голос Манаха.

Ні.

Єпископ.

Ще хвилька лиш. Відклич свої заблуди
Безумні і зухвалі! Здайся!

Голос Манаха.

Ні!

Єпископ.

Ну, так гряди со миром!

Два манахи посувають плиту, і гріб замкнений.

Помолімося,

Брати!

Всі манахи складають руки, уставлюються парами й процесіональним ходом звільна віддаляються, єпископ останній. Вони щезають між деревами, чути тільки їх похоронні співи. Їх голоси слабнуть.

Далекі голоси манахів

De profundis ad te clamavi, domine.

Голос із гробу.

Помилуй, господи, цей світ нещасний!

Голоси манахів.

Libera nos!

Голос із гробу.

Рятуй мене, мій боже!

Перекладено 1901 р.

II

ДРУГИЙ АКТ

Особи: Франціск а Рауло, Торквемада,
Бордонія.

В Італії. Шпиль гори. Печера пустинника. В глибині провал, за яким видно широку країну. На землі в однім куті солом'яна плетінка, в противнім куті невеличкий вівтар, на якому лежить труп'яча голова. В скальній скалубині збанок із водою, чорний хліб і дерев'яна тарілка, на якій видно яблука та каштани. Кам'яні стільці, більша плита замість стола. Довкола ліс, голі скелі, пориті розсілинами, та стрімкі пропасті. Неподалеку потік. У мряці видно вежу монастиря.

ПЕРША СЦЕНА

Франціск а Рауло.

молиться припавши на коліна. Потім перериває молитву і встає. Чути гомін труб та рогів і глухе гавкання собак.

Що чую? Чи це помилка? Гук дзвонів. Надслухає.
Ні, роги! Грають роги з скель на скелі! Надслухає.

Чи гомонить потік юрмою голосів,
І вітер їх глушить, мішає з шумом ліса?
Надслухає.

Ні. Лови! Глядить у далечінь.

Стогне таємний ліс

Від свори, рику труб, скімління рогів...
Для звіря чоловік стається чортом.

Надслухає. Гомін ловів стає чимраз виразніший.

Скандал огидний! Від Симона й Доротеї
В блаженній пуші тій, отця святого ленні,

Пустинник — сумирний сусіда з вовком;
Під захистом цих конарів розлогих
Живе любов, братаються в спокою
Природа й чоловік. І відколи
Тіяра римська має в своїй власті
Святі ці гори, ані князь, ні цісар,
Ніхто не має права турбувати
Тиші цих борів криком, рогів грою
Й собаками.

Гавкання віддаляється. Галас ловів раз сильніший, то знов слабший, глухне й починається знов.

Хіба сам папа міг би...
Та він не може, він лиш душ ловець,
Ні, навіть найпідліші святокрадці
Не сміли би в оцім святому місці
Пролити кров, потурбувать пташок
Небесних, божих співаків. А хтось же
Насмілюється! Хто ж цей очайдушник?

Старий чернець, з палицею в руці, ноги покриті пилом, виринає при вході до печери. На ньому накидка паломника, а під нею ряса домініканця. Це Торквемада. Він зупиняється на порозі. У нього борода сива, у Франциска а Paulo біла.

ДРУГА СЦЕНА

Франціск а Paulo, Торквемада.

Торквемада.

Помайбіг, старче!

Франціск а Paulo.

Будь здоров, мій брате!

Торквемада.

Позволь мені на хвилюку тут спочити!

Франціск а Рауло.

Ввійди, мій брате.

Торквемада.

Ох, як я запікся!

Без духа... Сонце жре мене й гарячка...
Я йшов... Зайшов... мандрівець недостойний,
До тебе, отче праведний. Я з сили
Опав... Хриплю: Ляма савахані!
Бог поздоров тебе, священнику!

Франціск а Рауло.

Хай бог благословить тебе, мій друже.

Торквемада.

Я теж священник.

Франціск а Рауло.

Бог тебе провадь!

Нехай і так. Ти маєш повне право
Сказать чи не сказать, куди простуєш
І відки йдеш; бо всі ті наші кроки
Зі сходу йдуть, на заході кінчаються.
Чим ти еси, мій брате невідомий,
Тим і ми всі. Та сама безконечність
Тяжить, мій сину, над людьми усіми,
І той сам шлях проходить кожний смертний:
Ногами в гріб, коліна перед вівтар.

Торквемада.

Я йду зо світа і спішу до міста,
До Риму йду.

Франціск а Рауло.

До Риму?

Торквемада.

Так, я, смирний
І вбогий, маю тут велике діло,
І час наспів. Я вибрався в дорогу
Насліпо, сам, босоніж, я волікся
Пісками і бродив снігами. Вже
Моє прохання у святій столиці
Відоме, папа Олександр шостий
Знайомий мій.

Франціск а Paulo.

Он як! Новий наш папа.

Торквемада.

Та він еспанець, як і я. Ми знали
Іще в Валенції. Він зветься Борджія.
А ти, мій отче, в тій каплиці дикій,
Хто ти, дідусю, певно, самим богом
Заведений в цю пушу? Як зовешся?

Франціск а Paulo.

Зовусь Франціск а Paulo. А ти як?

Торквемада.

Я—Торквемада.

Відступається з пошаною перед пустинником.

Ти Франціск а Paulo!

Святий!

Франціск а Paulo.

Ну, ні.

Торквемада.

Будуще пророкуєш?

Франціск а Paulo.

Та ні.

Торквемада.

Говорять: чуда твориш, отче!

Франціск а Рауло.

Хіба що бачу їх. Зоря щоранку
Сріблить тут воду; величезне сонце
Встає і будить пташенят; всесвітній
Стіл накривається для всіх голодних
В полях і в лісі, наповня життям
Усі затінки, цвіт розверне чашку,
А синява небесна блиском грає;
Та все це не справляю я, лиш бог.

Торквемада.

Мій отче, бог велів нам око в око
Зійтись; я ясновид і я говорю
До тебе, до апостола. Послухай!
Чи інколи не думав ти про папу:
Муж у тіярі, а гріб повапнений!
І чи не думав ти: а може, тут
Якийсь незвісний перед цим фалшивим
Архієреєм єсть ерей правдивий?
І клонючися з обов'язку свого
Перед оцим намісником надутим,
Укоронованим лиш з вибрику припадку,
Задуманий цей незнайомий носить
У собі душу церкви, а той тільки
Пусту корону? Що сказав би ти,
Якби дізнався, що цей камінь віри,
Величний незнайомиць цей — то я?

Франціск а Рауло.

Папа — муж божий. Він нехай панує.
Нема двох Римів.

Торквемада.

Той не є муж божий,
Хто не муж людський. Я такий муж, я!
Ад із своєю чорнотою грозить
Усьому світу; я лікар з руками
Кривавими. Я лагідний, лікую,
А виглядаю страшно. З жахом рину
В страшнее милосердя те правдиве,
Діяльне; так, я у безодню рину,
А ця безодня, то любов.

Франціск а Рауло.

Не розумію.
Молімося! Клякає перед вівтарем.

Торквемада.

Колись, одного дня,—
Я молод був, ще тільки що надів
На себе рясу, і знайшов у церкві
Хреста святого у Сеговії
Гльоб, де зображено весь світ і всі
Держави, ріки і ліси, всю землю,
Дві копи царств, країв, гряниць і міст;
Сніги на скранях гір, острови в морі,
Бездонні всі, куди з великим шумом
Летить безмірний рід людський юрбами
У тьму. Ти знаєш, отче, кожний цісар,
Язичник чи християнин, держить
Подібний гльоб у руці. Отож і я
Окинув зором вид отой — весь світ,
Всі пояси його і всі народи:
Європу, Африку, ще й Індію,
Де сонце сходить рано, й я сказав:
„Я мушу стати паном того всього!
Я мушу цим усім заволодіти

І не для себе, для Христа, що часто
У сні мене на цеє діло кликав.
Здобути землю, щоб її віддати
Знов небесам. Так, отче мій, ця куля
Земна з усім тим галасом своїм,
З борнею, царствами, ударами
Й проломами і жахом, це мій гльоб.

Франціск а Рауло

встає і кладе палець на труп'ячу голову.

А мій — оце! Останок всеї долі,
І всіх катастроф і всього упадку!
І я міркую про загадку тую,
Про тінь, що вічність кидає на те
Задумане ніщо. Цей череп вистирча
Понад людським водоворотом, наче
Підводний камінь; зуби зціплені
Так, як і в першу днину, і сміються,
Хоч очі вже давно погасли. Ця
Погана маска, що її з нас кожний
Під шкірою хова; ця лярва знає
Те, що нам всім незвісне; цей обломок
Свідущий невідомого кінця...
Так, під цим поглядом холодним чути
Свою обнажену душу, думать,
Тонуть у мріях і старітися
І жить все менше й менше, маючи
За свідків тільки ті дві чорні діри,
Молиться, вдивлюються в це ніщо,
В цей порошок, в це мовчання, заглиблюються
У тіні в тій молитві, оце все,
Що маю, — і цього мені досить.

Торквемада

на бік.

Ось слухаю його і промінь світла

Пронизує мій дух. Колись в повітрі
Побачив Костянтин хрестовий знак.

Показуючи на труп'ячу голову.

Я бачу також знак цей і так само,
Як Костянтин, цим знаком переможу.
Так, цей святий пустинник вказує
Засліпленим очам моїм новий
Вид правди, іншу ясність християнську.
Так, я затримаю собі свій гльоб,
І відберу йому той, що він має!
Підводний камінь стане знаком порту,
Життя ж за стяг свій буде мати смерть.

До Франціска а Paulo.

Послухай, Домінік зле зрозумів огонь;
Він добродійний, як не буде підлий.
Наш Домінік хотів карать, а я
Хочу спасать; костри погасли вже,
Я знов розпалю їх. Чи розумієш, отче?

Франціск а Paulo.

Так.

Торквемада.

Я по всій землі вогні засвічу
Величні і спасительні. Мій отче,
Ніколи краща мрія ще не снилась
Людській душі. А в своїй пітьмі чую
Ісуса, як до мене каже: „Иди!
Иди, ціль твоя тебе ж і оправдає,
Коли її осягнеш“. І я йду.

Франціск а Paulo кладе на великій плиті, що служить
замість стола, хліб, дерев'яну тарілку і збанок із водою.

Франціск а Paulo.

Ось хліб тобі, каштани і вода.

Іж, щоб був ситий, пий, щоб збуться спраги.
А про твій плян, якого ціль я бачу —
Ще поки перший стос твій запалає,
Я господа молитиму, щоб громом
Убив тебе: бо ж краще б і для мене
І для людського роду, щоб ти вмер,
Ніж перший крок зробив на тому шляху.

Торквемада

на бік.

Сумне ослаблення самотної душі.
Цей бідний праведник не зрозумів мене.

Франціск а Рауло.

На світі чоловік живе, щоб все любить:
Він брат, він друг. Коли вб'є хоч мурашку,
Повинен знать, за що. Господь создав
Людського духа, як крило простерте
Над всіма творами; в траві, чи в морі,
Чи під зеленим гіллям, в вітрі, в водах
Не сміє чоловік карати смертю
Ані одну живу істоту.
Труд вольний для народу, ліс для птаха,
Мир всім. Ніяких пут. Кліток ніяких.
Як катом чоловік, то й бог стає тираном,
І з євангелія лишається лиш хрест,
З корана тільки меч. А ми все зло, всі тіні,
Всі жалоші на цій землі понурій
Розмиймо ласкою й благословенням.
Хто б'є, той може помилиться — отже,
Не бий ніколи. Сину мій, шафонт,
Це пристрашений визов пану богу.
Йому лишімо смерть. Послугуваться гробом —
Що за відвага! Цвіт і плід, дитина
І жінка й голуб, все святе, усе
Благословенне! Чую, як у мні

Кружить той безмір житні, як нераз
Вночі чи вдень, задуманий глибоко
З вершин цього шпиля я розсипаю
Молитви незлічені у безодню.
А папа — що ж, він владник, нам подоба,
Мій сину, чтить його і все прощать
І все в надії жить, не бить нікого,
Не видавати засуду ні на що,
Гріх бачучи, покутувать за нього,
Молиться, вірить і хвалити бога.
Оце закон, оце закон, мій сину,
І хто його держиться, той спасенний.

Торквемада.

Спасенний — лиш ти сам! А інші що, дідусю?
Ах, отче, день і ніч, щохвиля, вічно ринуть
У пекло душі, в ту страшну безодню,
В одверту, чорну пашу! В люті муки!
В огонь! А ти спасаєш сам себе!
А що ти робиш для своїх братів —
Людей? Живеш спокійно тут, гризеш
Горіхи, яблука їси,
Як той Анзельм або святий Пахомій
В скитах лібійських, і це має бути
Досить для світа? І вже все гаразд?
Нема страховищ жодних? Пітьма, пекло,
Прокляті душі — це тобі байдуже,
Ти сам собі задуманий глибоко
На тій соломі, з тим збанком води!
Так жить хіба дитині, не старому.
Хіба ж нема в тобі, як у тім бозі
Створителю, того батьківського
Чуття, страшного і святого разом?
А рід людський, хіба ж він ввесь — ніщо?
Та ж дбати слід про пса! Лікують

Вола недужого! А тут же люди хорі!
Ні, ти без серця! Ти живеш під небом,
Як серед стін тюрми. Не почуваш,
Що зв'язаний ти тисячма вузлами
З людством страшним, затроєним, безбожним,
Що волоче з собою скрізь, на дно
Яскинь, на шпилі гір, своє нещастя,
З якого так і капотять злочинства.
І з того зла розсіяного, скрізь,
Тебе не доторка ніщо? Невже ж
Ти, бачучи, як все живе минає,
Не чуєш, що й твоя тінь тягнеться
До всіх тих чорних мар? Ах, ти складаєш
Побожно руки, ти псалми співаєш,
Ти припадаєш перед цим престолом,
Перед хрестом — перед обломком скелі
Й шматочком дерева! Та це ж самоошука!
Коли все хилиться, тріщить і гине,
То обов'язок, старче, дбать за загал,
Той обов'язок незлічимий, впертий,
Невблаганий, що ходить по сумлінню,
Мов чорні мурашки, що рве тебе
З монастиря, із самоти, й кричить:
„Рятуй! Подумай про народні маси!
Подумай про весь рід людський! Не спи!
Біжи! Адже ж оці маленькі діти
Горітимуть навіки! Всі жінки,
Всі ті діди, всі мужі, всі ті душі
Впадуть у клекочущую Содому!
Біжи! Рятуй вільми та батогами
Проклятих цих, хоч силоміць гони їх
До раю!“ Ось пощо ми в світі, старче.
Так, твій закон — це ясність, мій закон —
Це тайна. Ти одну надію знаєш,
А я хочу добитися спасення,
Хочу допомогти самому богу.

Кілька хвиль перед тим на порозі показався ще один чоловік. Він також старий із сивою бородою. У нього в руці спис, а на шиї трирамний хрест. На ньому ловецький одяг із золотистого бродату, а на голові висока золотиста шапка з трьома вінками перел. При поясі у нього ріг. Він чув останні слова Франціска а Paulo і промову Торквемади. Нарешті, він заходить ся голосним реготом. Франціск а Paulo і Торквемада обертаються.

СЦЕНА III

Ті самі. Стрілець.

Стрілець.

Їй-богу, всі мої грачі й музики
Не позабавили б мене, синки мої,
Так, як ось ви. Ох, ви два ідіоти!
Я в лісі був на ловах, розставляв
Собак, ступиці та сільця й подумав:
„Дай, вийду на вершок, відвідаю
Старого діда“. Я прийшов. Ах, як же
Розвеселили ви мене! Та справді
Так жить була б бруднота, якби те,
Що ви говорите, було все правда.

Він виходить наперед, закладає навхрест руки і дивиться на них.

Бог—коли єсть, то сам мовчить—напевно,
Сздавши чоловіка, вджиґонув
Преглутий архітвір. Та сам прогрес
Від червяка до гада, від гадюки
Аж до дракона, від дракона аж
До сатани—це гарне!

Поступає кроком до Торквемади.

Торквемадо,

Я пізнаю тебе. Іди, вертай
До свого краю; я прийняв твоє

Прохання й згоджуюсь. Іди, мій сину!
Твоя ідея справді що величня,
Аж сміх бере. В Еспанію вертай,
Роби, що хочеш. Всі жидівські добра
Я віддаю братаничам моїм.
Синки мої, питаєте мене,
Пощо живе на світі чоловік?
Скажу вам це двома словами. Пощо
Промовчувати правду! Друзі, я
Не бачу за цим світом нічогісько,
А в цьому світі лиш себе самого.

до Франціска а Paulo

Оба ми бачимо лиш те одне слівце,
Як нам просвічує крізь всякі прізви:
Твоя—молитва, а моя—забава.

Торквемада

оглядаючи за чергою Франціска а Paulo та Стрільця.

Два егоїзми!

Стрілець.

Ось зліпив припадок

Хвилину і пилину, і цей зліпок,
Це чоловік. Так само, як і ви,
Я— та ж матерія, і був би дурень,
Коли би бачучи, як швидко радість
Тіка, вагався ще та отягався,
Не скоштував усіх розкошей ночі,
Не наситився тим, що й так минає.
Понад усе—зазнати щастя! В службу
Беру собі те, що звуть злочином,
І що звуть зопсуттям і пересудом
І кровосумішкою. Вбивство—річ вигідна.
Ви, може, думали, що як моя
Дочка хороша, то я постидаюсь

Кохаться з нею? Те-те-те! Ото б я
Був дурень. Я бажаю жить. Ідїть,
Спитайте сокола, орла, шуліку,
Чи вільно їм втішатися тим тілом,
Яке їх сплодило, і чи вони питають,
З якого жертва їх гнізда? А ви
За те, що носите цей чорну рясу,
А другий білу, вбили собі в ум,
Що слід вам бути дурними й боязкими,
І очі жмурити перед безмірним
Тим скарбом щастя, що вам світ безумний
Дає до рук. Та майте ж трошки глузду!
Користуйтеся часом. Адже ж по смерті
Нема нічого, то хоч жиймо добре!
Ось заля балева валиться і стається
Могилою; той мудрий, хто йде в гріб,
Танцюючи. Служіть мені до учти!
Коли спотребиться сьогодні для кого
Отрута на приправу—подавайте.
Що там мені смерть інших? Я живий.
Я почуваю голод ненаситний,
Палкий, безмежний. Я мерця забуду,
А бога знать не хочу. Так, весь світ
Для мене—овоч, і я з'їм його.
Поки живу, спішуся бути щасливим,
А як умру, то й так втечу від нього. Відходить.

Франціск а Рауло

до Торквемади.

Хто цей бандит?

Торквемада.

Мій отче, це ж сам папа.

Перекладено 1905 р.

ГОТГОЛЬД ЕФРАІМ ЛЕССІНГ

ПРИТЧА
ПРО ТРИ ПЕРСТЕНІ

(Із драми „Натан Мудрий“).

Сцена в світлиці султана Салядіна. Салядін, саме відправивши свою сестру Сітту до бічної кімнати з тим, щоб відтам прислухувалася його розмові з Натаном, сидить у кріслі. Натан входить.

Салядін.

Зблизися, жиде!—Ближче!—Аж сюди!—
Без страху!

Натан.

Страх на твоїх ворогів!

Салядін.

Ти звешся Натан?

Натан.

Так.

Салядін.

І мудрий Натан?

Натан.

Ні.

Салядін.

Ну, не сам, народ зове тебе.

Натан.

Народ — то, може.

С а л я д і н.

Чейже не гадаєш,
Що низько я ціню народній голос.
Давно я хтів пізнати чоловіка,
Якого він зве мудрим.

Н а т а н.

А як він
Його на кпи так зве? Як у народа
Той мудрий лиш, хто хитрий, а той хитрий,
Хто власну користь добре розуміє?

С а л я д і н.

Запевне, думаєш правдиву користь?

Н а т а н.

Тоді б найбільший самолюб був, певно,
Найрозумнішим, розум би і мудрість
Були б одно.

С а л я д і н.

Це ж ти доказуєш
Те, що перечить хтів. Людські правдиві
Користі, ті, що люд не зна, ти знаєш.
Принаймні ти старався їх пізнати,
Роздумував над ними: це одно вже
І робить мудрим.

Н а т а н.

За такого кожний
Себе вважа.

С а л я д і н.

Ну, годі в скромність грати!
Все лиш ту скромність чути, де ми ждали
Холодного розсудку — остогидне. Живо встає.
До речі перейдімо! Але, жиде,
Лиш щиро, з серця щиро!

Натан.

Мій султане,
Я рад по правді так тобі служити,
Щоб далі гідний був твоїх замовлень.

Салядін.

Служити? Як?

Натан.

З усього, що найкраще
Дістанеш, і по найдешевших цінах.

Салядін.

Це ти про що говориш? Про свої
Товари, може? Хай моя сестра
Торгується з тобою (це для підслухачки!),—
Мені з купцем зовсім немає діла.

Натан.

То ти, без сумніву, бажаєш знати,
Що я в дорозі, може, де побачив,
Почув про ворога, що справді знов
Ворушиться?.. Коли по сушій правді —

Салядін.

На це поле також не поїду
З тобою. Вже про ворога я знаю,
Що треба. Словом —

Натан.

Що звелиш, султане.

Салядін.

Я в іншій, зовсім, зовсім іншій речі
Повчиться в тебе хтів. — Коли такий
Ти мудрий, то скажи мені, будь ласка,

Який закон, яка до тебе віра
Найбільше промовляє?

Н а т а н.

Мій султане,

Я жид.

С а л я д і н.

А я мусульманин; є ще
Християнин між нами. Із тих трьох
Релігій чейже може лиш одна
Правдива бути. Муж такий, як ти,
Не стане там, де вродження, припадок
Його покинули; або як стане,
То з розмислом, з причин, обравши краще.
Отож подай мені отой свій розмисл!
І вилуши мені причини, за якими
Самому ніколи мені копаться
Було. Хай я почую, що рішало
Про добір тих причин — ну так, в довір'ю, —
І сам так само виберу. Ну, що?
Мовчиш? Мене очима важиш? — Може,
Я перший із султанів, що попав
В такую примху, та мені здається,
Що примха та не так то вже негідна
Султана. Чи як думаєш? — Скажи бо!
Мов! — Або, може, хочеш ще хвилини
До намислу? Гаразд, даю тобі.
(Чи там сестра підслухує? Давай
Розвідаю, чи добре вдав. —) Подумай!
Подумай швидко. Я тут незабаром
Вернуся. Відходить до бічного покою.

Н а т а н с а м.

Диво! Що зо мною дієсь?
Куди це гне султан? Чого? Я ладивсь
На гроші, а він правди хоче. Правди!

І ще отак готівкою, на руку,
Немов та правда — червінець. Якби ще
Той давній був, що на вагу кидали,
То ще б уйшло. Така ж нова монета,
Якої вартість — стемпель, і яку
На дощі лічиш, — це не та вже правда.
Як золото в мішок, то так би правду
В голову сипать? Хто ж із нас тут жид?
Чи я, чи він? Та ну! А, може, він
Не справді правди хоче? Може, він
Ту правду лиш як лапку заставляє?
Ні, це підозріння було б занадто
Низьке! Низьке! Чи для високих є що
Низьке? Це так, це так! Він ломиться
В отворенії двері. Хто приходить,
Як друг, той стукає вперед і слуха!
Тут обережним будь! А як? Остатись
Запеклим жидом, це вже не уходить.
А спекаться жидівства — це ще менше.
Чому ж ти не мусульманин? Ось сук!
Та ось рятунок мій! Не лиш дітей казками
Зацитькують. Іде! Нехай приходить!

С а л я д і н

входить.

(Тепер тут поле чисте) — Ось я тут,
І чейже не за швидко? Ти вже все
Обміркував як слід? Ну, говори ж!
Ніхто нас не почує.

Н а т а н.

Хай би хоч

Ввесь світ нас чув!

С а л я д і н.

Так певний ти, Натане,
Свого діла! Га, оце мені

Мудрець! Ніколи правди не ховати!
За неї все на одну карту ставить!
Добро і кров! І тіло і життя!

Н а т а н.

Так, так, коли потрібно і корисно.

С а л я д і н.

Віднині, надіюсь, один свій титул
„Новостроїтель світа і закона“
Носитиму по правді.

Н а т а н.

Гарний титул!
Але ж султане, поки звірюся
Тобі зовсім, позволь, що розповім
Тобі історійку.

С а л я д і н.

Чому ж би й ні?
Люблю історійки, а ще як гарно
Хтось повідає.

Н а т а н.

Гарно повідати,
Це не моя річ.

С а л я д і н.

Знов оте смирення,
Що паче гордості! Ну, говори вже!

Н а т а н.

Давно колись жив чоловік на Сході,
Що перстїнь мав із любої руки
Премногоцінний. Камінь був опаль,
Що грав сотками колірів прекрасних,
І мав таємну силу, всякого,
Хто з тою вірою носив його,

Робити милим богу й людям. Отже,
Не диво, що той муж на Сході з пальця
Його ніколи не здіймав і дбав,
Щоб він навіки при його дому
Держався. А то так. Той перстінь
Лишив він найлюбішому з синів,
І завіщав, щоб цей знов полишив
Його тому з своїх синів, якого
Найбільше він полюбить, так щоб завше,
Без огляду на старшинство, єдино
Лиш в силу перстень той найлюбіший
Був головою і князем у домі.
Ти зрозумів, султане?

Салядін.

Так! Що далі?

Натан.

Отак, із сина сходячи на сина,
Прийшов той перстінь до одного батька,
Що трьох синів мав; всі були однако
Йому послухні і всіх трьох однако
Любив отець. Лиш від часу до часу,
Коли котрий з ним сам був, і батьківське
Чуття не розділялося на трое,
Здавалось, що раз цей, раз той, раз третій
Гідніший перстень; і батько мав
Побожну слабість кожному з черги
Той перстінь у насліддя обіцяти.
Ішло так, поки йшло. Та ось прийшла
Пора вмирати, і сердега батько
Зклопотався. Жаль йому скорбити
Тих двох синів, що також полягали
На заповіт його. Яка ж тут рада!
Він потаємно прикликає майстра
І на зразок свого перстень

Два інші замовляє в нього, ані кошту
Ні праці не велить щадить, щоб тільки
Однаковиські з ним були. Вдалося
Це майстрові. Коли приніс перстені,
То навіть батько свого взірця
Не міг пізнати. На radoшах він кличе
Синів, окремо кожного, до себе,
Дає окремо кожному своє
Благословенство — й перстінь — і вмирає.
Ти чуєш це, султане?

С а л я д і н

зворушений відвернувся від нього.

Чую, чую!

Кінчи вже казку цю! Ще довго буде?

Н а т а н.

Це вже й кінець. Бо те, що вийшло далі,
То розуміється само собою.
Заледве батько вмер, виходить кожний
Зі своїм перстеном і хоче бути
Князем у домі. Розвіди, ба сварка,
Ба гвалт. Дарма; котрий правдивий перстінь,
Не розбереш.—По хвилі, в якій ждав султанову відповідь.

Так само, як ми нині
Не розберем, котра правдива віра.

С а л я д і н.

Га! Що? Це має бути відповідь
На запит мій?

Н а т а н.

Це лиш оправдання
Мое, що я не важусь розпізнати
Перстенів тих, які велів сам батько
Зробить з тим наміром, щоб розпізнати їх
Ніхто не міг.

С а л я д і н.

Перстені! Що там граться!
Я ж думаю, релігії, які я
Назвав тобі, різняться між собою
Аж до одежі, страви та напою.

Н а т а н.

Лише не в своїх основних причинах.
Бо чи ж не всі вони оперті на
Історії? Чи писаній, чи усній?
І чи ж історію не мусимо
Приймать на віру? Правда? А чию ж
Ми віру найменше берем під сумнів?
Чи ж не своїх найближчих? Чи не тих,
Що ми їх кров? що від свого дитинства
Зазнали їх любови? Що ніколи
Нас не дурили, тільки там хіба,
Де той обман для нас же був спасенний?
Чи можу я своїм батькам менш вірить,
Як ти своїм? Або ж і навпаки.
Чи можу я ждять від тебе, щоб ти
Всім своїм предкам та завдав брехню,
Аби моїм лиш не перечить? Або ж
І навпаки. Так само і христіяни.
Чи, може, ні?

С а л я д і н.

На господа живого!
Він правду мовить. Мушу замовчати.

Н а т а н.

Та ми вернім ще до своїх перстенів.
Як сказано, сини вдались до суду,
І кожний присягав судді, що перстінь
Дістав простісінько з рук свого батька.
Це й була правда. І що вже давно

Мав батькову обіцянку, що перстінь
Колись йому дістанеться.— Це теж була
Не менша правда!— Кожний закликався,
Що цей не міг же так дурити;
І поки б допустив таку підозру
На нього, батька, любого такого,—
То швидче вже закине ошуканство
Братам, хоч як би, зрештою, про них
Рад думать все найкраще. Та вже годі!
Він зрадників знайде! Вже він помститься.

С а л я д і н.

Ну, а суддя? Я дуже рад почути,
Що ти судді велиш сказать. Ну, мов!

Н а т а н.

Суддя сказав: коли мені тут зараз
Вітця не ставите, то відправляю
Вас від свого трибуналу. Що ж то,
Я тут на те, щоб загадки рішати?
Чи, може, ждете, щоб правдивий перстінь
Промовив сам?.. Та гов, я чув, що той
Правдивий перстінь має дар чудесний
Робити милим богу й людям любим.
Це хай рішає! Перстені фалшиві
Не мають чейже тої сили. Нуте,
Кого два з вас найліпше люблять? Мовте!
Га, мовчите? Перстені мають силу
Лиш взад, а не назверх? Себе найбільше
З вас кожний любить? О, то ви всі три
Обманені обманці! Всі три ваші
Перстені неправдиві. А правдивий,
Мабуть, десь загубився. Щоб цю згубу
Покрить, заткать, дав батько ваш зробити
Три за один.

С а л я д і н.
Чудово! О, чудово!

Н а т а н.

Ото ж,—казав до них суддя,—коли вам
Потрібний присуд мій, не моя рада,
То йдіть собі! Моя ж вам рада—взяти
Це діло так, як єсть. Так кожний з вас
Від батька має перстінь,—хай же й вірить
Несхитно, що його один правдивий.
Можливо, що отець не хтів терпіти
У своїм домі довше самовлади
Одного перстень! І, певно, він
Однаково любив вас усіх трьох,
Коли не хтів вам двом зробити кривди,
Всю ласку даючи одному. Добре!
Ідіть же кожний в слід непідкупної,
Нелицеїрної його любови!
Змагайся кожний, в перегін обом,
Міць каменя у перстені своєму
Їм виказать. Допомогай тій силі
Лагідністю, згідливістю братською,
Ділами добрими й богоговінням
Якнайщирішим. А як камнів сили
У ваших внуках, правнуках засяють,
Тоді, по тисяч-тисячах літах,
Прийдіть перед цей трибунал. Тут буде
Тоді мудріший судія сидіти,
Як я, і той розсудить вас. Ідіть!
Так мовив скромний суддя.

С а л я д і н.

Боже! Боже!

Н а т а н.

Султане, скоро чуєш, що ти єсть
Отой обіцяний суддя мудріший—

С а л я д і н

припадає до нього й бере його за руку, якої не випускає до кінця сцени.

Я прах! Я нуля! Боже мій!

Н а т а н.

Султане!

Що це тобі?

С а л я д і н.

Натане, любий мій!

Ті тисяч-тисяч літ судді твого

Ще не минули. Трибунал його

Зовсім не мій. Іди!—Іди!— Та ні —

Будь моїм другом!

Перекладено 1906 р.

ДЖОН МІЛЬТОН

ІЗ ДРАМИ

САМСОН
БОРЕЦЬ

Самсон¹

входить з поводарем.

Ще трохи далі взич руки своєї
Незрячим крокам, ще крихітку далі!
На тій лавчині маю тінь і сонце,
Там я сідаю, як який випадок
Мене звільнить з невольницької праці,
Що, зрештою, день-в-день в робочім домі
Мене лоточить. Там я в ланцюгах
Ледве вспіваю хлипнути повітря
Важкого, спертого, що в груди ллється
Немов гнилий напій. Та тут затеє

¹ Драматична поема „Самсон борець“ (Simson Agonistes) Джона Мільтона, автора „Втраченого раю“ та голосної Defensio pro populo anglikano, була лебединою піснею цього найбільшого англійського поета XVII в. Видана 1671 р., вона немов була сповіддю поета, важкою сумою його життєвих досвідів, та притім зворушливим малюнком його характеру і світогляду. От тим то, як глибокоправдивий „людський документ“, а притім високо артистичний твір, „Самсон борець“ має безсмертну вартість і далеко ближчий для нашого чуття і розуміння, як головний епічний твір Мільтона „Втрачений рай“. Подаю тут у перекладі початковий уступ драми, монолог сліпого Самсона, славний власне задля автобіографічної ноти, бо тут Мільтон, який сам у масі написання цієї поеми був сліпим більше як десять літ, вилив на папір своє горе, спричинене сліпотою, і свою безмірну тугу за світлом, „першим твором божим“.

І. Ф.

Знаходжу лік, цей свіжий подих неба,
Солодкий, чистий подув поранковий.
Тут дай мені віддихаться! Сьогодні
Цей люд святкує празник свого бога
Дагона, праця всяка спочиває.
Нерадо дав мені цей відпочинок
Їх забобон; тому ж я, скоро вільно,
Тікаю геть від гомону людського
І в самоті спішу тут заховатись,
Щоб трохи відпочить—спочити тілом,
Бо для душі нема мені спокою
Від дошкульних думок, що наче рій
Роздразнених шершенів, скоро тільки
Мене самого вбачуть, натовпом
Густим на мене пруться і минулі
Часи мені виводять перед душу,
Чим я колись був і чим став сьогодні!
О, пощо вродження моє два рази
З небес благовістив той ангел, що
Нарешті на очах моєї неньки
Із вівтаря, де жертва ще горіла,
Мов стовп огнистий, полум'ям піднявся
І вгору линув? Пощо заповів він,
Що я діл славних доконати маю
И добродійства для роду Авраама?
І пощо той наказ і розпорядок,
Плекать мене як вибранця Єгови,
Призначеного на велике діло,
Коли судилось так мені вмирати
Одуреним, в кайданах, світла сонця
Позбавленим, дивовищем та глуфом
Людей ворожих? Богом дану силу
Терять у ланцюгах, в важкій роботі!
Преславному міць збувають на труд звірячий,
В пониженню ще нижчим, як невольник!
Обіцяно було, що я Ізрайля

Мав слобонить з ярма філістимлянів...
О, запитайте нині: де той сильний
Освободитель? В Газі ось, сліпцем,
З рабами жорна крутить, сам у путах
У філістинському ярмі! Та годі!
Не смій так скоро в сумнів подавати
Обіцянок небесних! А як все це горе
На мене впало лиш за власні хиби,
То на кого й жалітися мені,
Крім на себе самого, що не змігся
Те вберегти, в чім крився скарб великий
Тієї сили, що мені був даний
Під тайною великою. А я,
Слабий, безтямний, як це легко втратить,
Я мусів жінці тайну цю відкрити,
Ії слізми й благаннями розм'яклий!
О, слабодух я у міцному тілі!
Що варта сила, як із нею в парі
Не йде премудрости два рази стільки!
Важка, туманувата, незугарна,
У гордощах себе самої певна,
Та на найменшій перешкоді впасти
Готова, не до володіння здібна,
А лиш до служби, де одна премудрість
Всевадно порядкує. Бог, що дав
Мені цю силу, і хотів при тому
Вказать, який слабий це дар, вложив
Її мені в волосся. Та мовчу вже!
Не слід мені на прю ставати з вишнім
І суд його відсуджувать, бо, може,
Він мав мету, якої нам не збагнуть.
Досить, що сила, то моя загибель
І джерело всіх моїх мук, так лютих
І так важких, що щоб одну з них, кожную
Оплакати—життя людського мало.
Та над усі найтяжча ти мені,

Утрато світлости очей! Сліпий
Між ворогами—о, це сто раз тяжче,
Як пута, як тюрма, як кій жебрацький,
Як старість без підмоги! Світло, світло,
Те перше діло боже згасло в мене,
Всі радощі його мені пропали!
А це ж було б хоч крихточку влекшало
Мій сум; а так я знижений ще нижче,
Як найпідліший твір не лиш з людей,
Але й з хробаччя; найпідліше ще
Стоїть понадо мною, бо хоч лазить,
То бачить світ. А я в темі серед світла,
День-в-день ошуки зазнаю й погорди
І кпин і кривд, у домі і на дворі,
Все мов той дурень на людській нарузі,
А не на власній силі. Бачиться, живу
Лиш пів-життям, на правду ж, більша часть
Моя померла. Пітьма, пітьма, пітьма!
При блисках півдня пітьма непроглядна,
Бездонна тьма без жодної надії
На те, щоб розіднілася колись.
Ти, перший творе божий, блиску дня,
Велике слово: „Хай настане світло!“
І стало світло скрізь!— О, як же я
Так винятний від твого веління!
Для мене сонце чорне,
Мовчуще, як той місяць,
Що ніч лишив сліпою,
Сховавшись в яскиню.
Коли ж те світло так життю потрібне—
Воно саме життя! Коли це правда,
Що світло і в самій душі сіяє
І, як вона, пройма всі члени тіла,—
Чому ж той зір обмежено на око,
На ту маленьку, ніжну кульку, так
М'яку та легко загасиму? Чом

Він не розлитий по всіх частях тіла
Так, як чуття, щоб в кожній одробинці
Міг бути ввесь? Тоді не був би я
Тим вигнанцем із краю світла, що
Хоч мусить жить у світлі, та жие
Півтруп'ячим життям! В могилі—ні,
Ще нужденніше, сам своя могила!
Ходючий гріб! Заритий, та не вільний
Тим правом смерти й погребу від муки,
Від горя й гіркости життя, і овшім,
Ще тяжче всім житейським горем битий,
Життям в неволі ворогів імстивих!

Перекладено 1906 р.

МЕНАНДЕР

I

П Р А В О
Д И Т И Н И

Новознайдена
сцена з комедії

II

І З М У Д -
Р О С Т И

RECEIVED
F. P. A. B. O.
MAY 11 1911

13 MAY
P. O. C. T. N.

ПЕРЕДМОВА

В однім із останніх зшитків праць французького археологічного інституту в Каїрі¹ опубліковано віршовий, по грецьки написаний твір Менандра, славного атенського комедієписи з кінця IV в. перед Хр., із якого зверх 100 комедій дійшли до нас лише титули, та й то не всі (ледве 90) і коло 1000 фрагментів, одновіршових моралізаційних речень, що списані для грецьких школярів, зробилися одним із головних педагогічних засобів у середніх віках і дійшли також на Русь у самих початках староруського письменства, взяті в склад т. зв. „Пчели“. Комедії Менандра відомі були пізнішим вікам тільки з пізніх і мало дотепних перерібок римського комедієписи, що тільки Менандрові завдячує свою славу; грецького тексту тих, колись улюблених і вихвалюваних, творів не дійшло до нас ані одного.

Комедія Менандрова була важним кроком в історії грецької, спеціально атенської, драматичної літератури. По незвичайно смілій, наскрізь політичній а потім соціальної комедії Арістофана і його сучасників Евполіса, Кратіна й інших, комедії, можливі тільки в такій рідкій в історії людства хвилі, якою для Атен був рік Перікла, настала і в Атенах реакція, прийшло панування „тридцятьох тиранів“ і комедія не могла вже торкатися так сміло й безоглядно політичних тем. По короткій добі т. зв. середньої комедії, якої пам'ятки затратились, крім деяких уривків, виступає в половині IV віку т. зв. нова комедія, „комедія обичаїв, домашнього й товариського життя“ і головним її представником та zarazом незрівняним майстром робиться Менандер. Усі типи, які виводить пізніша комедія, мають свої прототипи в його творах. Син атенського полководця Діопіта, він одержав старанне виховання, був товаришем Епікура й Теофраста, а вчителем драматичної штуки мав свого вуйка Алексіса, одного з представників т. зв. середньої комедії, автора що за 106 літ свого життя написав 245 драм.

Молода нова школа атенської комедії тим головнo різниться від обох старших, що в ній ні арістофанівська

¹ Fragment d'un manuscrit de Ménandre, publiés par M. Gustave Lefebvre. Le Caire, Imprimerie de l'Institut Français de l'archéologie orientale. 1907.

пародія, ані політика не грає ніякої ролі. Коли й мова тут про видних достойників і не брак проти них гострих стріл, то це звичайно не певні, виразні одиниці, а типи: їх хиби не політичні та соціальні доктрини і змагання, а щоденні привички й поведження серед їх оточення. Мова тут проста, зближена до щоденної розмови, декуди занечищена „фаховими“ жаргонами ринку, пристані, війська. Комедія стає виразно на службу сучасних практичних інтересів, не бичує, а моралізує, не творить, а копіює дійсність. Певна річ, великі таланти в роді Менандра й тут уміли не чиплятися дрібниць, а доходити до основи людських характерів, до загальної правдивості, яка зробила їх твори взірцями також новочасної обичаєвої комедії.

Сценка, яку тут подаємо, віднайдена недавно на шматку викопаного папіруса, може дати добре поняття про драматичну штуку Менандра. Знахідники бачуть у ній уривок якоїсь більшої цілості, але, проте, сама вона творить для себе зовсім повну, органічну цілість. Наскільки вірно присуджено її Менандрові, важко рішити, бо її будова, подібна до наших інтермедій, нагадує далеко пізніші часи т. зв. міміамбів, коротеньких одноактів, яких кілька, написаних олександрійцем Герондасом, також дав нам пізнати ласкавий лібійський пісок.

Ще в дохристиянській Греції почали з давніших грецьких поетів, особливо з Евріпіда та Менандра, робити виписки для вжитку школи. Ті виписки зробили кепську прислугу авторам, бо за шматочками їх творів, у яких учителі подавали ученикам зразки життєвої мудрости старих авторів, з часом позабувалися самі їхні твори. Із Менандрових комедій вибрано головно такі сентенції, що містилися в однім рядку; виїмково подавано сентенції, що містилися в півтора або двох рядках. Так повстали різні редакції збірок п. з. „Гномай моностіхай“, у яких містилося різне число сентенцій, від 80 до 400. Вони дійшли до нас у різних, переважно дуже пізніх рукописах, із яких віденський та ватиканський походять із XV—XVII вв. Майнеке з різних таких збірок зложив цілість, що обіймає несповна 800 рядків. Пізніші дослідники дали ще деякі причинки, а власне V. Meyer, (aus Speyer), *Die urbinatische Sammlung von Spruchversen des Menander, Euripides und anderer (Abhandlungen der bayerischen Akademie I CI., т. XV, 2 Abt. ст. 397 і далі)*. Той сам автор подав іще „*Nachlese zu den Spruchversen des Menander u. A.*“ в *Sitzungsberichte der bayerischen Akademie 1890, ст. 355 і далі*. Пару праць присвятив

Менандрові польський учений L. Sternbach, а власне „Menandrea“ (Rozprawy i sprawozdania Wydziału filologicznego Akad. Um. т. XV, ст. 320 і далі, і „Curae Menandreae“ там же т. XVII і „Schedae Menandreae“. Із новіших німецьких праць варто зазначити Th. Kock, Die Sammlungen Menanderische Spruchverse, друковану в спеціальному журналі Rheinisches Museum 1886, т. XLI ст. 85 і далі.

До слов'ян доходили грецькі збірки Менандрових сентенцій із Візантії від самих початків письменського руху, і то в двоякій формі: окремо п. з. „Мудрость Менандра“, або розсіпані в різних редакціях фльорилегій, що мали у нас у старовину назву „Пчела“. Одні й другі дійшли до наших часів у досить многих копіях у болгарських, сербських та українських редакціях. Найважливіші публікації: „Мудрость Менандра по русским спискам“, як 88 число „Памятников древней письменности“, видаваних петербурзьким Обществом любителей древней письменности“, в р. 1892. Для видання використано один рукопис XV в., два XVI і один XVII в. Рівночасно з цим виданням опублікував В. Ягіч у віденських Sitzungsberichte der philosophischhistorischen Classe der Akademie der Wissenschaften, Bd. 128 (Wien 1892) свою основну студію „Die Menandersentenzen in der kirchenslavischen Übersetzung“ (ст. 1—104), до якої додано на 90—103 церковно-слов'янський текст Менандрових приказок. Дещо з Менандрових приказок, а власне те, щовійшло в склад староруської „Пчелы“ опублікував 1893 р. в Петербурзі В. Семенов п. з. „Древняя русская Пчела по пергаментному списку“. Найновіші праці, присвячені тій темі були писані М. Н. Сперанським, а власне його стаття „Разумения единострочныя Григорія Богослова и Разумы мудраго Менандра“, друкована в „Извѣстіях отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Акад. Наук, 1898“, т. III, ст. 541—559 і простора книга „Переводные сборники изречений в славянорусской письменности. Исследование и тексты. Издание Имп. Общества истории и древностей российских при московском университете“. Москва 1904“.

Для перекладу Менандрових приказок, поміщеного в оцій книжечці, я покористувався головно текстом Ягіча, з якого сюди війшла перерібка 106 чисел; решту (30 чисел) узято з тексту, поміщеного в вище наведеній книзі Сперанського на ст. 407—410. Оба петербурзькі видання були мені недоступні.

Львів, дня 5 квітня 1911.

І. ПРАВО ДИТИНИ

О с о б и:

Сиріск, вугляр, невольник.

Даос, вівчар, невольник.

Смікрін, атенянин.

Жінка Сиріска з дитиною на руці.

Місце: сільська площа в селі близько Атен.

Час — кінець IV віку перед Хр.

Сиріск і Даос, оба одягнені дуже вбого в козячі шкіри, випадком здибалися на сільським майдані і зараз же посварилися завзято. Сиріскова жінка з дитиною стоїть позаду мужа. На це надходить Смікрін із дому, що притикає до площі, і переходить побіля них.

Сиріск.

Перечиш правді!

Даос.

А ти, сікофант!

Жадаєш того, що тобі не слідно.

Сиріск.

Давай на суд, нехай ріша це діло.

Даос.

І овшім! Пошукаймо судії.

Сиріск.

Кого волиш?

Даос.

Однаково мені.

От дурень з мене, що я дав тобі
Свою знахідку.

Сиріск.

Може, пан оцей

Тобі подобається на суддю?

Даос.

Про мене.

Сиріск.

Красно вас прошу, мій пане,
Крихіточку часу для нас ізгайте.

Смікрін.

Чи бач! Для вас? А що ж таке у вас?

Сиріск.

Ми в спір зайшли.

Смікрін.

Мені про це байдуже.

Сиріск.

Шукаєм, паночку, судді такого,
Щоб безсторонній був. Як час тобі
Позволить, розсуди ти наше діло!

Смікрін.

А ви, здається, нечупарна пара.
Не сором вам іти в козячих шкірах
На суд судиться?

Сиріск.

Ні, та наше діло
Коротке й ясне. Батечку, замир нас!
Не думай, що ця річ тебе негідна.
Та ж скрізь на світі правда на остатку
Все переможе. А кого припадок
Зведе на місце, той нехай поможе,
Бо він прислужиться добру людському.

Даос.

Говорить мов із книжки. Пощо я
Ділився з ним?

Смікрін.

Чи піддаєтеся
Мойому вирокові, як він впаде?

Сиріск.

Я — безумовно.

Смікрін.

Ну, беру на себе.
Бо чом би ні? Ти, що мовчав аж досі,
Дай голос перший.

Даос.

Та зачну з початку,
За що той спір, то все ясніше стане.
У лісі, що аж до села доходить,
Там пас я вівці, милостивий пане,
От тому тридцять день, і сам на сам.
Там я знайшов малесеньку дитину
Підкинену, знайшов і ожерелля
При ній і дещо інше того рода.

Сиріск.

Про це то й ходить.

Даос.

Я ще маю слово.

Смікрін.

Ти, як іще раз словом обізвешся,
Мій кій тебе покличе до спокою.

Даос.

Отак і треба!

Смікрін.

Ну, балакай далі!

Даос.

Гаразд! Я взяв дитя, заніс його
В свій дім — міркую зразу: от я буду
Йому за батька. Та вночі, звичайно,
Всіляке мислиш. Сам з собою раджусь
І думаю: „Пощо мені здалося
Дитині за пістунку бути? Де я
Візьму ті гроші? Лиш жура та клопіт“.
Так я надумав. Другий день я знов
Жену на пашу вівці. Цей вугляр —
Вуглярством порається, — і прийшов
До мене в толоку, бажав у лісі
Колод нарізати. Вже не раз я бачив
Його й балакав з ним. Він, бачучи
Мене в такій журбі, та й каже: „Даос,
А що тобі?“ Кажу: „От з мене дурень!“
І все сказав йому, як я знайшов
І як заніс. І ще я не скінчив,
Він ну благать: „Щоб ти щаслив був, Даос!
„Віддай мені хлоп'я!“ І все своє:
„Дай бог, щоб ти був вольним і щасливим!
У мене жінка — так веде він далі, —
Що хлопчика одного привела,

Та й цей умер". Он ця його жона
З дитиною стоїть.

Смікрін.

Сиріску, ти просив?

Сиріск.

Так.

Даос.

День ввесь він на мене налягав.
Нарешті, я подавсь його благанням,
Він взяв дитину, вийшов, на відході
Бажав мені всіх божих ласк, стиснув
Мене за руку й цілував її.

Смікрін
до Сиріска.

Ти се вчинив?

Сиріск.

Вчинив.

Даос.

Він вийшов геть.

Тепер іде зі своєю жоною.
Зайшов мені дорогу і жадає,
Щоб все, що там знайшлося при дитині—
Пустиці, слова доброго не варті—
Я дав йому, ще й каже: „Річ не чута“,
Що я відмовив і собі те дрантя
Сховать хочу. По мойому, він рад би
Повинен бути, що я дав йому
На просьбу щось; а що не дав усього,
За те ні перед ким мені правдатись.
Коли б оба ми з ласки Гермеса
Знайшли це спільно, то одну б частину
Взяв він, а я другу. А так, де я

Один знахідник, ти при тім не був,
Ти хочеш сам для себе все, мені ж
Нічого не лишаєш? От таке то!
Я часть тобі віддав того, що мав,
По добрій волі: хочеш, то й держи.
А ти не в той бік. Жаль тобі—віддай
Мені назад, то ти нічого в мене,
А я нічого в тебе не забрав,
Ти ж хочеш все, одну половину
В дарунку, а другу вже насиллям.
Так має бути? Конець мойому слову.

Смікрін.

Він виговорив. Ти все чув, як слід?
Ну, за тобою слово.

Сиріск.

Добре, я скажу.
Сам на сам муж цей те дитя знайшов.
Все, що сказав тут, це достотна правда.
Так все було, мій батьку, не перечу,
Благав я і просив, аж поки він,
Нарешті, дав мені дитину. Правда,
Вівчар сторонній з уст його чув власних—
Товариш—і сказав мені: при тій
Дитині він знайшов цінні прикраси.
Жадати їх сам хлопчик тут явився.
Жона, подай мені до рук дитину!
„Те ожерелля, знак цінний, з якого
Мене пізнать, віддай мені, Даосе“!
Це мовить він. „Не на мою оздобу
Був він при мні, ані на мій прожиток“.
Те саме домагання ставлю й я;
Його опікун я тепер, ти сам
Мене зробив ним, дав мені його.
Ти ж, пане, розсуди, як це по твоєму,

Щоб золото, чи що там, при дитині
Лишилось, як його бажала мати—
Хто там вона була,—аж би доріс він,—
Чи цей аби й сорочку зняв з дитини,
Бо він знайшов чуже добро? Чому я
В тій хвилі, як він дав мені дитя,
Не зажадав окрас? Бо ще той хлопчик
Не був в моїй опіці. А що я
Тепер стою за нього й промовляю—
То чиню лиш за нього й не жадаю
Собі нічого. Гермесова ласка?
Мій друже, не знаходь таке ніколи,
При чім є щось живе, якому річ належить.
А ти, брат, не знайшов, лишень обдер.
Так, це грабіж! Подумай, батечку:
Він, може, з вищого, ніж ми, коліна.
Трудиться тут не вистарчить для нього.
А вроджений наклін його спонука
До діл, свобідному властивих мужу,
Льви бить, кувать оружжя, побіджати.
Ти ж бачиш часто гри такі в театрі
І знаєш чень історію Пелія
Й Нелея. Їх убогий чоловік
Знайшов, пастух, отак у шкіру вбраний,
Як я. Та бачучи, що благородне
Коліно їх, сказав їм, як знайшов їх,
Віддав клунок їм, у яким був скарб,—
І тайна їх уродження відкрилась
І з козопасів стали королями.
Якби клунок Даосу був до рук
Діставсь, він зараз би продав його
За пару драхм, і ввесь їх вік пройшов би
В невідомі, що брость це благородна
І кров князівська. Тож не слід, мій пане,
Щоб я ховав дитину цю, а Даос
Ті речі, що в них їх майбутнє щастя

Й надія криєсь, в кут їх десь заніс.
Таж по таким клейноді не один
Пізна в сам час сестру свою, з якою
Мав брати шлюб. Хто зна, чи його мати
Оцим свого брата не спасла
Від напасти якоїсь або й смерти?
Непевне, батечку, життя людське
Й людська доля. Тра заздальгидь
Безпечити його від лих будущих,
Безпечити як змога. „Поверни
Мені дитя, коли його не хочеш“,—
Сказав би ти, і спорить з тим не можна б.
Та це не буде правда. Ти ж жадаєш
Дитини лиш тому, що віно те
Звернути їй не хочеш, і хоч завтра
Змарнуєш те, що, може, ще їй щастя
Зберегло. Скінчив я. Ти ж суди,
Як поведить тобі твоє сумління.

Смікрін.

Тут діло ясне. Що при знайденій
Дитині знайдено, все те її.

Даос.

Гаразд! Чия ж дитина?

Смікрін.

На Зевеса,

Тобі її нізачо не присуджу,
Що здер її добро. Дитина того,
Хто дав опіку їй, твоїй оперся кривді.

Перекладено в 1907 р.

II. ІЗ МУДРОСТИ МЕНАНДРА

1.

Бога річ божії справи творити,
А чоловіка — по людському жити.

2.

Бог творить, що хоче — святе діло боже;
А чоловік тее робить, що може.

3.

Коли терпиш злий допуст бога ради,
Діждешся божої нагороди.

4.

Чи там, чи тут,
Бог приведе всіх злих на суд.

5.

Мужа правдивого і його труди
Бог не забуде.

6.

Умій добро робить своєму і чужому,
А не лише собі самому.

7.

Муж правдолюбний гидує брехнею;
Хоч кривити може, не скривить душею.

8.

Не той муж мудрий, що много знає,
А той, що много доброго зділає.

9.

Добро зробити завсігди пора,
Сим побільшається сума добра.

10.

По чім свобідного пізнати?
По тім, що нізачо не ме брехати.

11.

Кого бог любить, не пуска до зла,
На того смерть зза молоду зсила.

12.

Одних бог наділяє,
А іншим уймає.

13.

Отець не той, що родить,
А той, що до пуття доводить.

14.

Хоч як злиться плем'я враже,
Правду мужа час покаже.

15.

Коли сумує чоловік,
То добре слово найліпший лік.

16.

Що добре зроблено тобі, те пам'ятай,
А що ти доброго кому зробив, те забувай.

17.

Часто змовчати
Ліпше, як слово не в пору сказати.

18.

Біда по людях ходить,
Та чоловік нераз і сам її знаходить.

19.

Великий скарб — то мудра голова,
Але найбільший скарб, се мудрість життєва.

20.

Хто збагатівши друга забуде,
Зрадником буде.

21.

Злий хоч забагатіє,
Жить добре не зуміє.

22.

Лінивство, се бридня,
Не дасть без прикрости прожити ані дня.

23.

По бозі — відома будь заповідь оця,—
Шануй найбільше матір і вітця.

24.

На взятки завсігди ти ласий сам еси,
А дати нікому нічого не даси.

25.

Хто в серці погань має,
Словами виявляє.

26.

Злого прокляття горді
Пиши на воді!

27.

Багатство збирай собі скрізь,
Тільки до кривди в позику не лізь.

28.

Ті, що ділають без розваги,
Доходять швидко до зневаги.

29.

Муж праведний не дбає про трафунок;
Для нього бог усе рятунок.

30.

Кожний рад би збагатіти,
Та не кожний може вміти.

31.

Життя наше в тому,
Що раді ми всьому живому.

32.

Бачачи інших злії пригоди,
Вчися минати власнії шкоди.

33.

Таким життям усі живем,
Яке собі самі ми виберем.

34.

Від злого напасти хоч поли ріж — тікай,
Та приятни його ще більше уникай.

35.

Правдивим будь серед брехливих
І май приятелів правдивих.

36.

Добру раду в час тривоги
Приймай радніш діяльної підмоги.

37.

Жінки найбільше надбання
Не золото, лиш розум і мовчання.

38.

Лиш ту жоною доброю назвати,
Що вміє дім в ладі держати.

39.

Ласкава жінка оживляє дім
І мужеві відрада;
Лукава жінка, то сухота всім
І ненастанна звада.

40.

По чім найліпшу жінку мож пізнати?
Що любить працювати і мовчати.

41.

Злу жінку краще б дома погребсти,
Ніж у чужий дім привести.

42.

Добра жінка в домі як бджола, як квочка,
Злая жінка в домі як розсохла бочка.

43.

Злої жінки в домі примхи і наруги
Пізнають найперше слуги.

44.

Змія трійлом людям задає смерть люту,
Злая жінка також все знайде отруту.

45.

В каламутній воді дна доглянуть дарма;
В злої жінки добра й розуміння нема.

46.

Хто хоче добру жінку мати,
Повинен у сусід питати.

47.

Як мряка сонце іноді туманить,
Так злая жінка мужеві життя поганить.

48.

Два дні для жінки добрі остають:
Як замуж просять і як в дім ведуть.

49.

Зла жінка в домі сатаною,
Як вітер північний весною.

50.

Коли хочеш без турбот нажитися,
Не бажай жениться.

51.

У жінки рідко правди допитати,
Тож добру жінку годі нашукати.

52.

Ліпше в бідності спокійно жити
Ніж багатому гризню терпіти.

53.

Збирай деньги,
Плати довги,
Щоб знов міг брати на борги.

54.

Меч ранить тіло, а зле слово душу;
Злого сказати нікому не мушу.

55.

Не сором мовчати,
Та сором брехливо себе величати.

56.

Що думаєш, того ніхто не знає,
Що робиш, тее кожний оціняє.

57.

Сердитість, хоч мала,
Пре на лихі діла.

58.

Вино веселить, коли мірно вживаєш,
Та чим більш попиваєш,
Тим більше і розум теряєш.

59.

Вина чим більше пити,
Тим більше хочеш говорити.

60.

Будь хоч як багатий,
А ліни्वство швидко доведе до втрати.

61.

Хто має до чого,
У того приятелів много;
Але в біді
Їх не гляди.

62.

Приємно здалека глядіти
На бурю на морі;
Приємно інколи слідити,
Як інший карається в тузі та в горі.

63.

Життя у часі, як в тюрмі:
Живи і тягни, наче віл у ярмі.

64.

Люба тілесная врода,
Але лиш чистий ум, душевна погода —
Правдива життя осолода.

65.

Надія у життю мов той дороговказ,
В душі приборіга нам віру в ліпший час.

66.

Кого добро і ласка оживля,
Для того вітчиною вся земля.

67.

Зла не роби тому, на кого лихо впало,
Щоб і тебе нещастя не спіткало.

68.

Заздалегідь міркуй, небоже,
Хто в старості тобі допоможе.

69.

Надія декого на крилах підіймає,
Та многих погубляє.

70.

Господар домовий, поки його снага,
У своїм домі сам усім слуга.

71.

Життя в спокою провести можеш,
Коли сам в собі гнів переможеш.

72.

Бери на ум: зла уникай,
Як що зле знайдеш, не підіймай.

73.

Лиха наука
Для чоловіка тільки мука.

74.

Жіноча заздрість гірша шалу,
Запалить хату без підпалу.

75.

Такий отець дітей до себе приєднає,
Що замість гніву мудрість має.

76.

Чистим держи тіло і душу враз з ним,
Щоб не явився ти богу брудним.

77.

Не довіряй ніколи ворогам,
То й шкоди не приймеш від них;

Дурний, хто пакостячи ворогам
Собі нашкодить сам.

78.

Норов гнівливий —
Ворог страшливий.

79.

Жінці старшувати завше недогода,
Се їй збороняє закон і природа.

80.

Хто жениться поспішно,
Той кається довічно.

81.

Ліпша врода невродлива,
Як душа несправедлива.

82.

Роби по правді яко мога,
І поміч матимеш у бога.

83.

Мабуть, зла злішого не має,
Як мачуха лихая.

84.

Хто про добру славу дбає,
Людяно все поступає,
Сварки, бійки уникає.

85.

Страхополох те й знає,
Що страшні мислі має.

86.

Все дбай, щоб правдою жить однією,
А не лукавити душею.

87.

Хто зло говорить,
Сам собі пакість творить.

88.

Нема страшнішого помору,
Від злого поговору.

89.

До злого поспішать не тра,
Ні лінуваться до добра.

90.

Оце вже справді праця vsує,
Коли бідняк багатого дарує.

91.

Як зробишся багатий,
Не забувай убогим помагати.

92.

І тому добре жити,
Кому прийшлося доброму служити.

93.

Ненавиджу злого,
Хоч добрих слів мені він наговорить много.

94.

Добра від молоду навчайся,
А зла ніколи й зачинать не пхайся.

95.

Ліпше нераз хорувати,
Як сумувати.

96.

Хто нічого не знає,
Той і гріха не має.

97.

Хто подорожнього споможе,
Той ліпше робить, як би дав на боже.

98.

Багато зла і кривди і обмови
Оправдує стан урядовий.

99.

Кожний із нас любить на своє глядіти:
Багач на маетки, а бідний на діти.

100.

В чужому краю
Чужому підлягай звичаю.

101.

Кожній кумі
Своє на умі.

102.

Немає тяжчої хвороби,
Як серце повне злоби.

103.

Ніхто зла не бажає,
Проте без зла життя не має.

104.

Своє роби й не гайся,
А до чужих робіт не додивляйся.

105.

Як понад землею хмар тіні,
Так понад життям людським
Переносяться зміни.

106.

Час поступа, не поспішає,
Та суму нашого знання все побільшає.

107.

До бога душу підіймай в любови,
Це краще, як всі жертви й молитви.

108.

Тям, чоловіче, що смертний єси,
В душі ненависти досмертно не носи.

109.

Зла рада сина ні вітця,
Не доведе до доброго кінця.

110.

Язик нещастям многим винен,
То ж здержувать його ти все повинен.

111.

Однаке зло — в огонь упасти,
І опинитися у злої жінки власті.

112.

З львом лекше дійдеш до спокою,
Аніж із жінкою лихою.

113.

Пізнаєш друга у нещастя дні,
Як золото в огні.

114.

З мудрими знайся,
І мудрости від них для себе набирайся.

115.

Розум у всякій потребі підмога,
Він світло, що наш зір усе веде до бога.

116.

Перша потреба розуму ясного —
Пізнати себе самого.

117.

Розум—життя провідная зірка,
Гніву і пристрастям сильна узда.

118.

Хто череву своєму нанявся служить,
У того весь розум облогом лежить.

119.

Старих оздоба—мовчанка,
Ласкавість із терпливістю;
А молодих—покірливість
І запал із сквапливістю.

120.

До всяких явищ треба дивлятися;
Щоб щось сказати, на речі треба знатися.

121.

Се знак душі гнилої,
Коли хто тішиться з біди чужої.

122.

Хто сам себе занадто любить,
Той швидко всіх приятелів розгубить.

123.

Три речі однако нестійні до дна:
Гнів, море й зла жона.

124.

Коли не хочеш бути в неволі,
Не клич до ради жінки ніксли.

125.

Жінка лиха і слотлива пора—
Вічна жура.

126.

Велика сердитість і жінка п'яниця—
Хто має їх в хаті, волів не жениться.

127.

Сила без розуму й знатну особу
Вгонить до гробу.

128.

Тайни своєї навіть найліпшому другу
Не говори, бо сказавши,
Будеш у страху, що він тебе зрадить,
Ворогом ставши.

129.

Власть і багатство душу скривляє,
Навіть розумних ума збавляє.

130.

Лукавий чоловік, що смирний вид приймає,
На ближніх тайні сіті заставляє,

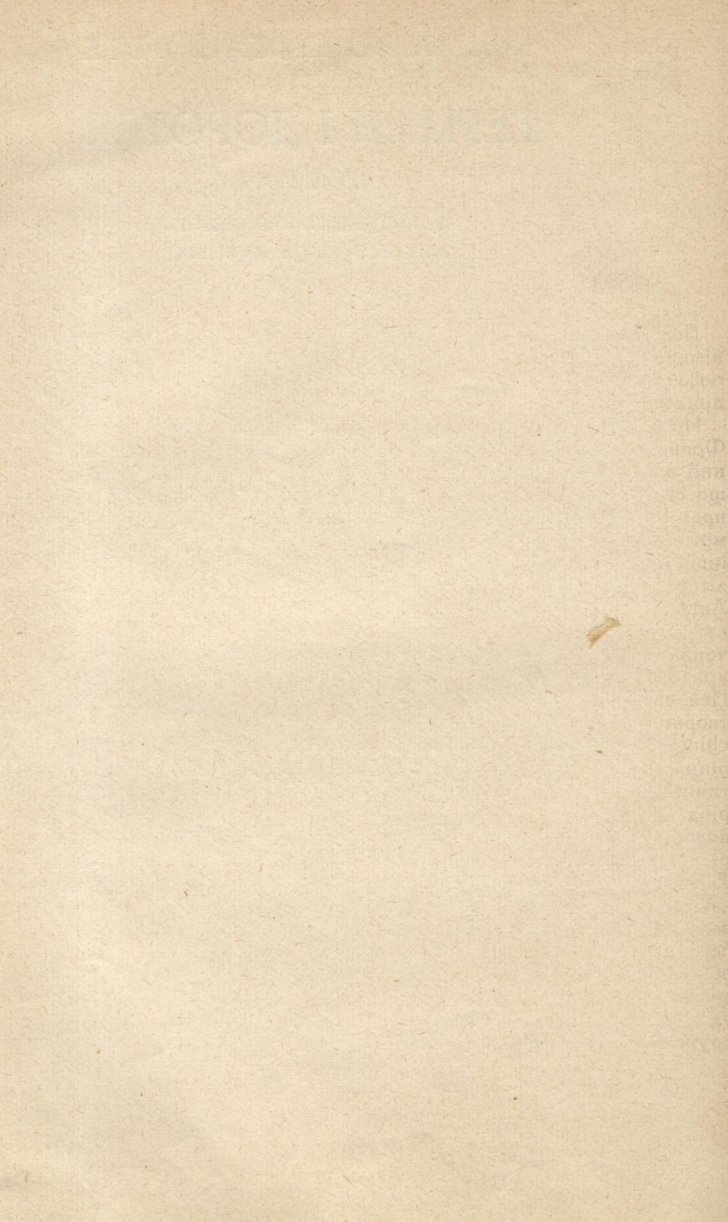
Написано дня 10—26 лютого 1911.

ЙОГАН ВОЛЬФГАНГ ГЕТЕ

ГЕРМАН І ДОРОТЕЯ

ПОЕМА

З НІМЕЦЬКОГО НАРОДНЬОГО
ЖИТТЯ З КІНЦЯ ХVІІІ ВІКУ

ПЕРЕДМОВА

Подаючи українській громаді безсмертну поему найбільшого німецького поета в перекладі на нашу мову, вважаю потрібним подати в оцій передмові деякі факти та свої уваги, що можуть придатися для відповідної оцінки самого твору та мого перекладу.

Йоган Вольфганг Гете, роджений д. 28 серпня 1749 р. у Франкфурті над Менем, прожив свій довгий та незвичайно плідний вік у незвичайно, як на письменника, корисних обставинах, що сприяли розвоєві його духа та його літературній і науковій праці, і вмер 22 березня 1832 р. у Ваймарі. Його довге життя можна поділити на кілька періодів, що зазначилися такими або іншими життєвими пригодами та літературними творами. Перші літературні твори походять із часу університетських студій у Липську в рр. 1767-8; це були дві драми в французькім смаку: „Die Laune des Verliebten“ і „Die Mitschuldigen“. По скінченню університету починається другий період його життя, його урядова кар'єра аж до покликання його до Ваймару (1768—1775). Цей період у його літературній діяльності зазначився такими творами романтичного характеру, як драми „Götz von Berlichingen“, „Clavigo“ та „Stella“ і сентиментальною повістю „Терпіння молодого Вертера“. В тім періоді повстали також романтичні уривки „Магомета“, „Прометей“ та „Фавста“. Третій період можна покласти на рр. 1775—1786, коли він вирушив у подорож до Італії. В тих роках, проведених переважно у Ваймарі при дворі тамошнього князя, він написав драми „Торквато Тассо“, „Ермонт“ та „Іфігенія в Тавриді“ і простору повість „Wilhelm Meisters Lehrjahre“. Від італійської подорожі, що тривала від вересня 1786 до червня 1788 р., починається новий період у життю Гетого, в яким літературна праця його менша об'ємом, та зате робиться дозрілішою під впливом італійських вражінь. Поет перероблює драми „Іфігенію“, „Тассо“ та „Ермонта“, пише „Римські елегії“ та „Венеціянські епіграми“, видає друком першу часть „Фавста“, бере участь у поході німецького

війська на Францію 1792 р. і викінчує в слідуючій році звіринну епопею „Reineke Fuchs“ у класичній формі на основі старо-німецького народнього оповідання. Тісніші зносини з Шіллером, що заповнили рр. 1794—1805, можна вважати новою добою в життю та творчості Гетого. Найвизначнішими творами цієї доби були: повість „Wilhelm Meisters Lehrjahre“, поема „Hermann und Dorothea“, збірка епіграм п. з.: „Xenien“, баляди, переклади Вольтерових драм „Mahomet“ і „Tancred“ та драма „Die natürliche Tochter“. Останній період у життю великого письменника обіймає рр. 1805—1832, в яких повиходили найбільші його твори: Обі часті „Фавста“, повість „Wahlverwandtschaften“, просторі спомини з його життя п. з.: „Aus meinem Leben. Wahrheit und Dichtung“, опис італійської подорожі, збірка поезій „Westöstlicher Divan“ та повість „Wilhelm Meisters Wanderjahre“. Розуміється, крім тих визначніших праць, Гете писав і видавав у різних публікаціях багато різнорідних творів віршами й прозою, між якими треба згадати особливо переклад споминів італійського золотаря Бенвенута Челліні. Надто був він невтомним кореспондентом і полишив по собі трохи що не 100.000 листів, які з часом зібрано в окремій архіві його імені в Ваймарі.

Епічна поема Гетого „Герман і Доротей“ написана була 1796 р. а вийшла друком восени 1797 р. Її основою послужило невеличке оповідання, яке Гете вичитав десь у давніших часах, про еміграцію німецьких протестантів із Зальцбурга в початку XVII в. Там, між іншим, оповідано факт, що коли емігранти переходили через одно місто, син багатого міщанина запитав одну дівчину, що йшла між емігрантами, чи не хотіла би служити в його вітця. Вона згодилася. Він пішов до вітця, який давно вже намовляв його, щоби оженився, і заявив йому, що хоче оженитися з тою дівчиною; а як отець не дозволить йому, то не буде женитися зовсім. Отець, приятелі та священник відраджують йому, але він стоїть на своїм, поки вони не згодилися. Тоді син приводить дівчину перед свого вітця, не сказавши їй, що хоче взяти її за жінку. Отець питає її, чи вона хоче бути жінкою його сина, та вона ображається, добачуючи в тім питанню насміх над її бідністю. Тоді син вияснює їй усе і вона згоджується стати його дружиною¹.

Це оповідання, взяте з подій XVII в., Гете переніс на події 1790 р., а власне на часткову еміграцію альзаських німців, спричинену терором французької революції, з лівого боку Рейну на правий. Головної основи оповідання автор не змінив,

¹ Richard M. Meyer, Goethe (Geisteshelden, Eine Sammlung von Biographien, herausg. von Dr. Anton Bettelheim), Bd. XIII—XV. Berlin 1895, стор. 272.

але розвинув її майстерно в ряді живих картин, і поклав її на тлі світової події, великої французької революції з кінця XVIII віку. Ця революція, викликана економічними та соціальними хворобами всередині самої Франції, серед рівночасного стану духового життя французької інтелігенції, одержала могутню ідейну підвалину, що з місцевої французької події зробила її майже всесвітньою.

Не мавши в своїх початках ніякої національної закраски, французька революція через те, що перекинулася в своїм розвитку через Рейн та поза Альпи, спричинилася до розбудження почуття національної свідомості у німців, італійців та інших європейських народів. Пам'яткою того впливу французьких визвольних ідей на німецький народ являється також оця поема Гетого, надихана здоровим патріотичним духом і почуттям моральної вищості німецького народу над французьким.

І в самого Гете цей твір являється першим твором не тільки національним, у контрасті до таких інтернаціональних творів, як: „Іфігенія в Тавриді“, „Торквато Тассо“ та „Егмонт“, але також наскрізь патріотичним, яким не був, прим., також наскрізь національний „Гецц фон Берліхінген“.

Що Гете основою своєї національно-патріотичної поеми зробив німецьке міщанство надрейнської околиці, це зовсім природне супроти того факту, що він сам походив із того міщанства і жив, не вважаючи на своє високе суспільне становище, міщанським, і то досить скромним життям. У його поемі не бачимо тогочасного німецького селянина, але міщанська сім'я, змальована в поемі, крім міщанського промислу, займається також рільництвом, і може служити зразком того, як міг виглядати в тих часах заможній та освічений німецький селянин. У всякім разі міщанство було тоді в Німеччині і лишилося й досі головним двигачем культури, науки та літератури. В містах Німеччини протягом XIX в., під впливом величезного розвитку новочасного промислу, з одного боку, та новочасних визвольних ідей з другого боку, виросла також нова сила—робітництво з його кооперативними та політичними організаціями, сила, про яку в поемі Гетого нема ще навіть жодного натяку. Так само не знаходимо в тій поемі нічого такого, що би вказувало на будучий величезний розвій мілітаризму в Німеччині, хоч кінцевий акорд поеми—промова Германа, в якій він виявляє свою готовість стати в обороні своєї вітчизни проти зовнішніх ворогів, свідчить про те, що Гете відчував потребу такої організації німецького народу, яка б, у разі потреби, могла поставити „силу проти сили“, „Macht gegen Macht“.

Що до композиції поеми варто зауважити, що вона складається з дев'яти пісень, яким автор дав подвійні титули, а вла-

сне перед кожним річевим титулом, що зазначає головну тему пісні, назву одної з дев'яти Муз, ось у яким порядку: 1. Каллісопе—Муза епічної поезії, відповідно до епічної експедиції змісту поеми; 2. Терпсіхора—Муза танцю, відповідно до головної теми цієї пісні, в якій оповідається про стрічу Германа з Доротеєю, і описано прикру сцену між Германом і його вітцем; 3. Талія—Муза комедії, відповідно до характеристики міщанства, а особливо аптекаря, потрохи комічної фігури в поемі; 4. Евтерпе—Муза ліричної поезії, відповідно до чутливої та зворушливої сцени між Германом і його матір'ю; 5. Полігимнія—Муза многоголосового співу, відповідно до характеристики юрби вигнанців та їх безладдя в поході; 6. Кліо—Муза історіографії, відповідно до характеристики французької революції та становища німецької людности супроти неї; 7. Ерато—Муза любови, відповідно до характеристики Доротеї, що являється головною фігурою цієї пісні; 8. Мельпомена—Муза трагедії, відповідно до серйозної події поєднання між Германом і Доротеєю для зв'язку на ціле життя; 9. Уранія—Муза зоряного неба, відповідно до щасливого закінчення поеми з виглядом на кращу будучину. Вже сам цей уклад показує, як глибоко обдумав Гете плян своєї поеми.

Не вважаючи потрібним вдаватися в подрібний розбір цієї поеми, завважу тільки, що, на мою думку, Гете дав у ній своєму народові хоч і не національну епопею на подобу стародавньої „Пісні про Нібелюнгів“, бо такої епопеї в тих часах роздрібнення політичного життя в Німеччині не було можна сотворити, то все таки дав твір, наскрізь реальний своїм змістом, наскрізь чистий і моральний своєю духовою атмосферою, наскрізь патріотичний тою любов'ю до рідного краю та тим мужеським почуттям гідности й вартости рідного народу, яким пройнята вся поема, дав, нарешті, твір незвичайно високої літературної вартости, тим вищої, чим скромнішою була основа поеми. Все те, на мою думку, запевняє Гетевій поемі не тільки невменшену й досі популярність серед німецького народу, але чинить її також коштовною перлою в скарбниці загально-людської літератури, та вчинить її, надіюся, також улюбленим, пожаданим та здоровим кормом духовим нашого українського народу.

Писано д. 20-21 січня 193.

ВСТУПНА ЕЛЕГІЯ

- Отже, це злочин би був, що відхнув мене ген-то Проперцій¹
Що Марціяль² весельчак став побратимом мені?
Що старину не лишив за собою я пліснити в школі,
Що вона з Риму в життя радо зо мною пішла?³
5 Що я змагаю що сил придивляться природі та штуці.
Жодне не здурить ім'я, не сліпить догма мене?
Що чоловіцтва в мені життєві конвенанси⁴ не змінять.
Що лицемірства я теж маску фалшиву відверг?
В блудах таких, які ти пильно в мені плекала, о Музо,
10 Тлум винуватить мене, тлум тільки бачучи в мні.
Навіть і ліпші нераз добродушні та прості хотіли б
Бачити іншим мене. Музо, лиш ти мені вказ.
Ти лиш одна у душі моїй молодість свіжу
Все відновляєш, мені будеш по гріб відновлять.
15 Та помножи відтепер, о богине, старанність святую!
Ах, вже чуприна моя не так густа, як була.
Треба вінців, щоб інших дурить, чи себе хоч самого.
Адже й сам Цезар носив лиш із потреби вінець.
Як ти лавровий вінок призначила мені, хай на гілці
20 Він зеленіє десь там, потім гіднішому дай!
Але сплети мені з рож ти вінець⁵ для домашнього вжитку;
Скоро, як лілія з рож, блисне в мене сивина.
Вогник, богине, роздуй, щоб варити на кухні чистенькій,
Амор полінця нехай, граючись, там докида!
25 І щоб вина у чарках не забракло! Ви, други розмовні,
Ви, одностудці, прошу! Вінці чекають і вас.
Вип'єм здоров'я того, що від назви Гомера відважно

¹ Проперцій,—римський поет елегій з часів цісаря Августа, був автором 4-х випусків елегій, в яких побіч власних любовних терпінь змалював також тодішнє життя Риму (Ів. Фр.).

² Марціяль,—римський поет доби Доміціана, автор численних епіграм. Обома цими поетами захоплювався Гете, беручи собі з них взірць до писання своїх епіграм п. з. „Xenien“ і „Римських елегій“ (Ів. Фр.).

³ Це означає, що від часу італійської подорожі почався в творчості Гете аворот до клясичних взірців (Ів. Фр.).

⁴ Конвенанси—прийняті товариські форми.

⁵ Лавровий вінок—символ слави; а з рож вінець—символ домашнього щастя (Ів. Фр.).

- Нас увільнив і нам теж ширші шляхи показав¹.
Хто ж бо посмів воювать із богами, і хто із Гомером?
30 Та Гомерідом зістать, хоч би останнім, не стид.
Тим то послухайте цю нову пісню, і випиймо ще раз!
Хай і любов і вино й приязнь ваш слух підкупля!
Німців виводжу вам тут у їх тихій та скромній домівці.
Де близь природи живе людяно ще чоловік.
35 І хай провадить нас дух віршаря, який всім нам на радість
Славну „Луїзу“ свою² з другом достойним зв'язав.
Також сумні образи цього часу кладу перед вами,
Та перемогу бере смілість здорових племен!
Якщо вам слъози з очей спів мій витисне, або приємність
40 Зродить в душі, притисніть щиро до серця мене!
Мудро розмовмось потім, бо кінець нас оцього століття
Мудрости вчить, бо кого доля не вчила ума?
І веселіше глядіть на минулі терпіння та болі,
Якщо вам радісний дух зайвим явить не одно!
45 Много людей ми пізнали й народів; нехай же, пізнавши
Й власнеє серце, всім нам втіху знання те справля.

¹ Натяк на наукове відкриття Фрідріха Августа Вольфа, який у 1794 році у книжці „*Prolegomena ad Homerum*“ виступив із доказом, що Гомер, як одиниця, не існував, і що величні грецькі поеми „Іліяда“ та „Одисея“ були витвором кількох поколінь і багатьох невідомих авторів (Ів. Фр.).

² „Луїза“—натяк на заслуженого німецького поета Йогана Генріха Фосса (1751—1826), що поперекладав на німецьку мову твори Гомера, Віргілія, Овідія, Горация та інших класиків, а свою власну поетичну діяльність закінчив ідилічною поемою з життя німецького сільського духовенства п. з „*Luise*“ (1784), яку можна вважати попередницею Гетової поеми з життя німецького міщанства „*Herman und Dorothea*“ (Ів. Фр.).

І. КАЛЛІОПЕ

Горе й співчуття

- Ще я ніколи не бачив пустих таких вулиць та площі!
Місто мов вимів! Мов вимерло! Так і здається, що навіть
І п'ятдесят із усіх наших жителів в нім не зістало.
Що то не чинить цікавість! Усякий біжить, так і гонить,
5 Щоб лиш глянуть на сумний похід отих вигнанців бідних.
Хоч то до греблі, куди вони йдуть, буде добра милька;
Всі проте гонять туди у гарячому пилі полудня.
Я би не рушився з місця, аби не глядіти на горе
Добрих отих втікачів, що, покинувши гарну надрейнську
10 Землю, сюди переходять до нас, врятувавши хоч дещо
Свого майна, та почерез щасливий закуток долини
Цей плідної та в її закрути гарні мандрують.
„Добре зробила ти, жінко, що сина ласкаво післала,
Давши білизни старої йому, їди та напитку дещо,
15 Щоб бідолахам подать; бо багатих річ—дарувати.
Як же ж то їде хлопчисько! І як він огерами править!
Гарний на вигляд новий той візок! У йому вигідно
Можуть сидіти чотири особи й візник на кізлі ще.
Цей раз поїхав він сам. Як легенько скрутив там на розі!“
20 Так сидячи перед брамою дому у ринку вигідно,
Мовив до жінки хазяїн гостинниці „Льва Золотого“.
Жінка ж, розумна собі та розсудна, на те відказала:
„Я то не радо дарую поношену тую білизну,
Бо вона дома придасться й за гроші її не дістанеш,
25 Як запотребиться. Нині, одначе, дала я охоче
Не одну ліпшую штуку з-помежи білизни й одежі.
Вчувши, що діти й старі поміж ними там голі мандрують.
Та чи мені ти простиш? Бо й твою я ограбила шафу.
А особливо халат твій, отой картановий¹, в індійські
30 Цвіти, тонкою фланелею гарно підшитий, дала я.
Вже він старий і потертий, а надто давно вийшов з моди“.
Але на це усміхнувся добряга господар і мовив:

¹ Картановий—рід бавовняної матерії.

- „Ніщо й казати, що шкода мені того халата старого:
Він картановий, з індійського чистого шовку; такого
- 35 Вже не дістане тепер. Не носив я його вже, це правда!
Бо тепер мода пішла, тільки в сурдугі або в бекеші
Мусить ходити чоловік. Без чобіт не показуйсь нікуди!
Прогнано, наче за гріх, вовняні шапки та пантофлі“.
- „Глянь-но!“ — промовила жінка, — „ось деякі вже повер-“
- 40 Що на той похід гляділи; мабуть, він минув уже місто. [тають,
Глянь, як у всіх черевики в пилу, як їх лиця палають!
В кожного хустка в руках, аби піт із лиця обтирати.
Я б на видовище те нізащо не побігла дивитись
В спеку таку, та терпіти. Досить мені того, що скажуть“.
- 45 З натиском їй на оці відмовляє тут добрий господар:
„Рідко буває погода така і жнива такі добрі.
Збіжжя звеземо сухе так, як сіно вже звезли щасливо.
Небо так чисте, не видно на ньому ні одної хмарки,
А від сходу вітрець холодком повіває приємним,
- 50 Вибралось геть на погоду і достигло вже жито аж надто;
Завтра почнемо вже жати, аби жниво зібрати багате“.
- Підчас цих слів побільшалися юрби мужчин і жіноцтва,
Що через ринок ішли та до своїх домів поспішали.
Ось і проїхав назад зі своїми дочками похапно
- 55 На другу сторону ринку маючий сусід до свого
Дому нового в відкритій кариті, змайстрований в Ляндау.
Він у тім місті був перший купець. Оживилося місто,
Бо багатолюдне було, процвітало тут фабрик немало,
І промисли різні цвіли, тому й людність зростала постійно.
- 60 Так то ця дружня пара під брамою дому сиділа
І забавлялась увагами про перехожих сусідів.
Та господиня поважна вкінці така стала казати:
„Глянь, ось священник надходить, а з ним враз і сусід наш
Пан аптикар: може ті нам розкажуть усе те,
- 65 Що там видали і що самим бачить не дуже приємно“.
- Дружно оба ті прийшли й привітали подружжя приязно.
Сіли потім на лавки дерев'яні під брамою й порох
З ніг собі стали стирати та холод платком навівати.
По обопільних привітах почав говорити найперший
- 70 Пан аптикар і сказав, трохи навіть сердито, таке:
„Далебі, що за народ! І не ліпший один від другого.
Кожний дивитися рад, коли ближнього трафить нещастя.
Аджеж збігається люд поглядіть на пожежу, що нищить,
Або на бідних злочинців, коли їх провадять на страту.
- 75 Ось і сьогодні всі йдуть поглядіти на вигнанців бідних,
На їх біду, й не подума ніхто, що подібне нещастя
Може постигнуть його незабаром, або на майбутнє.

- Ця легкодушність страшна, та лежить вона в людській при-
А благородний на те відзивається парох розумно, [роді“.
- 80 Він, хоч віком молодий, мужніх літ, був окрасою міста.
Цей добрий знавець життя та тогò, що потрібно громаді,
Знаючи добре високу вартість писання святого,
Що поведінку людей відкрива нам і вдачу людськую;
Знав також добре досить і найліпшії світськії твори.
- 85 Цей і сказав: „Не ганю я людей залюбки лиш за тее,
Що нешкідливий наклін, який дасть їм природа,
Бо, що ні розум, ні ум не потрафить, те часто
Робить щасливий наклін, що сильніший від нашої волі.
Якби цікавість людей не тягла на могучі принади,
- 90 То чи ж пізнали б вони, як то гарно уладжено в світі,
Бо спершу чоловік забажає нового, а потім
І пожиточне робить почина невтомимо та пильно.
Врешті жадає добра, що його красить і підносить.
В юності другом йому наймилішим була легкодушність,
- 95 Що небезпеку йому закриває і гоїть швиденько
Горя болючого слід, скоро тільки воно проминуло.
Певно, щаслив чоловік, у якого в дозрілому віці
Розум постійний розвивсь із такого веселого духа,
Чи то в щастю, чи то у біді рівноваги не тратить,
- 100 Він бо знай робить діло й повертає колишнії шкоди“.
Та господиня сейчас нетерпляче сказала ввічливо:
„Ось оповіджте, що там ви видали, на це я цікава“.
— „Тяжко“ — промовив на те аптикар, споважнівши— „щоб
Веселість я відзискав після того, що там я дізнався. [скоро
- 105 І хто ж сказати би міг усе те різнородне нещастя!
Вже здалека ми побачили пил, іще заки прибули
Вниз по леваді, бо похід з горбка на горбок непроглядно
Тягся і годі було хоч що-то серед нього пізнати.
Та як на шлях ми зійшли, що провадить поперек долини,
- 110 Був іще гомін і тиск мандрівців і возів там великий.
Бачили ми ще, на жаль, їх немало, тих вигнанців бідних,
Від не одного могли ми почути про всі прикρόсті втеки,
І як то рад чоловік, що з життям хоч втече з небезпеки.
Сумно було дивитись, як добро різнородне, що в домі
- 115 Трохи заможнім стоїть на своєму місці, де треба, —
Добрий хазяїн усе те склада відповідно до вжитку, —
А тепер все на возах, на тачках понакидано всуміш,
Як що попало, коли довелось утікати поспішно.
Сито на шафі лежить, а на ньому покривало з вовни.
- 120 Постіль в кориті, на ній лежить дзеркало, плахтою вкрите.
Ах! небезпека така відбира всю розвагу людині,
Яку ми ось двадцять літ тому бачили підчас пожежі,

- Як не один річ безвартну хапав, з лишав дорогую.
Так і ті наші везли, запопадно, але необачно
- 125 Речі нездалі, що лиш обтяжали волів їх і коней:
Ветхі дошки та бочки, гусятник та клітку порожню.
А зате діти й жінки, ледве дишучи, двигали зв'язки,
І клунки та коші, повні речей ні-на-що нездалих.
Бо чоловік покида так нерадо хоча б і останки
- 130 Свого добра. Так тягла та юрба, попихаючись шляхом,
В куряві та без ладу, всуміш. Цей мав слабі коненята
Й тяг помаліше, а той мав сильніші й спішив перегнати.
Крик піднімався нераз, як жінок та дітей де стиснули;
Де-де худоба ревла, або гавкали пси та стогнали
- 135 Старці та немічні, що на високих возах, невідгідно
Перепакованих, на подушках посідавши, тряслися.
Ось на край насипу враз із дороги зіпхнуте зблудило
Колесо скрипом важким, і у рів повалилася фіра,
Перевернулась; і з розмахом з неї попадали люди,
- 140 З криком страшним покотилися в рів, та без шкоди для себе.
Далі попадали скрині, та впали поближче до воза.
Справді, хто бачив, той в страху чекав, що людей тих нещасних
Під тягарем отих скринь і тих шаф він побачить розбитих.
Так і лежав той розламаний віз і безпомічні люди,
- 145 Бо інші йшли та тягли, їх минаючи, кожний сквапливо
Дбав лиш про себе; юрба ж всіх перла непереможно.
Ми поспішили туди і знайшли там хорих і старців,
Що вже в домах та в ліжках при життю могли ледве дер-
Але ось тут на землі потовчені стогнали й ридали [жаться,
- 150 Під жаром сонця та й ще дусячися у куряви хмарах".
Зрушений цим, відповів на це людяний справді господар:
„Коли б їх Герман знайшов, покріпив і дав одіж!
Я не рад бачить таке, бо не мило дивиться на горе.
Ми, вже зворушені, як перша вість надійшла про те лихо,
- 155 Вислали сквапно десь-щось з достатків своїх, щоб хоч дехто
Міг там рятунок знайти, і на цьому були вже спокійні.
Та годі нам відновлять іще раз образи ті сумнії,
Бо то в людській серця заповза надто скоро тривога,
З нею ж у парі журба, що для мене ще гірша від лиха.
- 160 Прошу, ввійдіть у затишний покій, в холоднішу кімнату!
Сонце там не догріва й не доходить гаряче повітря
Крізь грубі мури. Матуся туди принесе нам склянчину
Зеленяку, при яким забувається всяка гризота.
Тут неприємно нам пить, бо бренять мухи понад склянками“.
- 165 Ось і пішли вони там і потіху знайшли в прохолоді.
Обережно принесла господиня вино золотисте
В фляшці шліфованій та на підставці циновій блискучій

И зеленковатих „римлян“¹, ці справжні чарки для вив
рейнських.

Так сидючи, вони втрюх при блискучім столі забавлялись:
170 Круглий брунатний був стіл і стояв на ногах він грубезних.
Брязнули зараз чарки пана дому та пароха дружно,
Та непорушно держав свою третій немов у задумі,
Але господар віззав його тут же приятельським словом:

„Ну бо, сусідо, черкніться! Бог добрий на нас, від нещастя

175 Нас уберіг, і, надійсь, збереже ще й надалі від злого.

Хто ж бо не зна, що від тої страшної пожежі, якою
Він нас так тяжко діткнув, він же постійно хоронить
Нас і втішає, як той чоловік, що власне око
Сам береже, що йому наймиліше з усіх частей тіла.

180 Чи ж і надалі не мав би він нас берегти й спомагати?
Бо аж у хвилих біди видно добре, яка його сила.

Мав би ж він знов те місто цвітуче, яке він щойно
З попелу двигнути дав невсипущим трудящим міщанам,
І щедро благословив, дати знов з землею зрівняти,

185 І всю їх працю важку через те повернути у нівець?“

Лагідно й втішно на це відповів добродушний священник:

„Кріпко держіться лише цієї віри та думки такої,
Бо вона в щастю дає і розвагу і певність, а в горю
Нас потіша, як ніхто, й оживляє найкращу надію“.

190 Тут же господар відрік те розумне мужеське слово:

„З подивом часто вітав я ті хвилі широкого Рейну,
Як було, їздячи в своїх ділах, я зближався до нього,
Все він здавався мені так великим, що дух ріс у мене.

Але і в думку мені не прийшло, що так скоро цей любий

195 Беріг стать мусить валом-заборолом супроти французів,

А його ложе широке ровом, що їх мусить спинити.

Так то природа сама береже, бережуть нас хоробрі
Німці й господь береже; хто ж би гупо хтів тратити духа?
Вже потомились борці і усе супокій нам віщує.

200 О, коб у день той, коли в нашій церкві пожаданий здавна

Празник спокою ввесь люд обходитиме, дзвони задзвонять,
Труби ревнуть й органи заграють до співу „Te deum“²,

Коби в той день і мій Герман, пан-отчику любий,
Зважився раз із якою коханою перед престолом

205 Стать перед вами, аби тев свято щасливе загальне

Також для мене було роковим для домашнього щастя!

Прикро мені, що юнак мій, що дома усе так діяльний,

Все поза домом такий нерішучий та дуже несмілий,

¹ Зеленкуваті „римляни“, — великі, звичайно зелені чарки доля вина.

² Te deum — тебе, боже хвалимо!

- Мало охоти вчува між чужими людьми показаться,
210 Ба, сторонить він навіть від дівчат молодих товариства
І від веселого танцю, якого вся молодіж так пожадає".
Так він сказав і надслухував,—вчувсь йому здалека тупіт
Коней біжучих і гуркіт коліс; і з великим розгоном
Віз загримів і пригнав із дороги до самої брами.

II. ТЕРПСІХОРА

Герман

- Скоро лиш гарно збудований син увійшов до кімнати,
Глянув священник сейчас бисрим зором на нього; поставу
Всю озирнув і його все поведення враз проникливим
Оком, що скоро з лиця стан душі відчитати зуміє.
- 5 Тут же всміхнувся і сказав по-приятельськи щиро до нього:
„Ось ти прийшов як не той чоловік! Ще ніколи тебе я
Жвавим таким не видав, ні в очах твоїх блиску такого.
Радісний ти повернув і погідний, як видно, дарунки
Ти поміж бідних роздав і прийняв від них благословенство“.
- 10 Відповідь дав на те син супокійно та словом поважним:
„Чи я похвально вчинив,—я не знаю; однак, моє серце
Так поступить наказало мені, як ось розкажу вам.
Мамо, ви довго барились, поки вибирали одержу —
Ось чому ваш клунок досить пізно міг бути готовий —
- 15 Також і пиво й вино пакувалось страшно поволі,
Як же ж, нарешті, я встиг через браму на вулицю в'їхати,
Супроти мене пліла вже юрба горожан із жінками
Та дітворюю, бо віддалився вже похід вигнанців.
То ж я чимскорше погнав у їх слід до села, де, як чув я
- 20 Мали вони спочивать і до завтра підночувати.
Їдучи в напрямі тім по новому гостинці, нагнав я
Віз величезний, що був із порядного дерева збитий;
Два його тягнуть воли, найсильніші й найбільші в тім краю,
А біля них поступа певним кроком дівчина вродлива.
- 25 Довгим бучком поганя ті воли круторогі та дужі,
То підганя, то спиня і поводить їх дуже розумно.
Як угледіла мене та дівчина, зблизилася звільна
До моїх коней і так відізвалась до мене:—„Не все так
Ми бідували, як ось тепер бачите нас на тім шляху.
- 30 Ще я не звикла просить подарунку в чужого, що часто
Дуже нерадо дає, аби тільки убогого збутись.
Але потреба притисла мене говорить. На солоні
Тут у полюзі лежить багатого власника жінка.

- Що її віз та воли та саму вагітну я заледве
35 Спасла. Спізнилися ми, і вона ледве дише, та голе,
Вроджене ось що дитя коло груди своєї тримає;
Наші не багато би їй помогли, хоч би ми їх дігнали
Тут у найближчій селі, де думаєм ніч ночувати;
Надто боюсь, що вони вже минули село те в поході.
- 40 Якщо ви тут із сусідства, то нам допоможіть нещасливим“.
Так ось сказала вона й на соломі біла поліжниця
Встала й на мене глядіть почала, я ж промовив на тее:
„Дійсно, до добрих людей промовляє не раз дух небесний,
Що вони чують біду, що нещасного брата постигла.
- 45 Бо оце мати мені, прочуваючи вашу потребу,
Звиток дала, аби ним приодіти, в кого брак одежі,
І розв'язавши шнурок, я подав їй халат той батьківський
І полотно й сорочки і все те, що дала мені мати.
А вона втішно рекла: „Лиш щасливий не вірить, що чуда
- 50 Діються ще й дотепер. Бо лиш в злиднях нам можна пізнати
Руку господню, котра на добро людей добрих наводить.
Те, що зробив через вас він для нас, хай і вам самим зробіть!“
І я побачив, як та породілля утішно гляділа
На полотно, передвсім же за м'яку фланелю хапала.
- 55 „Ну, поспішаймо тепер“— рекла дівчина до поліжниці,—
Там до села, де стоїть уже наша громада і ніч заночує;
Там постараюся я про всілякі дитячі потреби“.
Поздоровивши мене, вона ще раз сказала: „Спасибі!“
Потім пігнала воли; віз поїхав, та я ще лишився,
- 60 Здержавши коні, бо щось мені в серці двоїлось, чи маю
Зараз рушати до села, поганяючи скорими кіньми,
Страви там порозділять поміж решту народа, чи, може,
Все тут дівчині віддять, аби там розділила по-правді.
Зараз у серці моїм я рішився й поїхав
- 65 Злегка за нею й дігнав і промовив до неї живенько:
„Дівчино добра, мені дала мати не тільки полотна
Ось на цей віз, аби чим було голому стати в потребі;
Але ще й страв додала та напоїв усяких; чимало
Всього того в мене тут напаковано в мойому возі.
- 70 Ось я й надумав тспер в твої руки віддять всі ті дари,
Так я, здається, сповню припоручення тее найкраще.
Ти роздаси все як слід, я ж давав би лиш, куди полало б“.
Тут відповіла вона: „Порозділю дари сумлінно
Та й потрібнішим лиш дам і буде у них радість із того“.
- 75 Так то сказала вона. А я скоро зачав відчиняти
Скрині на возі, дістав з них шинки ті тяжкі й цілі хліби,
Потім фляшки із вином, далі з пивом і все передав їй.
Рагг б я дав їй ще більш,— та порожні були уже скрині.

Все те ложила вона у ногах поліжниці й погнала

80 Далі, за я оце повернув з кіньми своїми до міста“.

Як лише Герман скінчив, заговорив сусід говірливий
І відозвався ось як: „О, щасливий, хто в днях цієї втеки
Та заворушень лиш сам супокійно живе в своїм домі,
І кому жінка з дітьми знай не туляться з жахом до боку!

85 Чую щасливим себе! Нізачо не хотів би я батьком
Зваться тепер і журбу поносить за дітей та за жінку.
Часто про втеку вже я промишляв, і найкращії речі
Попакував, золоті ланцюжки ще покійної мами,
Також срібло стареньке, з якого досіль не спродав я нічого.

90 Певно, багато ще там таких річей, що їх сховаєш.
Навіть квітки й корінці для ліків, поназбирані пильно,
Стратити я би не рад, хоч товар цей не дуже коштовний.
Коли б провізор¹ зістав, я пішов би із дому спокійний,
Щоб лиш готівку спасти й своє тіло, то все найважливіше

95 Спас би я, бо одинцем втікать людині найлекше“.

„Годі, сусідо“, — сказав на це з натиском молодий Герман, —
„Думаю зовсім не так і догану даю вашій мові.

Що ж варт такий чоловік, що в нещастю і в щастю про себе
Думає тільки, ні злиднів, ні радості він поділити

100 З іншим не зна і в душі не вчува себе здібним до цього.
Я би скоріш, як коли, тепер жінку узяти рішився;
Много бо добрих дівчат потребує опіки та мужа.
Жінка ж потрібна й йому для розради в нещастю та горю“.

З усміхом батько відрік: „Оце любо від тебе почути!

105 Слів таких мужніх я чув небагато ще досіль від тебе“.

Але слова ті в ту ж мить добра мати підхопила скоро:
„Сину, ти правду сказав! І ми, родичі, в тім дали приклад.
Ми бо побралися теж не в веселу годину; злучила
Нас, навпаки, довіку найсумніша година обов.

110 Рано було в понеділок — тямую гаразд; бо у день попередній
Вибух страшний той пожар, що все наше містечко знівечив.
Двадцять літ тому тепер; так, як нині, була це неділя.
День був сухий та палкий і води було обмаль у місті.

Люд на проходах увесь, у святочних одежах убраний,
115 Порозходився до сіл по шинках та млинках довколичних,
Як загорілося щось в кінці міста; пожежа погнала
Швидко по вулицях скрізь і сама собі продув творила
І запалали стодоли, наповнені зібраним збіжжям,
І загоріли всі вулиці аж до базару; і мого

120 Батька сусідній дім геть погорів і оцей теж спалився.
Мало що ми врятували, всю нічку смутна я сиділа

¹ Провізор — аптекарський помічник.

- Перед містечком на вигоні, скринь та ліжок стережучи,
Та, накінець, мене сон ізнеміг; як збудив мене вранці
Ранішній холод, що все перед сонячним сходом буває,
125 Бачила дим я і грань і високії коміни й мури.
Стислося серце моє, але сонце знов якось гарніше,
Аніж звичайно, зійшло, і відвагу навіяло в душу.
Скоро піднялася я, бо на місце схотіла поглянуть,
Де знаходився наш дім і чи там врятувалися кури,
130 Що я любила над все; бо дитяча була моя вдача.
А коли пішла я туди через подвір'я дому й руїни,
З другого боку ти надійшов і глядів на тім місці
Свого коня, що загиб у пожежі у стайні; ще тліли
Балки над ним; не було серед звалищ коня ні познаки.
135 Так ми стояли сумні проти себе в задумі глибокій,
Бо вже упала стіна та, що наші подвір'я ділила.
І несподівано ти взяв за руку мене та промовив:
„Лізю! Звідкіль ти тут? Ходи геть, бо спалиш ще подошви!
Бо туди ще скрізь грань, і палить мені чоботи грубі“.
140 Потім підняв ти мене й переніс через власне подвір'я
Там, де стояла ще брама ота кам'яна зі склепінням
Так, як стоїть і тепер — лиш сама із усього лишилась.
Там посадив мене й став цілувати, а я ж боронила.
Але на це ти сказав мені дружно значуче слово:
145 „Бачиш, згоріли доми. Поможі мені мій збудувати,
А твому батькові я допоможу його дім поставити“.
Не зрозуміла, однак, я тих слів, аж післав ти до батька
Мойого маму свою і звершилось між нами подружжя.
З радістю нині ще я ті недогарки балків згадаю,
150 І той схід сонця, такий пречудовий, усе ще я бачу...
Цей бо день дав мені мужа, а перші ті хвили руїни
Страшні в юних літах мені сина дали дорогого.
Тим то хвалю це тобі, любий Германе, що ти з довір'ям
Дівчину також згадав у часі тім, таким невідраднім
155 І не жахаєшся взяти її в пору війни та руїни“.
Зараз на тебе отець відізався і живо промовив:
„Дуже похвальні думки і правдива зовсім та подія,
Що ти, матусю, оце розказала, бо все так і сталося.
Але що ліпше, то ліпше. Не кожному так випадає
160 Розпочинати наново цілий свій захід та доробок,
І не повинен же кожний отак, як ми, гарувати.
О, як щасливий отой, кому батько і мати готовий
Лишать вже дім, повен всього добра, а він тільки щастям
Може вкрасити його. Починають усе трудно, найпаче ж
165 Дім починать, бо всього чоловік потребує, а все те
День в день дорожче, а ти міркуй лиш, де гроші добути.

Маю надію, що й ти, любий Германе, нам незабаром
Суджену в дім приведеш, а до неї ще й придане гарне.
Адже статочний муж все і дівки багатої гідний;

- 170 Та й благодать немала, коли враз із коханим подружжям
Всяке хосенне добро в дім прийде, в кошах та у скринях.
Адже не даром рік-в-рік приготує мати для доні
Звої тонких полотен, рушників та білизну хорошу,
Родичі хресні дають у дарунку їй срібну посуду.
- 175 Батько ж у скринці своїй відклада золотії дукати,
Щоб могла доня колись тим добром і дарунками тими
Врадувать хлопця того, що візьме її з-поміж всіх інших.
Знаю, як любо жінці, коли в домі свого чоловіка
Бачить у кухні і скрізь по покоях усе своє власне,
- 180 Власним біллям накрива і столи і подружню постелю,
Тільки посагну я рад в своїм домі невістку вітати,
Бо непосагну вкінці почне муж зневажати, слугою
Стане вважати її, що прийшла з клунком у господа.
Хвиля кохання мине і муж робиться несправедливим.
- 185 Так, синку, ти б мені втіху зробив на старість велику,
Якби невістку нам припровадив до дому гарненьку
Тут з сусідства, ось хоч би із того зеленого дому.
Пан його справді багач, торгівля в нього й фабрик чимало:
Все багатіє день-в-день, бо купцеві все зиски приносить.
- 190 Три в нього донечки, їм самим тільки прийде весь цей маєток.
Найстарша, знаю це, вже є заручена, але молодша
І наймолодша — обі ще свободні і, може, недовго.
Я би на місці твоїм уже досіль, не гаючись довго,
Взяв був із них котрубудь, так як маму твою без вагання“.
- 195 Скромно на те відповів нетерпливому батькові Герман:
Дійсно, і я так бажав, як і ви, одну з дочок сусіда
Вибрать. Аджеж ураз ми зростали й училися в школі,
Бавились враз на торзі біля студні дітьми ще малими,
Й часто я їх боронив від хлоп'ячої псоти й пустоти.
- 200 Та це давно вже було, підростаючи люблять дівчата
Дома сидіть і забав свавільніших тепер уникають.
Певно, виховані добре вони. І не раз по старому знакомству—
Я заходив у їх дім, як і ви собі цього бажали.
Але ніколи мені не було в їх товаристві втіхи;
- 205 Все я там мусів зносить, як вони на мені щось ганили.
Сурдут за довгий на мені, то грубе сукно, або краска
Надто негарна, не так завите волосся, як треба.
Врешті, надумався я пристроїться так само, як тії
Купчики, що там у них все в неділю у гості приходять
- 210 І півшовкові на них накидки тріпочуться в літі.
Скоро збагнув я, однак, що вони собі з мене глузують;

- Це заболіло мене,— почув я уразу; тим більше
 Жалував я, що вони знехтували цю добрую волю,
 Що мав до них я, найбільш до найменшої з них, Маріанки.
 215 Отак пішов я до них у останній великдень у гості,
 Вбраний у сурдут новий, що тепер там висить у шафі,
 І уфризований був, як і всі паничі містовії.
 Скоро лише я ввійшов, вони в регіт усі, я, одначе,
 Цього до себе не брав. При п'яніні сиділа Мар'янка,
 220 Батько присутній був і слухав рад, як співали дівчата,
 І одушевлений був та в гуморі. Я слухав, та дещо
 Не зрозумів, що було в тих піснях, лиш багато співали
 Там про Паміну якусь, та й іще про якогось Таміна¹.
 Тож не хочачи нічим бути між ними, коли вже скінчили,
 225 Я запитався про текст, хто такі ті обидві особи?
 Всі замовчали на це і всміхнулись, лиш батько промовив:
 „Правда, приятелю мій, що ти знаєш лиш Адама й Єву?“
 Тут уже порснули всі, і засміялись вголос дівчата,
 Реготались паничі, а старий аж за пузо держався.
 230 З сорому я опустил капелюх, а хихотання тихе
 Далі тривало, хоч щось вони там і співали і грали.
 Зі стидом додому я втік і вернувся ображений дуже,
 Сурдут у шафу поклав, а волосся геть розкучерявив
 Пальцями та й присягнув не вступать більше в тії пороги.
 235 І мені й досіль не жаль, бо гонорні вони та без серця.
 І зачуваю, що в них я ще й досіль зовуся Таміно“.
 Мати сказала на те: „Та не слід тобі, сину, так довго
 Сердиться на дітваків, бо всі трое іще вони діти.
 А Маріанка не зла і до тебе була все прихильна:
 240 Вчора про тебе мене ще питала. Ту взять ти повинен!“
 Але, подумавши, син відказав: „Ні, не йде! Ця зневага
 Надто глибоко в серце в'їлась мені. Нізащо не хтів би
 Я при клявірі її ще раз бачить і спів її слухать“.
 Але зірвався отець і промовив гнівними словами:
 245 „Мало потіхи мені з тебе, сину! Я все говорив це,
 Як лиш до коней ти мав і до праці пильної охоту:
 Те, що в заможних людей роблять слуги, й ти робиш,
 А рівночасно отець мусить жити неначе без сина,
 Що би на славу йому показатися вмів між міщанством.
 250 Так мене й мати твоя ще колись пустим словом дурила,
 Як тобі в школі не йшло, ні читать, ні писать, ані вчиться
 Так, як це іншим ішло, і ти все засідав як останній.
 А вже ж; це все так бува, коли в серці своєму не має
 Почуття чести юнак і не хоче зістать чимось вищим,

¹ Паміно і Таміно— любовна пара героїв з опери Моцарта „Чародій та сопілка“

- 255 Якби мій батько був дбав так за мене, як я ось за тебе,
В школу мене посилав і наймав мені вчителів добрих,
Певно, не був би я тим, чим тепер—хазяїн трактієрні“.
- Але піднявшись, син до дверей наближається мовчки,
Звільна й без шуму; та втім з пересердя отець погукує
- 260 Вслід за ним: „Ну, ну йди геть! Знаю добре твою я упертість!
Йди й господарство веди, аби я не сварив на тебе;
Але не думай лише, що ти зможеш мужицьку дівчину
В дім як невістку ввести, якусь ступу-простачку!
Довго я жив між людьми й поводитися з ними я вмію,
- 265 Вмію гостити панів та їх пань, що вдоволені завше
Звідсіль виходять; чужим вмію також схлібляти приязно.
Але також, наконєць, мусить до мене і невістка
В дім увійти і мій труд довголітній мені всолодити.
І на клявірі хай грає, щоб в домі моїм щонайкращі
- 270 І щонайліпші з міщан на охоту веселу збирались,
Як по неділях бува у сусіда“.
- Та тут син легенько
Клямку потис і отак ледве чутно вийшов із кімнати.

III. ТАЛІЯ

Горожани

- Так то уйшов там несміливий син від гарячої мови,
Але отець говорив іще далі в початому тоні:
„Як в чоловіці нема чого, то цього й не добудеш із нього
Так і мене ледве чи коли втішить доповнення того,
- 5 Що я бажав, аби син не такий був як батько, лиш ліпший.
Бо чим були б доми, чим були б міста, якби кожний
Все залюбки не гадав, що має вдержать, відновити,
І поліпшити також, як учить нас пора й заграниця.
Та ж чоловік не повинен, мов гриб той, з землі виростати.
- 10 Й скоро на місці зогнить, в тім самім, що його виростило,
Не полишивши сліду ніякого, діяльної праці.
Адже ж по домі як стій це пізнати, який пан у ньому,
Так як в містечко ввійди й зараз можеш судить про начальство,
Бо де валиться вежа, осипаються мури, в окопах
- 15 Повно сміття, і по всіх вулицях скрізь валяється нечисть,
Де з місця вивалив хтось каменюку й назад не управив,
Попрогнивали крокви та нової підпори даремно
Дім дожида, там уже звісна річ: в місті кепська управа.
Бо де згори раз-у-раз не діла чистота та порядок,
- 20 Там привика міщанин дуже легко до бруду й недбальства,

- Як привикає жебрак до дрантивного свого лахміття.
Тим то й бажав я собі, щоби Герман удався в дорогу
На якийсь час табодай обіздів собі Штрасбург та Франкфурт
Мангайм привітний також, побудований рівно та гарно,
- 25 Бо хто великі міста такі чисті побачить, той буде
Дбати потім і своє, хоч маленьке містечко вкрасити.
Чи ж не хвалить чужинець і у нас ті направлені брами,
І побілену вежу та порядно відновлену церков?
- 30 Чи ж не хвалить усяк і наш брук й канали многоводні.
Криті й розділені так, що безпеку й користь приносять,
Так, що пожежу сейчас з першим вибухом можна вгасити?
І чи ж не сталося те все після тої страшної пожежі?
- Був будівничим шість раз я у раді й здобув я похвалу
Й щирю подяку за те від усіх горожан, що охотно
- 35 Й пильно сповняли все те, що я радив і плян довершили
Чесних мужів, що його уложили, але не скінчили.
Так усі радні вкінці до роботи набрали охоти;
Всі вони дбають тепер і будову гостинця нового
Вже ухвалили, що нас з головним має трактом злучити.
- 40 Але боюся, не так буде молодіж вже поступати,
Бо одні думають лиш про марії забави та строї,
Інші ж пильнують домів й не злазять, сказать так, із печі.
І я боюсь, що таким також Герман мій буде назавше".
- І відповіла на це господиня розумна та добра:
- 45 „Все ти, татуню, таки проти сина був несправедливий,—
Та таким робом найменш тобі добре бажання сповниться,
Бо ми не можем дітей урабляти по замислам своїм;
Так, як їх господь нам дав, так слід їх держать і любити.
Виховать їх якнайліпше й дати кожному з них свою волю.
- 50 Бо один має такі, другий інші дари з природи:
Кожний ужити їх рад і по своєму вживши, щасливо
Може і добре прожити. І не лай мені Германа більше!
Бо я це знаю, що він варт тих дібр, які в спадку дістане,
Буде порядний хазяй і взорець для селян і міщанства
- 55 Та й і в нарадах, це знаю я добре, не буде послідній.
Але сварнею день-в-день та докорами ти бідоласі
Смілість вбиваєш в душі так, як ти учинив це й сьогодні".
І вона вийшла як стій із кімнати й побігла за сином,
Щоб відшукати його та потішити словом сердечним
- 60 Знов, бо він добрий був син і заслугував вповні на тев.
З усміхом—скоро вона відійшла—сказав батько таке:
„Дивний народ ті жінки, зовсім так, наче діти малі!
Кожна живе тільки так, як самій усе їй до вподоби.
Ти ж тільки завше хвали і за все її гладь по головці.
- 65 Раз на все правда оте, що стареньке говорить прислів'я:

Хто не ступа наперед, той ступає назад. Так і буде“.

Але на те аптикар відповів і промовив розважно:

„Радю це й я признаю вам, сусідо. Я й сам оглядаюсь
В одно за ліпшим, щоби лиш нове та не було дорожче.

70 Та не багато хісна, коли грошей в кого не багато,
Дбать усе та працювать, направлять у нутрі та поверха?
Дуже вже тісно міщанам; хоч як вони й знають, що добре
Та не осягнуть ніяк, бо кишенья, бач, не вистачає, [й корисне
А за багато потреб, і так щось його все зупиняє.

75 Дещо й я був би зробив, але хто не злякався б видатків
На такі зміни, а ще у часах небезпеки такої?

Здавна всміхався мені домок мій у веселій одежі,

Здавна ясніли також із великими шибамі вікна.

Але хто може з купцем порівняться, який крім маєтку

80 Знає дороги також, як усе, що найліпше, дістати?
Гляньте лишень на той дім проти нас! Він новий, як чудово
Там на зелених полях відбиваються білі прикраси,
Шиби у вікнах які величезні й блистять мов свічада,
Так, що собою притьмив усі чисті доми він на ринку!

85 А по пожежі були оба наші будинки найкращі,
Мій—це аптека „Під Ангелом“, ваш—заїзд „Льва Золотого“.
Та й город мій також був на всю ту околицю славний;
Кожний прохожий ставав і глядів крізь червоні штахети
На жебраків кам'яних та на карлів у пестрих одежах.

90 А як кому подавав каву я у пречудній печері,
Що тепер справді стоїть майже пустою й пилом припала,
Той надивиться не міг на барвисте світло тих мушель,
Гарно уставлених в ряд; навіть знавець здивованим зором
Міг оглядять камінці із блискучого блесту й коралі.

95 Так подивляли також мальовило в сальоні, де дами
В строях препишних ураз із панамі в саду походили
І в кінцях пальців квітки то держали, то іншим давали.
Та хто би на те тепер ще дивився! Я сам осоружно
Ледве загляну коли, бо все нині інакше, густовно

100 Мало би бути,—кажуть всі,—білі лати й лавки дерев'яні,
Гладко та просто усе, різьби ні золочень не треба,
Дерево тільки чуже та рідке, що багато коштує.

Ну, не противен би я й собі справити дещо новеньке
І поступати з часом та змінити уладження часто;

105 Але ж боїться тепер кожний рушити хоч би найменше,
Тай і робітників хто міг би в наших часах оплатити.
Ось я недавно хотів Михайла святого, що фірму
Моїй аптеці дає, позолотою вкрити наново.

Й смока страшного також відновить, що в ногах його в'ється,

110 Та я лишив їх таких пожовклих, бо кошту злякався“.

IV. ЕВТЕРПЕ

Мати й син

- Так говорили мужі, забавляючись разом, а мати
Бийшла з кімнати в той час, аби сина шукать перед домом,
На кам'яній тій лавці, де сидіти любив він звичайно.
Там не заставши його, поспішила заглянуть до стайні,
5 Чи не порається він біля пишних оґерів, які він
Ще жеребцями купив і яких не звіряв він нікому.
Та там промовив слуга: „Він пішов от сюди до города“.
Швидко вона перейшла два просторі подвір'я, а потім
Стайню минувши й обі побудовані гарно стодоли—
10 У огород увійшла, що тягнувся аж до мурів містечка,
Вдовж по ньому пішла й любивалася всім, що росло там,
Тут напростує дрючок, яким яблуні гілка підперта,
Плодом обтяжена, там підіпре таку ж гілку у груші;
Там із капусти розлогої здіме гусениць скільки,—
15 Бо трудолюбна жона не любить ніколи йти дармо.
Так перейшла вона весь огород до кінця, до альтанки,
Хмелем оброслої, та також тут не знайшла вона сина,
Як іще й досіль його не знайшла—огородом ходивши.
Але відхилена була лиш фіртка, яку із альтанки —
20 З дозволу ради—колись її прадід, бурмістер шановний,
В мурі містечка велів пробити, і нею вигідно
Через глибокий окіп та сухий перейшла аж на той бік,
Де край дороги лежав на узгір'ю стрімкім виноградник,
Тинном обведений скрізь, і до сонця схиляючи площу.
25 Нею ступала вона по стежині крутій і втішалася
Грознами повними, що з-під широких листків виглядали.
По середині вела висока тіниста алея,
Нею вгору ішлося східцями з нетесаних камнів.
Скрізь нависали з боків грозна гутедель¹ та мускателі
30 Червонуваті при них, незвичайно великі та сині,
Плекані пильно, що їх по обіді подавано гостям.
Але часть прочу гори поєдинчі лози вкривали
Повні дрібніших ягід, що вино з них бува знамените.
Так вона йшла догори та вже тішилась осінню й днем тим
35 Радісним, у яким люд околичний справля винозбори,
Грозна зриває і моц витиска і в бочки наливає.
Штучні вогні вечором із усіх місць та кінців довкола
Блискають, лускають,—так це найкраще жниво святкують
Та неспокійно вона далі йшла, двічі й тричі гукнувши

¹ Гутедель—рід винограду, що вчасно дозріває.

- 40 Синові, та лиш луна двічі й тричі їй відповідала,
Що там від веж містових відбивалася в-одно гомінка,
Бо не привикла вона шукать сина; ніколи далеко
Не віддалявся він, або говорив їй, щоби не журилась
Мати кохана за ним, боячися лихої пригоди.
- 45 Та надіялась вона усе ще його стрінуть на стежці,
Бо обі фіртки, унизу і у винниці горішня—
Так стояли отвором. А там вона вийшла на поле,
Що весь узгір'я хребет широчезним платом покривало.
Все ще йшла вона досіль своїм власним ланом і втішалась
- 50 Посівом своїм та збіжжям, що пишно довкола хилилось
І хвилювало по полі своїм золотистим колоссям.
Поміж загонами йшла вона стежкою в-одно межою,
Ген аж до груші, що там он на горбі стояла висока;
Поля належного їй вона крайню границю творила.
- 55 Хто посадив її, годі це знать. Та на всю доохресність
Видно було її й скрізь своїм плодом була вона славна.
Женці під нею нераз і полуднувать втішно сідали,
А пастухи восени, в її тіні черед доглядали;
Бо попід нею були лавочки із дерну та каміння.
- 60 Й не помилилась вона; там сидів її Герман у тіні,
Спертий на руку сидів і, здавалось, глядів десь далеко
Ген аж до гір у віддалі, звернувшись до неї плечима.
Тихо підкралась вона і плечей його легко діткнулась.
Він відвернувся скоренько,—в очах його сльози блистіли.
- 65 „Мамо“—сказав він, змішавшись.—„Мене ви злякали“. І скоро
Сльози обтер молодець з благородним серцем у груді,
„Як то! Ти плачеш, мій сину?“—зворушена мати сказала.
„Не пізнаю тебе! Ще сліз ніколи не бачила в тебе.
Що тобі серце давить? Що загнало тебе під цю грушу,
- 70 Тут в самотині сидить? І що сльози з очей витискає?“...
І перемігши себе, син по-щирості ось що промовив:
„Дійсно, з каміння хіба було б серце у груді у того,
Хто не вчував би тепер того горя заточників бідних.
Тямки хіба не мав би у голові, хто б не журився
- 75 Про своє власне добро і добро вітчини в оце врем'я.
Те, що сьогодні я чув і побачив, зворушило серце
В мене; і вийшовши тут, дивлячись на препишну, широку
Тую країну, що ось простяглася плідними горбами,
Бачу, що збір багатий обіцює повні комори.
- 80 Ах, та як близько від нас лютий ворог! Що правда, ще Рейну
Хвилі хоронять нас. Ах, що значать, однак, хвилі та гори
Тому народові, що надтягає сюди, наче буря?
І молодих і старих із усіх він усюдів стягає,
Силою пре наперед, і юрба та страшна не боїться

- 85 Смерти, бо як пропаде з них одна юрба, друга надходить.
Ах, але німець сидить і не сміє ні рушитися з дому!
Чи сподівається він, що мине його лихо грізне те?
Мамо кохана, скажу вам по-правді, болить мене нині,
Що увільнили мене, коли оноді в нас льосували
- 90 З-поміж міщан добровольців. Це так, одинак я й хазяйство
В нас не мале і діла наші теж не є маловажні;
Та чи не ліпше б мені ген он там на границі
Ждати в оружних рядах, ніж тут ждати на нужду й неволю?
Так, мені дух це сказав і на дні душі в мене клубиться
- 95 Смілість і жадоба служить вітчизні у потребі.
Хоч би й умерти, аби іншим достойний приклад подати.
Дійсно, як би так вся та молодіж німецька докупи
Там на границі зійшлась, аби ворогу не піддаваться,
О, то й не встигли б вони стать на нашу землю прекрасну
- 100 І пожирати добра цього краю нам перед очима,
Повелівати мужам, поривати жінок і дівчата!
Бач, матусю, мені на дні серця повсталала рішучість
Скоро зробить і сейчас, що здалось мені добрим і правим;
Бо хто міркує над міру, той вибере не все найліпше.
- 105 Бачте, додому вже я не поверну, і звідси простісько
В місто йду та віддаю воякам свої руки та серце,
Аби служить вітчизні. І нехай тоді тато говорить,
Що в моїм серці нема почуття ані чести, ні слави,
Ані бажання підняти себе вище від свого стану“.
- 110 Тим зворушена каже на те добряча, розумна мати,
Тихії слъози ллючи, вони легко в очах їй ставали:
„Сину, яка ж то зайшла в тобі зміна і в твоїм настрою,
Що до своєї ти мами не так, як учора і завше, говориш
Щиро й свobodно й мені не сказав, чого власне бажаєш?
- 115 Якби хто третій тепер чув слова твої, певно хвалив би
Дуже тебе та твою постанову, як великодушну,
Зведений словом твоїм і такими важкими думками.
Та я ганю лиш тебе, бо хіба тебе ліпше я знаю:
Серце твоє ти скриваєш і щось зовсім інше задумав.
- 120 Аджеж я знаю: тебе не манить ані трубка, ні бубен,
І не кортить тебе раз в уніформі з'явиться дівчатам,
Бо ти призначений, будь ти собі і хоробрий і бравий,
Дому гаразд берегти і спокійно ріллю управляти.
Отже одверто скажи: відки в тебе така постанова?“
- 125 Син же поважно сказав: „Помиляєтесь, мамо, один день
Другому вже не рівня. Молодець дозріває на мужа;
Ліпше в спокою не раз дозріває до діла, чим в шумі
Бур та турбот життєвих, що в молодості многих ламають.
І хоч я тихий такий був і є, в моїй груді, протеє,

- 130 Серце чутке та тверде, що ненавидить кривду й насилля,
І я зумію гаразд відрізнити все добре від злого.
Праця така ж і мені у руках та ногах дала силу.
Чую це: правда все те, і тому сказати можу це сміло.
Але по-правді таки ганите мене, мамо, й зловили
- 135 На півправдивих словах, на нещирості, лихо укритій.
Бо признаю це я сам, не та близька мене небезпека
Кличе із дому вітця, ані думка висока на поміч
Стати моїй вітчині й ворогам її страху завдавати.
Це були тільки слова! Я сказав їх, аби перед вами
- 140 Сховати мої почуття, які серце моє розривають.
От і пустить мене геть! Бо коли надаремні бажання
В мене в душі, то нехай і життя моє марно пропаде.
Бо ж мені звісно гаразд: одиниця сама собі шкодить,
Віддаючися, коли в одну цілість усі не змагають“.
- 145 „Ну говори, говори“—підбадьорила мати розумна,—
„І розкажи мені все, що найменше і що найважливіше!
Всі бо муштини палкі і доводять все зараз до краю.
А перешкода палких дуже легко з дороги відводить.
Жінка зручніша буває і обдумає спосіб та ходить
- 150 Також обходами, щоб лишень зручно добитися до цілі.
Тож розкажи мені все: чого так зворушився дуже,
Яким ніколи тебе я не бачила, й кров тобі в жилах
Буриться й очі твої мимоволі слізми підпливають?“
Тут уже зовсім віддався жалю синок добрий та плакав,
- 155 Голосно плакав на матері грудях, зворушений мовив:
„Дійсно, вітцеві слова мене сильно вразили сьогодні,
Не заслужив я на них ні сьогодні, ні жодного часу.
Бо родичів шанувати було все наймиліше для мене,
І не здавався ніхто мені ліпшим, мудрішим, як тії,
- 160 Що мене сплodiли й так все поважно водили в дитинстві.
Много терпів я не раз від товаришів своїх, що добру
Волю мою найчастіш платили злобою, часто
Їм без відплати прощав я сміхи, лайки та удари.
Але коли на вітця мого сміхи вони наводили,
- 165 Як у неділю ступав він із церкви поважно й статочно,
Кпили з халата його у цвітах, або з шапки з стяжками,
Що так поважно носив, і які дарував я сьогодні,
Страшно стискав я п'ястук, накидався на них, мов шалений
Бив, молотив і трафляв їх наосліп і не дивлячися,
- 170 Де кого б'ю; покровавив носи і вони верещали
І ледве втікати могли від страшних копняків й ударів.
Так виростав я, усе терплячи від вітця свого много,
Що, місто інших, не раз накидався на мене словами,
Як йому в раді прикрість якусь на зборах зробили“

- 175 Так за колегів його свари й гнів я покутувать мусів.
Часто вам, мамо, мене було жаль, бо багато зносив я,
Тямлячи все доброту моїх рідних і честь їм належну,
Тямлячи, що лиш для нас вони дбають добро прибільшати,
І не одного собі відмовляють, щоб дітям щадити.
- 180 Але ощадність сама, аби пізно вживати—не творить
Щастя, не творить його також купа маєтку при купі,
Ані рілля при ріллі, хоч і як заокруглені ниви.
Адже старіється батько, а з ним сини старіються разом.
Всі без радощів дня, а зате із журбою про завтра.
- 185 Гляньте сюди по низу, як прегарно багата долина
Стелється там, а отут виноград і сади й огороди,
Шопи отам і стайні за рядом уся гарна маєтність!
Але, як бачу потім офіщину, де попід припічком
Видно вікно від моєї кімнати на самім піддашу.
- 190 І як згадаю часи, коли ніч не одну я стояв там,
Місяця ждучи без сну, або ранками сонця появи,
Бо для здоров'я мого вистарчав сон лиш кількогодинний,
Ах, тоді все видається мені так пустим і кімната,
І те подвір'я і сад і те гарнее поле й ті гори.
- 195 Все те для мене пусте, бо немає у мене дружини".
І відповіда на це йому добра, розумная мати:
„Сину, не більше собі ти бажаєш до дому дружини,
Аби щоденні труди свободніші вам стали й миліші,
Як цього хоче отець твій і мати. Та ж намовляли
- 200 Ми тебе все, навіть перли на те, щоби брав ти дівчину..
Але я знаю гаразд, і тепер мені каже так серце:
Доки властива пора не прийде й властива дівчина
Не появиться в той час, то ні руш також вибір зробити;
Переважа тоді страх; ану ж вибереш ти невластиво!
- 205 Маю сказати тобі, сину мій: Ти, здається, вже вибрав
Бо твоє серце зворушене й більш, чим звичайно, чутливе.
Отже признайся мені, бо душа моя те вже віщує:
Вибрав ти дівчину ту, що зустрів серед вигнанців нині".
„Мамо кохана, це так!"—відповів син утішно та живо,—
- 210 „Так, її вибрав і як ще сьогодні в свій дім не впроваджу
Як нарічену її, як вона піде геть і, можливо,
Щезне для мене на все в тім замішанню війн та походів;—
Мамо, надармо тоді вже навіки пишатися буде
Перед очима мені ця маєтність багата, даремно
- 215 Будуть будучі літа плодовиті, а навіть цей рідний
Дім й огород мені збридне. Що більш, навіть ваша,
Рідна матусю, любов мене бідного втішать не зможе.
Бо я це чую, любов розрива всякі зв'язі родинні,
Коли нав'яже свої; не лише покидає дівчина

- 220 Маму й вітця, коли йде геть за вибранцем серця свого,
Також юнак не бажа навіть знать про вітця та про матір,
Скоро побачить, що йде геть від нього дівчина кохана.
Отже пустить і мене йти, куди мене гонить розпука,
Бо мій отець вже сказав своє слово рішуче. Його дім —
- 225 Вже не мій дім, коли в нім нема місця для тої дівчини,
Тої одної, яку у свій дім я бажаю впровадити“...
- Швидко йому прорекла на те добра, розумна мати:
„Отже стоять проти себе, як скелі недвижні — мужі два,
Горді й завзяті: вони не приступлять один до одного
- 230 І не рухне язиком ні один з них до доброго слова.
Тому скажу я сину тобі: ще не згасла надія
В мойому серці, що він, як лиш вона добра й статочна,
Дасть тобі взяти її, хоч убогу, хоч як він рішучо
Бідну тобі наказав. Не одно він говорить сердито,
- 235 Але сповнити не втне; так і тут, він забуде свій заказ.
Треба лиш доброго слова,—цього він і може жадати,
Бо він отець. Та й ми знаємо, що його гнів по обіді,
Як розігріється він і ніяких резонів не слуха,
Мало значить, бо вино розворушує в нім усі сили
- 240 Впертої волі його й не дає йому слова чужого
Слухать, а тільки своє тоді слуха він і чуває.
Але ось вечір іде і багато вже там розговорів
Перелилось між ним і його обидвома друзями.
Знаю, що він лагідніший стає, коли прошумиться,
- 245 І відчува кривду ту, що комусь ізробив у розпалі.
Отже ходи! Попробуєм сейчас, бо що скорше, те ліпше.
Други ж потрібні і нам ті, що ще сидять з ним у кімнаті:
А особливо шановний священник нам стане в пригоді“.
- Так вона шпарко рекла, і піднявшись з каменя, й сина
- 250 З сидження враз потягла. Встав він радо за нею й обое
Мовчки в долину зійшли, про важкеє міркуючи діло.

У. ПОЛІГІМНІЯ

Космополіт

- Але утрійку усе ще сиділи ураз при розмові
Той же духовний отець і аптекар і з ними господар,—
І поміж ними ще йшла ненастанно та сама розмова;
Много про це і про те говорилось з різних боків там.
- 5 Але достойний духовник промовив на тее поважно:
„Не заперечу я вам. Знаю добре, що люди повинні
Все до поліпшень змагати і ми бачимо, справді змагають

- К вищому все, а бодай ненастанно шукають нового.
Та за далеко не йдїть. Бо, крім того змагання, природа
- 10 Нам дала потяг іще все держатися кріпко старого
Та утішатися тим, до чого звук усякий віддавна.
Кожний стан добрий, аби лиш природній він був і розумний.
Много бажа чоловік, та потреби його невеликі,
Наші короткі бо дні і обмежена доля людська.
- 15 Тому догани не дам, хто діяльний усе і невтомний,
В подорожах навіща всі моря і всі шляхи земнії,
Сміло та пильно все дбає, втішається зиском здобутим,
Що звідусіль наплива в його руки та його найближчих,
Але я й того цїню спокійного горожанина,
- 20 Що тихим кроком своє ще батьківське надбання обходить,
Землю всю обробля, як година того вимагає.
Не відміняється ґрунт у добрі його в кожному році,
І не відразу здійма новосаджене дерево віти
В небо весною, рясним приездом^облене цвітом. Ні, справді,
- 25 Муж потребує терпцю, потребує спокійного змислу
Та рівноваги в душі, чистоти та розсудку яснїго.
Бо лиш немого сімен повіряє землі він плодючий,
Лиш небагато звірят може він годувать та множити;
Бо одинока мета його праці—шукати пожитку.
- 30 Той щасливий, кому надала таку вдачу природа.
Бо він годує всіх нас. І щасливі теж маломіщани,
Що лучать працю сільську з ремеслом та міським заробітком,
Не тяготить на них гнет, що держить селянина в тривозі,
Та й не тривожить журба, що гризе ненаситне міщанство,
- 35 Що, хоч спромога мала з багатшим, вищим рівняться, та
Звикли бажати, а вже особливо жінки та дівчата.
Ось тому благословіть сина вашого вдачу спокійну,
Та синову, що візьме він собі до своєї вподоби“.
- Так він сказав, а втім мати ввійшла враз із сином,
- 40 За руку його ведучи, й перед мужем поставила тут же.
„Тату“ — сказала — „нераз ми, гуторячи поміж собою,
Думали, як той прийде день веселий, коли собі Герман
Вибере суджену й нас ущасливить тим вибором, врешті.
Сяк і так думали ми, то одну йому панну, то іншу
- 45 Ми призначали отак у родительській балаканині.
Нині той день надійшов; само небо йому показало
Суджену та привело, й його серце рішилось відразу.
Чи ж не казали тоді ми, що сам собі вибрать він мусить?
Чи ж не бажав і ти сам, аби він і весело й охочо
- 50 Панну яку полюбив? Ось настала та ждана година:
Він полюбив і вибрав і по-мужеськи справді рішився.
Дівчина ця та чужа, що сьогодні її він зустрінув.

Дай йому взяти її, або він нежонатим зістане“.

І сказав син: „Дайте, тату, мені її, бо моє серце

55 Вибрало певно і чесно. Вона дочка найгідніших“.

Батько, одначе, мовчав. А втім парох піднісся скоренько,
Слово забрав і сказав: „Одна хвиля рішає звичайно
Про ціле людське життя і про всю чоловікову долю.
Бо і по довгій розвазі таки буде рішення кожне

60 Ділом хвилини; як слід рішить може тільки розумний.
Небезпечніше усе підчас вибору тее та сее
Обміркувать побічне й таким робом чуття заглушити.
Чесний ваш Герман; його знаю з молоду я, і руки він
Не простягав ще хлопцем по це та те легкодушно,

65 А як бажав чого, то це йому відповідне бувало
Й це він держав. То ж тепер ви не бійтесь і не подивуйтесь,
Що ось являється враз, чого так давно ви бажали.
І не являється це тепер в виді самого бажання,
Як це бувало у вас, бо бажання часом закривають

70 Бажане нам, самі ж дари приходять із неба,
У своїх власних видах. Тому не відкиньте дівчини,
Що розворушить могла перший раз дорогого,
Доброго, умного вашого сина невинну душу.
Знайте, щасливий, кому перша любка відразу дасть руку,

75 В кого любовне чуття потаємно в душі не всихає.
Бачу по нім, що судьба його вже переважилась нині.
Зразу правдива любов юнака перетворює в мужа.
Тут його гнути не слід; коли днесь він зустріне відмову,
То і найкращі літа проминуть йому в горю та смутку“.

80 Тут відіззався сейчас і аптекар розсудно,
В нього вже слово давно з уст зірваться було готовеньке.
„Нуте ж підімо й цей раз на святу посередню дорогу!
Festina lente¹ — було царя Августа слово любиме.
Радю готов я оце послужити коханим сусідам

85 І невеличкий свій ум в їх користь пустити у діло.
Аджеж молодіж перед усім потребує проводу.
Рушмо за місто як стій, там пізнаю я дівчину тую,
І розпитаю громаду, в якій вона проживає;
Легко не здурить мене ні один, бо словам я не вірю“.

90 Тут зараз проговорив син слова ось які бистролетні:
„Так і зробіте, сусідо, підіть і розвідайте. Але
Добре б було, якби й наш панотець туди з вами подався:
Два такі чесні мужі будуть свідками нам без догани.
Таточку мій, це дівча, то не жодна приبلуда, одна з тих

95 Що по краях та містах блудять та авантури шукають,

¹ Спіши—та поволі.

- Та молодих юнаків хитро в сіті свої уловляють.
Ні, це жорстока судьба завірюхи воєнної, що нам
Світ ввесь колотить і вже не одну вікову будівлю
Перевернула з посад, її теж бідолашну прогнала.
- 100 Чи ж не блукають тепер і вельможні пани благородні
В бідності? Навіть князі утікають перебрані з краю!
Навіть король утікав! І вона, з своїх сестер найліпша,
Вигнана з краю; своє забуваючи власне нещастя,
Іншим іще помага, хоч безпомічна, поміч приносить.
- 105 Горе велике й біда розливаються з краю до краю!
Чи ж із нещастя того й якийсь щастя не мало би вийти,
І я в обіймах жени та дружини правдивої радість
Виніс би з тої війни, так як ви раділи з пожежі?"
- Тут відіззався отець, аж уста отворивши з вагою:
- 110 „Як же це, сину, тобі розв'язався язик, що так довго
В твоїх устах деревів і лиш рухався наче за - нападсть?
Ось і на мене паде те, що батькові кожному грозить:
Що самоволю синівську палкою піддержує мати
Надто податлива, тай і сусід рад за нею обстати,
- 115 Щоб лише проти вітця або проти мужа стояти.
Га, та не хочу всім вам спротивляться, бо що ж то допоможе?
Бачу наперед уже тут упір і докори й сльози.
Йдіть і питайте, а там в ім'я боже приводіте ту доню
В дім мій; як ні, то нехай він навіки забуде про неї“.
- 120 Так ось промовив отець. На те радісно викликнув Герман:
„Ще перед вечором вам добра доня у домі явиться,
Як собі може бажать муж, що ум має й серце у груді.
Надіюсь теж, що й вона в доброті своїй буде щаслива.
Так, вона буде повік мені вдячна, що батька та матір
- 125 Дав я на-ново їй в вас, як бажають розумнії діти.
Але, що гаяться більш? Ось іду й запрягаю я коні
І повезу цих панів—за слідами тієї дівчини.
Лишу самих їх, нехай роблять те, що їм скаже їх розум,
І присягаю, зроблю все те, що вони лиш урадять,
- 130 З панною ж бачиться сам я не буду, аж буде моєю“.
І відійшов, інші ж усі ще це і те розважали,
Мудро і на-скоро те обмовляючи важнее діло.
- Герман до стайні побіг, наборзі, де вогнисті оґери
Тихо стояли й хруп-хруп чистобраний овес споживали
- 135 Й сіно сухе, що його на найліпший леваді косили.
З поспіхом він заложив їм блискучі вудила і зараз
Перетягнув ремінці крізь пряжки, що блищали, як срібні,
Потім до них присилив ще широкі та довгі поводи,
Й вивів коні на двір, де слухняний слуга уже бричку
- 140 Виточив легко, її витягаючи з шопи за дишель.

- Потім за орчики враз до штильваги реміннії шлії
Поприпинали і так запрягли прудкі коні до воза.
Герман ухопив батіг, сів на віз і заїхав у браму.
Тут приятелі оба посідали іззаду вигідно.
- 145 Заторохтів швидко віз по вуличному бруку, і скоро
Міській мури минув і високії вежі та браму.
Так їхав Герман учвал на знайомий віддавна гостинець,
Не зупинявся ніде і чвалав то вгору, то в долину.
Та, як побачив уже він дзвіницю села недалеко
- 150 І наближався до хат, що стояли посеред городів,
Сам собі він погадав, що потрібно тут спинити коні.
В сутінку милім старих лип високих та дуже розлогих,
Що сотки вже літ, певно, на тім місці при купі стояли,
Був широчезний вигін, весь у ясній зеленій мураві
- 155 Перед селом—для селян і міщан місце прогулок любих.
В тіні дерев була там плоско копана зимна криниця.
Ступнями, було, зійдеш і побачиш лавки кам'яні
Довкола джерела, що впливало все живо з-під камня;
Довкола нього стіна невисока, щоб черпать вигідно.
- 160 Герман рішився у тім холодку зупинить свої коні
З возом. Заїхав сюди і промовив такими словами:
„Висядьте, друзі, ось тут і підіть, куди треба, дізнаться,
Чи ця дівчина варта, щоб я їй віддав свою руку.
Я у те вірю й мені ви не скажете ніщо нового;
- 165 Якби я сам тут рішав, до села я пішов би негайно
І по немногих словах вона долю мою би рішила.
Скоро пізнаєте й ви її серед людей тих вандрівних,
Ледве чи хоч буде там одна із постави їй рівна.
Але даю вам іще ці знаки її вбрання й одєжі.
- 170 Станик червоний вона має на своїх грудях випуклих
Гарно шнурований, а на нім чорна обтисла корсетка.
Ковнір сорочки увесь у хвилястих складках окружав
Підборідок і лицю додає і краси і принади.
Вільно й погідно глядять голова у гарненькім овалю,
- 175 Довгії коси на ній на шпильках понавивані срібних.
Нижче від станика йде у складках її спідниця синя,
І обіймає в ходу її добре збудовані ноги.
Та ще одно вам скажу і виразно хочу просити:
Не говоріть ви самі з нею й наміру свого не зрадьте,
- 180 Тільки питайте людей і послушайте, що муть казати.
Як зберете вже досить, щоб віття заспокоїть і неньку,
То повертайте сюди і порадимось разом про дальше.
Так я обдумав собі по дорозі, що ми проїздили“.
- Так він сказав. Ті ж оба подалися в село піхотою,
- 185 Де по садах, стодолах та домах від люду кишіло,

- А на широких шляху — віз при возі стояли рядами.
Порались господарі коло коней, возів та худоби,
Сквапно ж жінки на плотах порозвішане шмаття сушили,
А у потоках струях плюскотались весело діти.
- 190 Так протискаючися між возами, людьми та звірями
Вправо то вліво, глядять оба вислані розвідачі там,
Чи не побачать вони десь дівчини описану постать.
Але ні одна з дівчат не являлась подібна на неї.
Стиск побільшався нараз; при возах ізчинилася сварка
- 195 Серед сердитих мушин, а до неї вмішалися з криком
Також жінки. Та прийшов там поважними кроками старець,
До спорючих прийшов і як стій втихомирився гамір
Скоро спокій наказав та по-батьківськи ще погрозив він.
„Чи ж те нещастя“ — сказав він — „іще досі нас не навчило“
- 200 Порозуміти, вкінці, що нам треба терпіть одним одних,
Бути згідливими, хоч і не кожний поступить поправді?
Тільки щасливий бува незгідливим. Чи ж вас горе
Ще не навчило з братами не все дертись, як досі бувало?
На чужім ґрунті ви тут дайте місце друг другу й діліться
- 205 Тим, що в вас є, разом, щоб і ви милосердя зазнали“.
Так сказав той чоловік, і замовкли усі і згідливо
Впорядкували вози та худобу, забувши про сварку.
Вчувши ту мову старця і побачивши, як той начальник
Враз заспокоїв народ, панотець у тій хвилі
- 210 Ближче до нього прийшов і промовив слова ті значучі:
„Справді, татусю, коли люд день за днем у щастю проводить,
Живиться плодом землі, що широко кругом простяглася
Й дари блаженні свої відновля рік-у-рік, місяць - в - місяць,
Все тоді йде, мов само з себе, й кожний для себе найліпший“
- 215 Та й розумніший, і так всі живуть біля себе згідливо,
І хай мудріший тоді не вважається ліпшим від інших,
Бо все йде, наче само через себе спокійно та мирно.
Та як зруйнує біда життєві всі звичайні дороги,
Порозбиває дома, спустошить сади та засіви,
- 220 Вижене мужа й жену з привичної любові хати,
Змусить їх бурлакувати у тривозі й страху дні та ночі,
Ах! тоді кожний глядигь, хто з усіх буде найрозумніший,
І тоді мудрі слова він до них не говорить надармо.
Батьку, ну та скажіть, певно, ви старшиною над тими
- 225 Утікачами, в яких зараз ви втихомирили сварку?
Так, ви здаєтесь мені одним з тих ось вождів найдавніших,
Що по пустинях вели манівцями прогнані народи.
З вами говорячи, так і здається, говорю з Мойсеєм“.
І відізався на те, позирнувши поважно, начальник:
- 230 „Справді, такі в нас часи, які рідко траплялися досі;

Мало таких і свята й світова історія знає.

Бо, хто у днях цих прожив хоч би тільки учора й сьогодні,
Той прожив довгі роки; так тісняться в нас всякії події.

Як лиш трохи назад спом'яну, то здається, вік довгий

235 Понадо мною пройшов, а проте, ще не вигасла сила.

О, ми можемо всі порівняти себе з тими потрохи,

Що їм в годину тяжку появлявся в огнистій купині

Бог; появлявся і нам він не раз у вогнях та у хмарах“.

Та коли парох потім захотів розмовляти ще далі,

240 Знати бажаючи все, що притрапилось старцеві й людям,

Шепнув аптекар йому з-тиха, в ухо слова ті прудкії:

„Ви тут балакайте з ним і зведіть на дівчину розмову,

Я піду обходом, та пошукаю її й поверну,

Скоро лиш тільки знайду“. На те парох кивнув головою,—

245 А через пліт і сади та стодоли поплівся аптекар.

VI. КЛІО

Кінець століття

Як пан-отець запитав у начальника вигнанців бідних,

Що потерпіли вони й відколи вже їх прогнано з дому,

Мовив на тее старий: „Не короткії наші терпіння,

Бо ми всіх літ тих страшних скоштували гірку тую чашу,

5 Тим іще гіршу, що нам відібрали й найкращу надію.

Не заперечить ніхто, що піднялось у всякого серце

І свободніше в грудях біла кров, мов обновлена й чиста,

Як там уперве засьяв яркий промінь від сонця нового,

Як пішла вість про права чоловіка, що спільні всім людям,

10 І про святу свободу і так само про рівність похвальну!

Кожний тоді сподівався для себе сам жити; здавалось,

Спадуть кайдани старі, що краї многі досі в'язали,

Щезне пановання всіх самолюбів і здирства й неробства.

Чи ж не гляділи тоді всі народи у днях тих бурхливих

15 На ту столицю, що вже була здавна столицею світа,

А тепер більш, як коли, на ім'я те собі заслужила?

Чи ж імена тих мужів, що слова ті окликали вперве,

Рівні не були тим всім найславнішим, що сяють як зорі?

Чи ж не росла в ті часи у всіх сила й душа і відвага?

20 Ми ж, як сусіди, були самі перші вогнем тим огріті.

Потім настала війна й походи зоружених франків

Стали зближаться; вони, як здавалось, несли тільки приязнь.

І несли справді, бо в них були душі високі й свободні,

- Радісно й посеред нас вони дерева волі садили,
25 Кожному право своє і правління своє прирікали.
Радість загальна тоді обняла молодих із старими.
Довкола стягів нових почалися веселії танці.
Тут позискали враз переможніі франки прихильність,
Зразу мужів говірким і палким своїм темпераментом,
30 Потім серця жінок невідпорної грації¹ чаром.
Легким здавався нам навіть війни ненажерної натиск;
Бо нам будучину в гарних красках малювала надія,
Зір манячи в далечінь на нові, невідомі дороги,
О, як веселий той час, коли вдвох—молодий з молодою
35 В танець ідуть, дожидаючи дня пожаданих шлюбів!
Та радісніший для нас був той час, коли все те найвище,
Що подума чоловік, видавалося близьким, осяжним.
В кожного тут розв'язався язик, говорили старії
І молодці і мужі, всі свobodно й високо й чуливо.
40 Та незабаром найшла важка хмара; за власть та за користь
Почалась боротьба між людьми, що добра не бажали,
Різали самі себе і давили братів та сусідів
І насилали на нас галапасів та здирців юрбами!
Жерлась у нас старшина й грабувала на розмір великий,
45 Жерлась й дрібнота також та здирала з малих і найменших.
Кожний про те тільки дбав, аби щось і на завтра зістало!
Стала нужда страшенна, з кожним днем ішов утиск важкіший.
Крику ніхто з них не чув, і були вони днів тих панами,
Тут і тривога і злість обняла навіть самих найспокійніших,
50 Кожний лиш думав і клявсь відістити дізнані зневаги
Й страти важкі та гірке розчарування злудних сподівань.
Щастя звернулося тут на бік німців, а франки в тривозі
Там подались і уйшли з краю нашого маршом поспішним.
Ах, аж тоді у знаки нам далась та воєнна недоля!
55 Великодушний бува побідитель, або хоч здається;
Він побіджених щадить, уважаючи їх вже своїми—
Маючи з них день-у-день собі зиск, із добра їх користі.
Та побіджений не зна ні закона, ні прав; лиш від смерти
Він утікає і жре все, що знайде, без жодного згляду,
60 І розгоряє тоді його ум, а розпука із серця
Видобуває йому найрізніші злочинніі вчинки.
І вже ніщо не святе йому; грабить, а дика жадоба
Жінки насильно хвата і в страхіття відмінює розкіш.
Скрізь бачить смерть і бажа звеселити останні хвилини,
65 Звірськи втіша його кров і втіша його вереск розпуки.
Грізно збудився тоді серед наших мужів гнів великий

¹ Грація—богиня принади

- Зазнані страти пімстить, захистить те, що нам зістало.
Зброю хапали усі, захочені поспіхом втечі,
Зором непевним у них та обличчями смертноблідими.
- 70 Без перестанку ревли по дзвіницях тривожнії дзвони,
Страх небезпеки не міг зупинити грізного завзяття.
Швидко змінилися причандали рільничі спокійні
На уоруження: кров потекла із вилок та кіс гострих.
Без милосердя вони ворогів мордували нещадно,
- 75 Всюди шаліла скаженість і неміч труслива та хитра.
О, не дай боже, людей бачить більше у шалі такому
Лютому! Звір без ума приємніший вже вид представляє.
Хай не говорить такий про свободу, що сам над собою
Запанувати не міг, скоро тільки нема йому впину,
- 80 Люзом іде усе зле, а закони він в кут заганняє”.
„Мужу поважний“,—сказав на це з натиском чесний священ-
„Недокорю вам за те, що людей ви так гостро судили; [ник,—
Аджеж зазнали ви там лиха много від злого безладдя.
Та, якби ще раз назад в ті сумнії ви дні подивились,
- 85 То ви признали б самі, як нераз і добро ви вбачали,
І чесного не одну, що дрімали би в серці закриті,
Якби грізний їх час не зворушив і якби негода
Не довела декого між людьми проявитися ангелом”.
- З усміхом на ті слова відізався достойний начальник:
- 90 „Ви нагадали мені, як нераз, коли хата згоріла,
Газді¹ сумному десь хтось нагадає те срібло та золото,
Що серед згарищ лежить перетоплене скрізь доокола.
Правда, що мало його, але й те, що зістало, коштовне,
І з'убожілий збира, що найде, і рад нахідці кожній.
- 95 Так і я радо свої ясні спогади взад обертаю
На те немноге добро, що з тих днів моя винесла пам'ять
Не заперечу, видав ворогів я, що щиро єднались,
Щоб рятувати люд, бачив другів і родичів добрих,
Бачив дітей, що з любви неможливії речі вчиняли.
- 100 Бачив також юнака, що відразу мужем став, і старця,
Що змолодів, і дитя, що нараз юнаком виступало.
Ба, навіть той „слабий пол“, як звичайно його називають,
Силу й відвагу являв, майже мужеську духа притомність.
Ось розкажу вам лише перед всім про те гарнєє діло,
- 105 Великодушне, яке доконала прекрасна дівчина,
Що у великім дворі лиш сама позістала з дівками,
Бо мужчини всі пішли у похід проти ворога злого.
Тут на дворище напав волоцюг уоружених відділ,
Що жив розбоєм, і враз утиснувся в кімнати жіночі.

¹ Газда—хазяїн.

- 110 Бачучи тут молоду, вже дорослу вродливу панну,
І молоденьких дівчат, що дітьми ще їх мож було звати,
Враз запалали вони диким жаром і вдарили сміло
На перелякану челядь і благородну ту панну.
Та вона зараз одному з них вирвала шаблю від боку,
- 115 І рубонула його так, що впав їй до ніг ввесь у крові.
Потім ударами мужніми освободила дівчаток.
Многих розбійників ще поранила, та ті уйшли смерті.
Потім подвір'я замкнула й з оружжям чекала на поміч".
Вчувши похвалу таку тої панни, зрадів наш духовний;
- 120 Зараз у думці його засвітала надія за друга;
І вже спитать захотів, куди ділася панна та славна,
Чи в тій утеці сумній вона такожіде між народом?
Та ось аптекар як раз підійшов незавважений прудко,
Сіпнув рукав пан-отця і сказав йому ось яке шептом:
- 125 „Ось я, нарешті, знайшов поміж сотками тую дівчину
З опису. Ну лиш, ходіть і погляньте своїми очима!
Війта покличте також, щоб від нього ми більше почули".
Тут обернулись вони, але війта покликали к собі
Люди його, що у чімсь зажадали від нього поради.
- 130 Тут пан-отець приступив із аптекаром в парі негайно
До діри в плоті, і той показав йому хитро й промовив:
„Бачите панну онтам? Вона ось дитинку вповила.
Зараз пізнав я кафтан із халата та підшивку синю,
Що її Герман узяв і віддав їй із вузликом шмаття.
- 135 Правда, що скоро вона і як слід вже ужила дарунок.
Це вже нам виразний знак, та і опис скидаєсь на неї,
Станик червоний, адіть¹, як піднявся від повної груди!
Гарно вшнурований, а поверх нього та чорна корсетка.
Ковнір сорочки якраз пофалдований чисто в жаботи,
- 140 Що підборіддя її оточують, аж глянути любо.
Вільно і втішно глядить голова делікатно овальна,
Коси густії на ній поспинала шпильками зі срібла;
Хоч і сидить, то проте, видно ріст її статний і рівний,
Спідницю синю, що вниз пофалдована рясно спадає
- 145 Й ноги міцні покрива й до самих кісточок досягає.
Це несумнівно вона! Тож ходіть, щоб могли ми почути,
Чи вона й чесна така, господарна та добра дівчина?"
Парох відмовив на те, озирнувши сидячу уважно:
„Справді, не дивно мені, що юнак наш її уподобав,
150 Бо навіть муж у літах їй нічого закинуть не може.
Благословенний, кому таку стать дала мати-природа!
Скрізь вона серце людей притяга і ніде не чужий він,

¹ Адіть—дивіться (діялект).

- Хилиться кожний до нього і кожний хотів би з ним жити.
Як лиш та гарная статя має ще й товариську принаду.
- 155 Певний я, що наш юнак підшукав собі гідну дівчину,
Що на будущії дні дасть в життю йому радість і втіху,
Силу жіночу свою зужие йому в вірну підмогу.
Статнее тіло таке заховає напевно і душу
Чистою; юність черства їй щасливу старість віщує“.
- 160 Але аптекар сказав по короткій задумі розважаю:
„Позір заводить не раз! Поверховості вірить не можна.
Бо вже нераз я пізнав, що правдиве старе те прислів'я:
Поки з знайомим новим не з'їси корець солі доволі,
Доти не знаєш його; тільки час забезпечити може,
165 Чи довіряти йому і чи приятель між вами тривкая.
Тож ми поперед всього розпитаємо в людей оцих добрих,
Що їй знають давно, і послухаймо, що вони скажуть“.
„Цю обережність і я похваляю“,—відмовив священник.
Аджеж ми сватаєм тут не собі; комусь сватати—трудна річ“.
- 170 З тим подалися вони чужосільному війту назустріч,
Що, своїм ділом зайнятий, ішов до них по дорозі.
Зараз до нього сказав пан-отець обережно й розумно:
„Слухайте, бачили ми одну панну—онтам у городі.
Під яблунею сидить, для дітей одежину готувить
175 З ношеного полотна, що, напевно, в дарунку дістала.
Нам до вподоби вона, і здається, вона не плохая.
Знаєте дещо про ню? Ми питаєм без наміру злого“.
Зараз звернувся туди і в город подивився начальник,
І відповів: „Вона звісна вже вам. Те, що ось розказав вам
180 Про смілій подвиг, який учинила відважна дівчина,
Вхопивши меч і своїх захистивши перед ворогами,
Власне вона це була! По ній видно, що сильна й здорова,
Але ж і добра не менш; свояка бо свого старого
Там доглядала до смерти, а вмер він з тяжкої гризоти
185 Задля містечка біди і тих напастей, що ми терпіли.
Тихо і стійко знесла вона біль по ще тяжчій утраті
Судженого свого, благородного хлопця, що в першім
Пориві смілих думок, забажавши свободи святої,
Сам до Парижа пішов і там смерти добився страшної,
190 Бо як удома, так там наступав проти зла й самоволі“.
Так сказав війт, ті ж оба попрощались і благодарили.
Порох дуката добув—скільки мав срібняків у мошонці,
Перед годиною все те роздав милосердно та щиро
Вигнанцям, бачучи їх, як стяглися сумними рядами—
195 Війтові дав він і йому сказав: „Поділіть це даєння
Поміж потрібних, і бог хай помножить даєння благо!“
Але спротивився війт і сказав: „Не такі ми ще вбогі!“

- Таляр спасли не один і одежі й посуду немало.
Та є й надія, що ще вернемось, поки все те минеться”.
- 200 Та пан-отець утиснув йому гроші у руку й промовив:
„В днях цих ніхто не повинен скупиться й ніхто відмовляється”
Брати те, що подасть милосердна рука йому в дарі.
Знати не може ніхто, доки матиме тее, що має,
Ані як довго йому ще прийдеться блукать по чужині
- 205 Без огорода й ріллі, що його годували давніше”.
- „Ай, яка шкода!” — сказав і аптекар на те запопадно,
„Що в мене грошей нема у кешені, а то й я би дав вам”
Грубі й дрібні, бо у вас потребує їх, певно, багато.
Та без дарунка і я вас не лишу, щоб добрую волю
- 210 Бачили ви, хоч мое дорівнять їй не здужає діло”.
- Тее сказавши, добув він капшук шкіряний, шовком шитий,
Із ремінцем, у яким тютюну було напхано повно.
Він розгорнув його й став роздавати; люльок було досить.
- 215 „Дар це малий!” — сказав він. На те промовив начальник:
„Добрий тютюн — люба річ подорожному завше в дорозі”.
- Потім аптекар почав тютюну свого добрість хвалити.
- Парох одначе потяг його геть, попрощавшись з війтом.
„Час нам спшити!” — мовив він. — „Бо юнак наш там, певно, че-
Нетерпеливо, і рад якнайшвидче вість добру почути”.
- 220 І поспішили вони і прийшли й юнака коло воза
Спертого вгледіли там біля лип. Нетерпливії коні
Землю топтали, та він їх держав і стояв у задумі,
Тихо глядів у простір і не бачив приятелів доти,
Доки вони не прийшли й не загомоніли весело.
- 225 Здалека вже розпочав говорити аптекар, а потім
Ближче оба надійшли. Тоді парох його взяв за руку
І, перебивши слова свого спутника, так відізвався:
„Райдуся, друже! Твоє вірне око і ширее серце
Вибрало добре й гаразд. Щасти бог тобі й суджений твій!”
- 230 Гідна для тебе вона, тож сідаймо і їдьмо на місце,
Щоб, поза краєм села переїхавши, зараз там бути,
Панну засватать як стій і завезти до вашого дому”.
- Але юнак не зрадів, стояв тихо без знаку утіхи,
Вчувши післанця слова, що несли йому радісну звістку;
- 235 Тяжко зідхнув і сказав: „Ми приїхали возом так живо,
Але повернем, мабуть, засоромлені звільна додому.
Тут бо, допоки я ждав, обняли мене сумніви всякі,
Сум і зневіра і все, що так мучить закохане серце,
Чи ж вам здається, як ми лиш приїдем, піде з нами дівчина,
- 240 Тільки для того, що ми багачі, вона ж вигнанка бідна?
Бідність сама родить гордість, а ще й незаслужена. Панна
Невибаглива, мабуть, і діяльна, і світ їй отвертий,

- Трудно повірить, аби вона, виріши гарна та чесна,
Досі ніколи собі молодця не придбала якого.
- 245 Годі повірить, аби її серце ще й досі любови
Не визнавало. Не їдьмо туди так швидко, а то ще зі стидом.
Ми і повільно в дім гнати будемо коні. Боюся,
Що вже якийсь молодець її серце заняв, свою руку
Вірну вона подала і щасливому вже приреклася.
- 250 Ах, перед нею вже я з своїм сватанням стану за-пізно“.
- Парох уста вже відкрив, щоб потішити хлопця в тривозі.
Але товариш його балакучий підхопив негайно:
„Певно, в давніших часах не були б такий клопіт ми мали,
Бо тоді кожну річ відповідно робили та мудро.
- 255 Скоро для сина старі відповідну невісту дібрали,
Кликали насамперед друга дому, що мав їх довір'я,
І посилали його сватачем до родителів панни.
Цей тоді, вбраний як слід по-празничному, десь у неділю
Йшов по обіді у дім міщанина статочного, й дружно
- 260 З ним побалакав про це і про те загалом попереду,
Мудро звертаючи річ на таке, що для нього цікаве.
Врешті, по обходах довгих також про дочку була згадка;
Мусів хвалить її сват і хвалить також того, від кого
Сватом прийшов. А газда зміркував уже добре, в чім діло,
- 265 Сват же також зараз знав його волю, й міг більше сказати,
В разі відмови й гарбуз не бував тоді так образливий;
Як же йшло діло на лад, то сватач був у домі найперший
І найлюбіший усе, як лучилось родиннее свято.
Бо молоді ввесь свій вік пам'ятали, що друг той домашній
- 270 Зручно до купи їх звів і вузол зв'язав перший між ними.
Та тепер все те, а з тим також інші старі обичаї
Позакидали, тепер кожний сам собі сватає панну.
Хай же і сам собі теж гарбуза власноручно приймає,
Що йому, може, судивсь, і приймає зневагу від дівки!“
- 275 „Будь вже, що будь“— відповів молодець, що немного і слу-
Слів тих і в своїй душі вже рішився на те, що робити. [хав
„Сам я піду й про свою сам бажаю дізнатися долю
З уст тої панни, в якій покладаю найбільше довір'я,
Як тільки міг мущина покладати довір'я до жінки.
- 280 Що вона скаже, те все буде добре й розумне — це знаю.
Хоч би прийшлося її в останнє побачить, ще раз я
Хочу зустріти той зір простодушний очей її чорних;
Хоч і ніколи її не пригорну до серця, все ж хочу
Ще раз побачить ту грудь і ті плечі, які мої руки
- 285 Раді б обняти, й уста, від яких поцілуй і признання
Зробить щасливим мене, а відмова погубить навіки.
Дайте самому мені іти, і не ждїть. Поїжджайте

- До мого тата назад та до мами, і дайте їм знати,
Що не ошибся їх син і що гідна його та дівчина.
290 Ну, прощайте тепер! Цєю стежкою поперек горба
Попри ту грушу і через винницю положену нижче неї
Ближче додому мені буде йти. О, щоб міг я кохану
В радості й скоро сюди привести! Та хто зна, може, сам я
Стежкою тою прийду, аби в дім не входить вже веселим“.
- 295 Так він сказав і віддав пан-отцеві ремінні вудила;
Цей їх бережно узяв і задержував коні палкії,
Швидко на віз він усів і заняв там погонича місце.
Але тут стримався ще, обережний сусіда, й промовив:
„Рад довіряю я вам, чесний отче, сумління та душу,
300 Але для тіла й кісток не найліпша буває безпека
Там, де духовна рука забира собі світські вудила“.
Та усміхнувся на те бистроумний пан-отець й промовив:
„Сядьте спокійно лише й мені звірте як душу, так тіло!
Бо мої руки давно вже привикли віжками вправляти,
305 Й очі привикли, де треба, траплять найкрутіші закрути.
В Штрасбурзі ще я привик повозить найпалкішими кіньми,
Бувши наставником там молодого барона; день-у-день
Повіз наш гучно гонив попід браму, поводжений мною
Ген на запилений шлях аж далеко до лип до левади
310 Поміж народа юрбу, що снується туди цілу днину“.
Трохи успокоєний сів по словах тих на бричку аптекар,
Але все вид подавав, що готов був зіскочить щохвиля,
Коні ж погнали домів, бо за стайнею знай затужили.
Куряви хмари плили з-під копит їх могучих довкола.
315 Довго стояв молодець і глядів, як здійсмались ті хмари,
Як розсипався той пил; він стояв і не думав нічого.

VII. ЕРАТО

Доротея

- Як мандрівний чоловік перед заходом сонця іще раз
Гляне на нього, коли воно швидко щезає під обрій,
Потім у темних хащах і з боків поверх скель придорожних
Бачить подобу його, і куди лише зір свій оберне,
5 Образ той сяє й блищить перед ним різнобарвною грою;
Так перед Германом теж любий образ дівчини лагідно
Виринув і наче плив по стежині між збіжжям високим.
Він мов прокинувся із сну і помалу звернув свої очі
В бік до села, і тут знов було диво, бо постать висока

- 10 Тої ж дівчини ішла й наближалася звільна до нього.
Впер він у неї свій зір. Ні, не привид це був, але справді
Це йшла вона; у руці несла збан величезний за вухо,
Менший у другій, і так поспішала чимдуж до криниці.
Радісно виступив він їй назустріч. Сам вид її сили
- 15 Й смілости дав йому більш, і до неї сказав він ввічливо:
„Ось знов стрічаю тебе, дорога дівчино, при ділі;
Іншим ти поміч несеш і людей покріпити бажаєш.
Чом же сама ти прийшла до криниці, від хат так далеко?
Аджеж там інші, мабуть, беруть воду з сільського потоку.
- 20 Правда, свіжіша оця й приємніша і силу якуюсь
Має, — то, певно, береш для недужої, що їй ти служиш?“
Дружно в той час з молодцем поздоровилась добра дівчина
Й мовила: „Ось вже мені й оплатився цей хід до криниці,
Скоро тебе я знайшла, що добра нам подав так багато;
- 25 Давця такого сам вид так приємний, як і його дари.
Прошу, ходіть і самі поглядіть, кому в нас ваша щедрість
Допомогла, і прийміть від споможених щирю подяку.
А як питаєте ви, чом сюди я прийшла за водою,
Де з джерела оцього ненастанно пливе вода чиста,
- 30 Я і скажу: В селі необачні люди всю воду
Закаламутили нам, до потоку вганяючи коні
Та ввесь товар, відки всі брали воду звичайно селяни.
Також пранням і миттям занечистило наше жіноцтво
Всі там корита в селі і криниці; бо кожний із наших
- 35 Дбає лише про своє, щоб найближчу потребу чимскорше
Заспокоїть, а про тих, що за ним ідуть, не помишляє“.
Кажучи це, вона в супроводі його зіступила
По кам'яних сходах вниз, і на примурку біля криниці
Сіли обое. Вона похилилась води набирати,
- 40 Він же взяв другий збанок і нагнувся теж понад цямбрину.
І вони бачили, як лиця їх на тлі синяви неба
Повідбивались в воді і хилились до себе приязно.
„Дай мені пити!“ — сказав веселенько юнак, а дівчина
Збанок йому подала. Спочивали обое спокійно,
- 45 Спершись о тії збанки, а вона відізвувалась до друга:
„Відки узявся ти тут і чого надійшов так далеко
З місця, де бачились ми перший раз, і без коней та воза?“
Вниз задивився юнак, а потому свій зір супокійно
Вгору підняв і глядів по-приятельськи в очі дівчини.
- 50 Чув себе певним у всім. Але їй про любов говорити
Він ані разу не міг; не любов із очей їй гляділа,
Лиш ясний ум, що велів і йому говорити розумно.
Швидко надумався він і по-щирості мовив до неї:
„Все тобі, мила, скажу й відповім на те все, що питаєш,

- 55 Я задля тебе прийшов. Бо чого маю з тим укриватися.
Я у достатку живу при родителях моїх обоїх,
І допомагаю їм дім і хазяйство як слід обходити;
Бо я у них одинак, а робота у нас різнородна.
Поле я пораю сам, а отець мій завідує домом
- 60 Пильно, а мама як слід господарство усе оживляє,
Але ти, певно, й сама знаєш добре, як часто ті слуги
То легкоomisністю, то злою волею мучать газдиню;
Мусить усе їх мінять, за одні хиби інші приймати.
Здавна вже мати моя була рада дістати дівчину,
- 65 Щоб не лиш працею рук, але й серцем була їй підмога,
І заступила дочку, що, на жаль, передчасно померла.
Бачивши нині тебе коло воза так зручну й веселу,
Бачивши силу твоїх рук і тіла будову здорову,
Вчувши розумні слова з твоїх уст, я зворушився сильно,
- 70 Спішно додому подавсь і родителям, а також другам
Я по заслугі тебе похвалив. А тепер тут явився,
Щоб передати тобі моє власне та їхнє бажання".
Тут він зап'явся — „Не бійсь,“ — прорекла вона, — „й дальше
Не образиш мене тим, що з подякою я почуваю, [сказати!
- 75 Вимов одверто усе, не злякаюсь я твого слова;
Хочеш наняти мене за слугу твому татові й ненці,
Щоб я робила у вас і достатній вам дім доглядала.
Ти зміркував це, що я і відважна й здорова дівчина,
Зручна до праці, при тім не лихої, а доброї вдачі.
- 80 Це ти сказати хотів, і на це відповім я коротко:
Так, я з тобою піду, і піду, де веде мене доля.
Тут я зробила своє: породіллю назад привела я
До її рідних, і всі вони тішаться її спасінням.
Більша їх часть вже прийшла, а ще інш іпосходяться скоро.
- 85 Мають надію вони в рідний край незабаром вернути,
Але надія така бідних вигнанців часто зрадлива.
Я ж і не дурю себе у цих днях небезпеки й тривоги,
Що обіцяють ще нам много лиха, злудним сподіванням.
Рвуться всі зв'язки кругом, і хто може назад їх зв'язати,
- 90 Як не найтяжча нужда, що ще нас неохибно чекає?
І коли можна мені в домі чесного мужа служити
При його гідній жені, то зроблю це з душі дорогої.
Адже в мандрівці дівча все на злую наражене славу.
Так, піду з вами, як лиш занесу своїм близьким ті збанки
- 95 І попрохаю у них опрощення й розстануся з ними:
Ви ж ізо мною ходіть, щоб від них мене взяти до себе".
Радісно слухав юнак тої радої згоди дівчини,
Тільки не знав ще юнак, чи їй має зараз всю правду сказати.
Але за ліпше признав полишить її в помилці трохи,

- 100 В дім свій впровадить її, а вже там і любов здобувати.
Ах, а на пальці її золотий перстенець ще побачив.
Дав їй ще дальш говорить, а сам слів її слухає пильно.
„Отже вертаймо в село!“—рекла вона далі.—„Дівчата,
Що при криниці стоять дуже довго, стрічає нагана;
105 Хоч при тій чистій воді так приємно була розмовляти“.
І вови встали у-раз, і обоє ще раз погляділи
В джерело, й їх проняло рівночасно солодке бажання.
Мовчки обидва збанки узяла вона тут же за вуха
І пішла сходами вверх, і за любкою слідував Германп.
- 110 Він хотів взяти збанок один в неї, тягар поділити.
„Ні!“—відповіла вона.—„Ліпше нести так для рівноваги.
Та й не ялось, щоб панич, мій будучий господар, служити
Мав мені. Ну, не глядять так на мене, немов моя доля
Дуже сумна! Завчасу мусить жінщина знать свою долю,
115 Що їй судила служить, поки панею може зістати
І заслужити на владсть, що належиться їй у домівці.
Вчасно бо служить сестра своєму брату і родичам служить,
І все життя її в тім — щось давать, і ходять, і носити,
І підіймать, і складать, готувать, і порядок робити.
- 120 Добре такій, що на все те привикла і труд їй не прикрий,
Кожна година вночі їй така ж, як і денна година,
Жодної праці не стид, жодна голка не надто тонка їй,
І забуває себе, а життя усе тільки для інших.
Адже ж усіх тих чеснот потребує дбайлива мати,
- 125 Коли дитина мала її будить і корму жадає,
Хоч і недужа вона і до болів жура ще приходить.
Двадцять мушин не знесли б тої прикрости й тої турботи;
Та й не судилось їм це, та признати повинні це вдячно“.
Так говорила вона і зі своїм товаришем тихим
- 130 Через город перейшла аж до току тієї стодоли,
Де поліжниця лежала, яку вона разом з дочками
Втішну лишила, отими самими, що їх Доротей
Спасла. Обоє ввійшли, а з другого боку начальник
Теж увійшов, ведучи по дитині обома руками.
- 135 Діти ті досі були заблукалися від матері в стиску,
Але знайшов їх старий, коли втишилась люду тривога.
Радісно скочили тут привітатися з матір'ю діти,
Тішучись братчиком теж, що його ще вони не бидали.
До Доротей також прискакали й віталися дружно,
- 140 Хліба жадали й грушок, а поперед усього напиться.
І вона всім їм води подала, і напилися діти,
І поліжниця також і дівчата й за ними начальник,
Всіх покріпила вода і всі добрість її величали,
Бо кваскувата була, оживна й здорова пить людям,

- 1145 Тут Доротея рекла по поважній, глибокій задумі:
 „Любі, востанне, мабуть, ці збанки принесла я з водою,
 Вас напоїти та вам повідсвіжувать смажніі губи.
 Та коли вас відтепер покріпить напій в літнюю спеку
 І коли в тіні спокій усміхнеться при чистій криниці,
- 150 То спом'яніть і мене і мою вам приятельську службу,
 Що я служила вам більш із любови, ніж з причини свояцтва.
 Скільки добра ви мені okazали, я вдячна вам буду
 Вік весь. Нерадо тепер йду від вас, та одно з нас другому
 Більше тепер тягаром, і всім нам доведеться, нарешті,
- 155 По чужині розбристись, коли нам повороту не буде.
 Гляньте, оце той юнак, що йому ми завдячуєм дари,
 Одяг дитини оцей і пожадану щедрю поживу.
 Він надійшов і бажа мене бачити в своїому домі,
 Аби служила я там його родичам чесним, багатим.
- 160 І не відмовила я, бо дівчині скрізь треба служити,
 І було б їй тягаром дармувать за обслугою в домі.
 Радо піду я за ним; чоловік він, здається, розумний;
 І такі, певно, й батьки будуть, як випадає багатим.
 То ж прощайте тепер, любя пані, і тіштесь своєю
- 165 Тою дитинкою, що ось жива і глядить так здорово.
 А як до груді його прижмете в пелюшках тих барвистих,
 То спом'яніть молодця цього доброго, що дарував їх,
 І мене, вашу ще днесь, одягать і живить буде далі.
 Ви ж, чесний мужу,— вона до начальника так ще сказала—
- 170 Щире спасибі прийміть, що не раз ви були мені батьком“.
 Тут на коліна вона приклала побіля поліжниці,
 І цілувала її всю в сльозах; та ж шептала: „Простибі!“
 Але до Германа ось тут промовив начальник так гідний:
 „Справді, мій друже, вас слід до хазяїнів добрих числити,
- 175 Дбалих про те, аби дім їх провадили люди порядні.
 Часто видав я, що хтось оглядає волів або коней
 Або овець при торзі та виміні аж надто докладно;
 Та чоловіка, що все те держить, коли добрий і гідний,
 Та розоря й розсипа, як невміло береться до діла,
- 180 Того приймають у дім на трафунок припадку сліпого,
 Жалують потім нераз необачного поспіху свого.
 Та ви розумний, мабуть, бо дівчину ви вибрали осьде
 Чемну та браву, щоб вам і батькам вашим в домі служила.
 Тож бережіте її, доки в службі вона у вас буде,
- 185 Й, певно, не буде вам жаль за сестрою, батькам за дочкою“.
 Многі зійшлись за той час свояки поліжниці та близькі,
 Поприносили хто що і придбали їй ліпшу квартиру.
 Всі вони вчули, куди Доротея піде, та бажали
 Герману всього добра, і їй також щасливої долі.

- 190 „Бо“— шептав там не один до свого товариша в ухо,—
 „Як із хазяїна стане мужем їй, буде щаслива“.
 Герман по тому узяв Доротею за руку й промовив:
 „Идім уже! Хилиться день, до містечка ж далеко дорога“.
 Живо гуторячи, тут обіймали жінки Доротею.
- 195 Герман її потягнув; вона ж їм поздоровлення слала.
 Та тут із криком страшним і з плачем її вхопили діти.
 Спідницю, і ані руш не пускали другу свою матір.
 Але одна та друга з жінок стала дітям казати:
 „Тихо, дітки! Вона йде до містечка і принесе вам
- 200 Медяників та булок, що ваш братчик оцеї вам замовив,
 Як його бузько колись ніс до мами попри цукорню.
 Вскорі побачите їх у прекрасних золочених звитках“.
 Тут відпустила її дівтора, й повів її Герман з собою
 З частих обійм з-між жінок, що здалека махали хустками.

VIII. МЕЛЬПОМЕНА

Герман і Доротея

- Йшли так обое вони напроти падучого сонця,
 Що западало у глиб, у грізнії бурливії хмари
 І з-поза них тут і там, наче позирки тії вогнисті,
 Кидало світла снопи лиховісно на поле розлоге.
- 5 „Щоб лиш та буря грізна“,— сказав Герман— „та не принесла
 Граду та зливи в ту ніч, бо всі засіви гарно доходять“. [намз
 Тут же й обое раділи вони, на високе, хвилястее жито
 Дивлячись, поперек нив ідучи, що їх майже вкривало.
 І відізвалась тоді до провідника свого дівчина:
- 10 „Добра душе, якій я за ту вдячна щасливу пригоду,
 Що мені захист дає, коли вигнанцям грозить негода!
 Виясни передовсім, щоб могла твоїх рідних я знати,
 Так як з усеї душі я бажаю служити їм вірно.
 Бо ж коли пана хто зна, може лекше йому догодити,
- 15 Знаючи всякую річ, яку він за важнішу вважає,
 І яку він би хотів мати зроблену по своїй мислі.
 Отже, скажи мені те, як з'єднать твого батька та матір?
 І відповів їй на те молодець добродушний розумно.
 „Правду сказала святу, ти розумна, уважлива дівчино,
- 20 „Що передовсім мене про рідні мої вдачу питаєш.
 Дармо я досі старавсь услужити вітцеві до вгоди,
 Про господарство його дбаючи, як би таки про власне.
 Рано чи пізно ріллю обробляючи та виноградник.
 Матір я задовольяв, бо мій труд вона вміла цінити;

- 25 Й ти певно будеш наймилішою поміж дівками,
Як будеш дбати про дім, мов би про своє власне ти дбала.
Але отець не такий, бо й на зверхні позори вважає.
Добра дівчино, мене не вважай нечутливим, холодним,
Що свого батька тобі я, чужій, отаким відкриваю.
- 30 Це, присягаю тобі, перший раз таке слово у мене
З уст виривається, бо не привик я пусте говорити:
Але ти з серця мені добуваєш найбільше довір'я.
Дещо оздоби мій добрий отець у життю вимагає,
Зверхніх любови ознак домагається він та пошани;
- 35 Тим то він, може б, волів навіть гіршого в службі держати,
Якби лиш знався на тім, а на ліпшого був би сердитий".
Втішно на те відрекла і при тім по темніючій стежці
Вдвоє скоріше пішла зі зворушенням легким у серці:
„Надіюсь, що їх обох я задоволити зумію.
- 40 Вдача бо мами твоєї зовсім до моєї подібна,
Та й одягаться незгірш я відмолоду вже привикала.
Наші сусіди французи в давніших часах уважали
Дуже на чемність; вона необхідна була як дворянству,
Так і міщанам, а навіть селянам, і кожний у своїх
- 45 Вщиплював добрий звичай. І у німців по той бік звичайно
Діти уранці ішли цілувать тата й маму у руки,
Доброго дня зичить їм, і весь день поводилися чемно.
Все, що навчилася я й до чого від молодости звикла,
Що мені з серця пливе, твоїм старим віддаватьму.
- 50 Але хто скаже мені, як з тобою вести себе маю,
Одинаком у батьків і будучим господарем моїм?"
Ось як сказала вона, і вони дійшли власне під грушу.
Пишно на небі яснів повний місяць промінням сріблястим;
Смерклося вже і погас сонця відблиск останній на небі.
- 55 А перед ними лежав увесь світ, як дві маси ворожі:
Світло блискуче, як день, і темрява невидної ночі.
В тіні кріслатого дерева Герман із радістю в серці
Дружнє питання почув на тім місці, що здавна любив він,
Що ще сьогодні його за вигнанкою бачило сльози.
- 60 І на хвилину спочить, він сідаючи, вхопив за руку
Любу дівчину й сказав, почуттю своєму волю даючи:
„Хай твоє серце тобі скаже це, а ти йди за ним вільно!"
Більш ані слова не міг він сказати, хоч яка та щаслива
Хвиля була; страх він почував, що почує відмову.
- 65 Ах, а на пальці її він чув перстінь болючий-пекущий.
Довгу хвилину ось так вони мовчки просиділи обік.
Перша дівчина зняла річ і рекла: „Як же гарне
Місячне світло оце! Воно ясне, як божая днина.
В місті там бачу доми виразнісько й просторі подвір'я.

- 70 В піддашку онде вікно; так здається, зчислила б і шиби".
 "Те, що ти бачиш,"—сказав, дух у собі спиняючи Герман,—
 "Наше помешкання то, до якого тебе я проваджу,
 А те вікно там—моє у малій на піддашю кімнаті;
 Може й твоїм воно буде, бо ми робимо зміни у хаті.
- 75 Наші усі ті поля, що достигли під завтрішне жниво.
 В тіні тут мем спочивать і полуднувать в літні роботи.
 А тепер нумо униз! Через винницю та огороди
 Підемо, бо вже ади, надтягає бурливая хмара,
 Блискавки в ній миготять, незабаром і місяць закриють".
- 80 І вони встали й пішли у долину по полю почерез
 Жито високе, і їх веселила та ясність нічна.
 До виноградів дійшли й тут уже заховалися в пільму.
 Й він проводив її у долину по плитянних сходах;
 Сходи з нетесаних плит вели круто униз до альтани.
- 85 Звільна ступала вона, руки держачи на його плечах;
 Крізь густе листя мигтів блідий місяць промінням на неї,
 Поки за хмарою щез, полишаючи парочку в пільмі.
 Бережно муж підпирав молоду, що ішла вище нього;
 Але не знаючи стежки та ступнів нетесаних сходів,
- 90 Кроком хибила вона, спотикнулась і мало не впала.
 Спішно та зручно простяг свою руку юнак догадливий,
 Милу підняв угору; вона злегка схитнулась до нього.
 Груди припали в обох до грудей, а лице до лица. Так стояв він
 Через хвилину мов стовп, себе здержавши силою волі;
- 95 К собі її не притис, лиш оперся він тяжкості тіла;
 Та почув любий тягар, і почув теплоту її серця,
 Віддих її запашний, що дихнув йому просто на груди.
 Двигнув із мужнім чуттям героїчну величність жіночу.
 Та вона, скривши свій біль, так промовила слово жартливе:
- 100 "Це значить прикрість якусь,—так говорять бувалії люди,
 Як кому при вході в дім недалеко нога спотикнеться.
 Справді бажала б собі я знаку щасливішого трохи.
 Станьмо тут трохи й спічнім, щоб тебе не зганили старії,
 Що ти кульгаву слугу їм привів й будеш кепський господар".

УРАНІЯ

Вигляд

Музи, що ширій любові так сприяєте радо, що й досі
 На його шляху вели удалого хлопця й на груді
 Милу притисли йому ще поперед заручин дівчину,
 Допоможіть і тепер сполучити коханую пару,

- 5 Хмари розвійте як стій, що над щастям їх ось нависають.
Але скажіть перед всім, що тепер відбувається в домі.
Нетерпеливо ввійшла третій раз уже мати наново
Поміж мужів у покій, відки йно-що зажурена вийшла,
Кажучи: „Буря ось-ось надійде! Місяць раптом затьмило.
- 10 Сина нема як нема, а така темна ніч небезпечна“.
Зганила друзів тоді, що, з дівчиною не говоривши,
Не розпитавши її, так поспішно розсталися з сином.
„Не погіршай ще зла!“—відповів знеохочений батько.—
„Бачиш сама, й ми ждемо у непевності тут та тривозі!“
- 15 Але спокійно почав тут сусід, сидючи, говорити:
„В час неспокійний такий я покійному татові завше
Дякую, що ще в моїх молодих літах вирвав у мене
Нетерпеливості корінь отак, що ні гич¹ не лишився,
І дождати навчив так, як жоден філософ не може“.
- 20 „Ну-ко“,—сказав пан-отець,—„яку штуку вдавз вами ваш батько“
„Радо це вам оповім, бо це й кожний на ум може взяти,“—ко?“
Так відізався сусід.—„Хлопцем ще у неділю стояв я
Раз, нетерпеливо ждучи, поки повіз під браму заїде,
Що ним поїхати ми мали там до криниці під липи.
- 25 Та повіз не над'їздив. Наче лисичка, бігав я швидко
Сходами вгору і вниз, до дверей, до вікон заглядав я.
Руки свербіли мої і я дряпав столи з нетерплячки,
Стукав і скрізь тупотів, і мені вже на сльози збиралось.
Все те спокійний отець оглядав, та коли я, нарешті,
- 30 Майже дуріти почав, він узяв мене тихо за руку,
Тихо підвів до вікна і сказав таке слово важливе:
Бачиш он там столяря на сьогодні заперту робітню?
Завтра відчинить її, загуляють в ній гиблі та пили,
І так від ранку піде в них робота невпинна до ночі!
- 35 Але подумай оце, що настане колись такий рапок:
Буде трудиться столяр і челядники всі його пильно,
Ладить для тебе труну, аби скоро та справно скінчити.
І дошаний домок той принесуть сюди руки робучі,
Що нетерпеливих усіх і терпеливих до себе приймає
- 40 І до спокою кладе під свою там тісеньку покрівлю.
Все те я духом бачив в той час, немов би творилось:
Ось там збивають дошки, приготують чорну фарбу...
Сів я спокійно тоді, і на повіз чекав терпеливо.
І коли інші тепер нетерпеливо гоняються, ждучи,
- 45 Тут і там, все та труна вириняє у моїй уяві“,
З усміхом рік пан-отець: „Ця зворушлива смерти картина

¹ Ні гич—ніщо.

- Мудрих не страшить, кінцем не являється теж для побожних,
Мудрого пре до життя, працювать його вчить ненастанно,
Але побожних скріпля благ будущих надією в гору.
- 50 Смерть їм обом, це життя. Вам отець непотрібно,
Хлопцю чутливому, дав у труні образ смерти у смерті.
Треба вказать молодим дар безцінний дозрілого віку,
Але старому красу молодих літ, щоб вічний круг світа
Їх веселив і життя у життю довершалось щасливо“.
- 55 Тут отворилися двері, ввійшла в них прекрасная пара.
Ахнули з дива усі, здивувалися родичі дуже
Ростові панни, що був майже ростові Германа рівний.
Навіть здалося, що двері занадто тісні для проходу
Тих обоїх молодят, що відразу вступили в пороги.
- 60 Герман представив старим її цими прудкими словами:
„Ось та дівчина,“—сказав,—„яку в домі бажали ви мати.
Тату коханий, прийміть її добре, вона того варта.
Любая мамо, сейчас розпитайте її про хазяйство,
Щоб ви побачили, як вона варта вам близькою бути“.
- 65 Швидко відвів він потім пан-отця добротливого набік,
Мовлячи: „Отчику мій, допоможіть мені в клопоті моїм
І розв’яжіть той вузол, що мені його й рушити лячно.
Я ж цю дівчину привів, не засватавши, як наречену,
А вона вірить, що йшла лиш на службу в ваш дім, — тож
- 70 Ще розізліться й втече, як про сватання їй нагадаєм. [боюся
Але рішіть це як стій, щоб вона не лишалася в блуді
Довше, й самого мене не томила ще довше непевність.
Тож поспішіть і вкажіть свою мудрість, яку ми шануєм“.
Зараз же тут пан-отець обернувся до зібраних живо,
- 75 Але промова вітця вже, на жаль, затривожила дуже
Душу дівчини. Бо він, недогадливий, в добрій надії
Випалив зразу такі жартобливі слова та веселі:
„В те мені грай, сину мій! Мене тішить, що й син мій та має
Смак несогірший, такий, як і батько мав свого часу.
- 80 Все я найкращу водив у танок, і, нарешті, найкращу
В дім свій привів як жену,—це була твоя матінка люба.
Бо по дівчині, яку вибира чоловік, зараз видно,
Що в ній за дух і як він свою власную вартість шанує.
Але не довго, мабуть, ти з рішенням вагалася, доню,
- 85 Бо мій син справді такий, що не тяжко для нього рішиться“.
Герман і чув і не чув ті слова; він затрясся всім тілом
І похолов, а на всіх залягло враз важке мовчання.
Але вродливе дівча, що в словах тих відразу відчуло
Насміх, образу тяжку, що до дна аж душі досягала,
- 90 Стануло і облилось рум’янцем, що на щоках по вуха

- Їй спалахнув; та без слів кілька хвиль вона так простояла.
 Потім, не могучи біль свій укрити, рекла до старого:
 „На привітання таке мене син ваш і не приготував,
 Бо вас представив мені, як порядного горожанина.
- 95 Надіюсь, що я стою перед мужем освіченим, правим,
 Що вміє добре знайти і належну честь кожному дати.
 Але здається, що в вас милосердя нема до бідноти,
 Що перейшла ваш поріг і бажає служити вам вірно;
 Бо не сказали б мені ви з таким гірким насміхом тее,
- 100 Як я далеко стою і від вас і від вашого сина.
 Певно, я вбога прийшла у ваш дім, і з маленьким клуночком
 В вашу веселу сім'ю, що в безпеці живе й безтурботно;
 Але я знаю себе й відчуваю свій стан проти вас всіх.
 Чи ж благородно, що ви зараз насміхом вдарили в мене,
- 105 Що від порога, мабуть, віджене мене з вашого дому?“
 В страху тут рушився син і моргнув пан-отцеві благально
 Вдатися скоро в ту річ і розсіяти помилку прикру.
 Зараз устав пан-отець і побачив дівчини сердечне
 Зрушення, здержаний біль, на очах же блискучії сльози,
- 110 Та повелів йому дух не відразу розплутати діло,
 Але на пробу іще взяв дівчини зворушену душу.
 І він до неї сказав спокусливі слова ось які:
 „Певно, чужа дівчино, не роздумала ти відповідно,
 Коли спішила рішити до чужого на службу вступити,
- 115 Що значить в дім увійти, що стоїть під хазяїна властю,
 Де одна згода ріша твою долю на протязі року,
 І одно слово тебе в'яже много в тім році терпіти.
 Бо ж не найтяжча річ в службі втомлення та біганина,
 Ані гарячий той піт, в ненастанній роботі пролитий,
- 120 Бо ж із слугою ураз звик робити й діяльний господар.
 Але найтяжче терпіть примхи пана, що несправедливо
 Ганить, і цього й того вимага, сам у собі непевний.
 Тяжча сердитість жінок, що сваряться за кожну дрібницю,
 Тяжча дітей пустота, дітські вибрики й дітська нечемність.
- 125 Все те не легко зносить, але все слуга мусить сповняти
 Скоро та справно, та ще й без сердитости та без бурчання
 Але здається, що ти не здасися, коли жарт батьківський
 Так тебе тяжко діткнув; хоч це дуже часто буває,
 Що клять з дівчини старі тим, що їй уподобався хлопець“.
- 130 Так він сказав, і вона гнеть відчула значіння промови,
 І не вдержала себе; проявилось чуття в ній могутнє,
 Грудь піднялась і з грудей піднялося глибоке зідхання.
 І відповіла як стій, проливаючи сльози ряснії:
 „О, та не знає мабуть той розумний, що в болю нам хоче

- 135 Радить, як мало його зимне слово потрапить влекшити
В серці терпіння, що нам насилає висока доля.
Ви тут щасливі собі й втішні, й жарт вас не може рани-ти,
Але у хорого біль викликає і дотик найлекший.
Ні, не допоможе мені, хоч би я й удавати навчилася.
- 140 Хай виступає сейчас, що пізнійше б мій біль побільшило
І щоби, може, мене в тихо жручу недолю вігнало.
То ж прощайте всі тут! Я не лишуся в вашому домі,
Геть заберусь і піду своїх близьких убогих шукати,
Що їх лишила в біді, собі вибравши ліпшую долю.
- 145 Це в мене рішено вже, і тому я вам можу признати
Те, що у серці своїм я б інакше на все заховала.
Гірко діткнув мене жарт пан-отця, не тому, що я горда
Й надто чутлива, як це неповинно у служниці бути;
Але їй богу тому, що у серці чуття ворухнулось
- 150 До молодця, що всім нам порятівником нині явився.
Як на дорозі мене він покинув, то з думки моєї
Він не сходив, і мені все ввижалась щаслива дівчина,
Що, може, в серці своїм ховає її, як наречену.
А як зустрів він мене при криниці, то вид його втішив
- 155 Так мене, мов би мені який ангел із неба явився.
Радо пішла я за ним, коли він мене в службу наняв лиш,
Та моє серце мені говорило — признаю одверто —
Йдучи сюди, може, я колись можу його заслужити,
Як у вас дома зроблюсь необхідною помічницею.
- 160 Ах, та тепер тільки я бачу всі небезпеки, в які я
Впала, прийшовши сюди жити так близько з таємно коханим.
Я почуваю тепер, як далеко убогій дівчині
До молодця з багатів, хоч була б вона й найпорядніша.
Все те сказала я вам, аби серце моє ви пізнали,
- 165 Що лиш припадок вразив, та мене знов привів він до тям.
Цього ж бо мусіла ждати я, ховаючи скриті бажання,
Що незабаром у дім приведе він собі наречену,
І як могла б я тоді виносити таємнії болі?
Щастям була мені осторога й щасливо відкрила
- 170 Тайну у груді моїй ще тепер, поки лік є на лихо.
Все те сказала я вам. А тепер хай ніщо мене в домі
Тім не спиня, де стою засоромлена лиш та тривожна,
Визнавши явно любов і свою нерозумну надію.
Ані та ніч, що вкрива усю землю тяжезною тьмою,
- 175 Ні гуркіт грому, який чую вже, не задержить мене тут,
Ані уливний той дощ, що на дворі так сильно лопоче,
Ані рев бурі. Все те я зносила нераз у сумному
Вигнанню нашому, де вороги ще гонили нас злії.

- І я виходжу тепер, як нераз виходити привикла,
 180 Гнана струєю часу, полишаючи все за собою.
 То ж прощайте! Не час довше гаяться. Все вже скінчилось“.
- Мовила так і назад до дверей подалася сквапливо,
 Свій тлумачок, що сюди принесла, держучи під пахою.
 Вхопила мати нараз обома раменами дівчину,
 185 І обіймаючи стан, з чудом-дивом отак закричала:
 „Гов, а це що таке знов? І пощо ті даремнії сльози?
 Ні, я не пушу тебе! Та ж ти, суджена могого сина“.
 Але піднявся отець із обуренням і на дівчину
 Сплакану скося зирнув і промовив слова неласкаві:
- 190 „Ось що, нарешті, мені за мою поблажливість велику
 Прикрість найгірша паде саме в час, коли день закінчився.
 Бо не люблю наді все сліз жіночих і пристрасних криків,
 Де хоч лиш дрібка ума все б могла до ладу допровадить.
 Годі мені довше ще на ті фохи та шльохи глядіти,
- 195 Що лиш замішання там викликають звичайно й безрадність.
 Угомоняйтесь самі, а я йду до постелі. Добраніч!“
 І обернувся як стій і подався до спальні своєї,
 Де було ліжко, в яким він привик враз із жінкою спати.
 Але вдержав його син і, благаючи, ось що промовив:
- 200 „Тату, не кваптеся так і не майте гніву на дівчину!
 Я тільки винен всьому, що замішання тут учинилось,
 Що неждано пан-отець побільшив його підступом своїм.
 Мовте, пан-отче! Я ж вам все повірив у своєму ділі!
 Не побільшайте гніву та тривоги! Зробіть кінець всьому!
- 205 О, бо не мав би до вас на будуще я стільки пошани,
 Як би злорадно ви тут поступили, не чесно й розумно!“
 Тут усміхнувся пан-отець і промовив поважно й весело:
 „А яка мудрість могла те прекрасне признание у цієї
 Доброї панни добуть і відкрити нам так її душу?
- 210 Чи ж не відразу твій страх відмінився у розкіш і втіху?
 Мов і признайся ти сам! Бо чи треба чужих ще пояснень?“
 Виступив Герман і їй ті слова щиро-дружні промовив:
 „Мила, не жалуй тих сліз, ані того хвилевого болю,
 Бо вони щастя моє доповнили й твоє, як бажаю.
- 215 Дівчину гарну оцю з чужини не на службу наймати
 Я до криниці прибув, лиш свою їй любов об'явити.
 Ах, та несмілий мій зір не міг бачить прихильності в твоїм
 Серці, а бачив лише чуття приязні в твоїх очицях,
 В дзеркалі тім водянім, де вітались ми в тихій криниці.
- 220 В дім запровадить тебе, це вже щастя була половина.
 Та доповнила його ти тепер! Будь щаслива на віки!“
 Тут позирнула вона зі зворушенням теплим на нього,

- Не боронила обнять себе й поцілувать, довершити
Втіхи, що парі закоханій певність дає на будуче
- 225 Щастя в життю, що в ту мить видається їм бути безконечним.
Іншим уже пан-отець пояснив, як усе те зложилось.
Але дівчина прийшла до вітця, поклонила ся чемно,
Й щиро у руку його цілувала, хоч він не давав їй,
Мовлячи: „Татку, простіть, що я, не догадавшись нічого
- 230 З болю сплакнула й тепер вдруге плакати мушу з утіхи!
Вибачте тее чуття і простіть також тее другее,
Щоб я отямилася в щастю, що тут віднаходжу.
Перша та прикрість якій має змішання було виною,
Хай і остання буде! На що служниця з'обов'язалась,
- 235 Те вам у вірі й любові додержать прирікає невістка“.
Зараз в обійми її взяв отець, укриваючи сльози,
Мати ж прихильно прийшла та її цілувала сердечно,
Руки стискала; обі вони, плачучи тихо, стояли.
З поспіхом тут ухватив пан-отець догадливий та мудрий
- 240 Руку вітця і стягнув йому з пальця той перстінь вінчальний,
Що не так легко зійшов, бо вріс трохи у палець товстенький.
Потім від матері взяв її перстінь, дітей заручити,
Мовлячи: „Ще раз нехай золотих одних перстенів сила
Зв'яже цих двоє людей, як старих вона добре зв'язала.
- 245 Цей молодець почува щиросердну любов до дівчини,
І вона теж признає, що пожадане з ним їй подружжя.
Тож обручаю вас тут і благословляю на будуче
З волею ваших батьків, при свідоцтві одього сусіда“.
І поклонився сусід і від себе сказав добре слово.
- 250 Але коли пан-отець надівать став на палець дівчини
Золотий перстінь, уздрів на нім інший і задивувався
Так, як і Герман, що вже при криниці вчув страх, його
І усміхаючися, запитав він дівчину жартливо: [вздівши,
„Як? Заручаєшся вже другий раз? То щоб перший
- 255 Твій наречений не став перед вітцарем і не зірвав шлюб“.
Та відповіла вона: „О, позвольте хвилину пожити
Спомином тим! Бо варт того той добрий і милий,
Що, від'їздячи, мені його дав і вже більш не вернувся.
Все я прочула, коли нагло в ньому любов до свободи
- 260 Вибухла й хіть у нових та не наших відносинах жити,
Як до Парижа подався, та в тюрму там і смерть ізнайшов він.
„Жий же щасливо!“—сказав,—„А я йду, бо тепер усе в руху
В світі цілім, і усе розпрягається скрізь перед нами.
І найміцніших держав захитались твердії основи,
- 265 Власність відходить набік від властителя давнього, рветься
Друг від друга; отак і любов відступа від любови,

- Я покидаю тебе, і хто зна, чи стрінемося ми ще
 Знову колись? Може, це межі нами розмова остання.
 Правду говорять: „Усяк чоловік чужинець лиш на світі“—
- 270 Більше тепер, ніж коли, чужинцем із нас кожний зробився,
 Наша земля вже не наша; ідуть скарби в руки чужії,
 Золото й срібло, мов лід, тає з форм усвятих та давніх;
 Движеться все, мов би світ із порядку старого
 В хаос вертався та тьму, щоб новий якийсь вигляд прийняти.
- 275 Будь мені вірна, а як стрінемося колнсь ще наново
 На цього світа руїнах, то творами будем новими,
 Вільним життям заживем, незалежним від примхотей долі.
 Бо що ж стане в'язать ще тих, що прожили те время?
 Та коли вийде не так, і мені не судилось щасливо
- 280 Вибиться з тих небезпек та тебе колись в щастю обняти,
 То заховай образ мій, хоч неясний, у пам'яті твоїй,
 Щоб не забракло тобі в щастю й горю відваги святої!
 Як у нове житло, в нові зв'язки введе тебе доля,
 То проживай в гаразді, де тобі буде суджено жити;
- 285 Хто тебе любить, люби його чисто і вдячна будь добрим.
 Але й тоді не ступай надто твердо хиткою ногою,
 Бо життю грозить усе біль подвійний нової втрати.
 Свято держи кожний день, та життя не слід вище цінити,
 Як всяке інше добро, бо добра всі злудні та минуші“.
- 290 Так він сказав—і його я не бачила більше ніколи.
 Потім я стратила все й споминала слова ті частенько,
 І споминаю й тепер, коли гарне любов мені щастя
 Тут приріка й відкрива перед мною найкращі надії.
 О, вибачай, друже мій, що я навіть при рамени твоїм
- 295 Вся ось тремчу! Так моряк, що на сушу ступив після бурі,
 І на найтвердшій землі себе певним ще не почуває“.
- Так говорила вона і заткнула той перстінь при другім,
 Та наречений сказав у зворушенню мужнім та щирім:
 „Хай тим сильнішим буде зв'язок наш, Доротее, в загальнім
- 300 Розрусі! Будемо враз ми держаться і твердо стояти,
 Кріпко тримати свої добра гарні в посіданню певнім.
 Бо чоловік, що в хиткий час і сам захитається в собі,
 Збільшує тільки напасть, ширить лихо все далі та далі,
 Та хто на своїм стоїть, той і світ собі творить для себе.
- 305 Нам, німцям, не випада цей страшний рух провадити дальше
 Ані під впливом його подаватися в цей бік, то в той бік.
 „Ось поки наше!“—скажім, і на тім також твердо постіймо!
 Бо здобувають усе славу стійкі й рішучі народи,
 Що йдуть за бога на бій, за закон, за рідню та подружжя,
- 310 Хоч би у бою такім дружно стоячи й голови клали.

- Ти ось моя, і тепер все моє мені ближче, як досі.
І не в тривозі хочу та в журбі це держать і вживати,
Але в відвазі та силі. Коли ж нам тепер або в будучім
Ворог загрозить, я сам візьму в руки і іншим дам зброю.
- 315 Скоро я певний, що ти знайдеш дім і родителів любих,
О, то без страху свою грудь усім ворогам протиставлю!
І як би кожний гадав так, як я, то стояла б нас сила
Супроти сили і ми всі жили б у святому спокою“.

Переклад писано в днях 14 листопада
1912 до 20 січня 1913 року.

ОЛЕКСАНДЕР ПУШКІН

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

БОРИС ГОДУНОВ
СЦЕНА З ФАВСТА
СКУПИЙ ЛИЦАР
МОЦАРТ І САЛІЄРІ
КАМ'ЯНИЙ ГІСТЬ
БЕНКЕТ У ЧАСІ ЧУМИ
РУСАЛКА

БОРИС ГОДУНОВ

Історична драма
(1825)

І. ПАЛАТА В КРЕМЛІ

(1598 р. д. 20 лютого)

Князі Шуйський і Воротинський.

Воротинський.

Наставлені оба ми берегти
Москву, та бачиться, ні за ким тут
І наглядать. Москва пуста. Ураз
Із патріярхом до монастиря
Пішов і ввесь народ. Як думаєш,
Чим скінчиться тривога?

Шуйський.

Чим скінчиться?

Не штука знать. Народ ще покричить,
Поплаче, ще Борис поморщиться крихітку,
Немов п'яниця перед чаркою вина,
І на кінці, по своїй милості,
Покірно згодиться прийняти корону.
А там — а там він буде нами править
По давньому.

Воротинський.

Та вже ось місяць,
Як у монастирі запершися з сестрою,
Він, бачиться, покинув увесь світ.
Ні патріарх, ані думні бояри
Його склонити досі не могли.
Не слухає він ані слізних намов,
Ані їх прозьб, ні крику москвичів,
Ні голосу великого собора.
Його сестру даремно вже благали
Благословить Бориса на державу.
Зажурена цариця манахия
Тверда, як він, як він і невмолима.
Мабуть, Борис сам в неї влив той дух.
А що, як управителю й на правду
Державні надоїли клопоти,
І він не вступить на престол безвладний?
Що скажеш ти?

Шуйський.

Скажу, що надаремно
Пролито кров царевича-дитини,
Що коли так, Димитрій міг би жить.

Воротинський.

Страшений злочин! Та чи справді лиш
Царевича згубив Борис?

Шуйський.

Хто ж інший?

Хто підкупив надармо Чепчугова?
Хто підіслав обое Битяговських
З Качаловим? Я в Углич висланий
Був дослідить на місці тее діло,
І ще напав на свіжії сліди.
Ввесь город був ще свідком злочину,

Всі горожани згідно посвідчили,
І повернувши, міг я одним словом
Відкрити скритого злочинника.

Воротинський.

І чом же ти не знівечив його?

Шуйський.

Признаюсь, він тоді змішав мене
Спокоєм несподіваним, безстидним.
Глядів мені ув очі, як невиний,
Розпитував, в подробиці входив,
І перед ним я повторив дурницю,
Яку він сам, мабуть, піддав мені.

Воротинський.

Нечесно, княже!

Шуйський.

Що ж було робити?

Все об'явити Хведору? Та цар
На все глядів очима Годунова.
Все чув лише ушима Годунова.
Хоч я б у всім впевнив його і зараз,
Борис за хвилю запевнив його
В противному, й мене би вислали
На заслання, або під добру хвилю,
Як мого дядька, у глухій тюрмі
Тихенько задусили. Не хвалюся,
А в час потреби, певно, жодна кара
Мене не встрашить. Я бо сам не трус,
Але й не дурень, і задармо в петлю
Не згоджусь лізти.

Воротинський.

Ах, страшний був злочин!

Я думаю, губителя тривожить

Розкаяння. Мабуть, невинна кров
Убитої дитини не пускає
Його вступити на престол.

Шуйський.

А вступить!

Борис не так плохий. І що за честь
Для нас, для всеї Руси! Учорашній
Слуга, татарин, зять Малюти, зять
Страшного ката й сам душею кат
Візьме корону й барми Мономаха.

Воротинський.

Він родом не значний, бач! Ми значніші,

Шуйський.

Здається, так.

Воротинський.

Та ж Шуйський, Воротинський —
Не жарт сказать, князі ми родовиті.

Шуйський.

І родовиті й Рурикова кров.

Воротинський.

А слухай, княже! Та ж ми мали б право
Наступства по Теодорі.

Шуйський.

Так, більше,

Ніж Годунов.

Воротинський.

Та й справді!

Ш у й с ь к и й.

Ну, і що ж?

Коли Борис хитрить не перестане,
Попробуймо народ підбурить штучно,
Нехай би він покинув Годунова.
Адже своїх князів досить; нехай
Кого захочуть, виберуть царем.

В о р о т и н с ь к и й.

Не мало нас, наступників Варяга,
Та трудно нам зрівняться з Годуновим.
Народ відвик в нас бачить давно парість
Своїх володарів війнолюбивих;
Давно вже стратили ми уділи,
Давно царям підручні служимо,
А він зумів і страхом і любов'ю
І славою народ очарувать.

Ш у й с ь к и й

глядить у вікно.

Він смілий, ось і все! А ми... Ну, годі!
Гляди, народ у розсипці вертає.
Ходім, дізнаємось, чи діло рішене.

II. ЧЕРВОНА ПЛОЩА

Народ

О д и н.

Він невмолимий! Відігнав від себе
Священників, бояр і патріярха.
Даремно перед ним упали ниць
Вони; йому страшний престола блиск.

Д р у г и й.

О, боже мій! Хто ж буде править нами?
О, горе нам!

Третій.

А ось верховний дяк
Виходить нам сказати ухвалу думи.

Народ.

Мовчіть! Мовчіть! Хай думний дяк говорить!
Ш-ш, слухайте!

Щелкалов
із Червоного балькону.

Собором ухвалили
Останній раз поспробувати прозьби
На скорбну душу управителя.
І завтра знов святіший патріярх
У Кремлі празничний молебєн відспіває,
І походом з святими хоругвами,
З іконами Владимирською й Донською
Подвигнеться, а з ним синкліт, бояри;
І збір бояр і вибранії люди
І ввесь народ московський православний,
Усі підем молити знов царицю,
Хай змилується над Москвою-сиротою,
І на престіл благословить Бориса.
Ідіть же з богом кожний у свій дім,
Моліться, хай у небо підійметься
Зусильная молитва православних!

Народ розходиться.

III. ДІВИЧЕ ПОЛЕ

Новодівичий монастир. Народ.

Один.

Тепер пішли у келью до цариці,
Туди ввійшли Борис і патріярх
З бояр юрбою.

Другий.

Що чувати?

Третій.

Все ще

Упертий він, та є таки надія.

Баба

до дитини.

Цить-цить! Не плач! Ось вова, вова,
Візьме тебе. Цить-цить! Не плач, не плач!

Один.

А чи не можна би ввійти за огорожу?

Другий.

Не можна. Бач, і в полі навіть тісно,
Не тільки там. Не диво, вся Москва
Тут сперлася. Гляди, дахи, огради,
Поверхи всі соборної дзвіниці,
Церкові бані, навіть і хрести
Унизані народом.

Перший.

Любо глянуть!

Один.

Що там за шум?

Другий.

Послухай! Справді, шум.

Народ реве. Там падають, мов хвилі,
Ряд за рядом. Іще, іще! Ну, братця,
Дійшло й до нас! Давайте на коліна!

Н а р о д

на колінах.

Ах, змилуйся, татунцю, властуй нами!
Будь нам отець, будь цар!

О д и н

тихо.

Чого там плачуть?

Д р у г и й.

Нам звідки знать? Це знають лиш бояри,
Не пара нам.

Б а б а

з дитиною.

Ну, що ж? Як треба плакати,
Він і затих! Ось я тобі! Ось вова!
Плач ти, пустію! Хлопець плаче.
Ну, от так то й є!

О д и н.

Всі плачуть, то заплачмо й ми, братухо!

Д р у г и й.

Та сліз нема. Що там іще?

П е р ш и й.

Та хто їх знає?

Н а р о д.

Несуть корону! Он-де цар! Згодився.
Борис — наш цар! Борис! Многая літа!

IV. ПАЛАТА В КРЕМЛІ

Борис, Патріярх, Бояри

Борис.

Ти, отче патріярх, ви, всі бояри!
Душа моя ось гола перед вами.
Ви бачили, велику сюю власть
Приймаю я зі страхом і покірно.
Які тяжкі повинности мої!
Наступник я могучих Іванів,
Наступник також ангела-царя.
О, праведнику, отче мій державний,
Глянь із небес на сльози вірних слуг,
І вниз зішли тому, кого любив ти,
Кого ти тут так дивно звеличав,
Своє святе на власть благословенство,
Аби я в славі правив свій народ
І був благий і праведний, як ти!
Від вас я жду співділання, бояри!
Служіть мені, як ви йому служили,
Коли я ваші труди поділяв
Не вибраний ще волею народа.

Бояри.

Не зломимо присяги, що зложили.

Борис.

Ходім тепер, поклонимось гробам
Покійних володітелів Росії,
А потім кличте весь народ на пир,
Всіх від вельмож до бідного сліпця, —
Всім вільний вхід, всі гості дорогі нам.

Відходить, за ним і бояри.

Воротинський,
зупиняючи Шуйського.

А ти вгадав.

Шуйський.

А що?

Воротинський.

Тут, оногда,

Ти тямиш?

Шуйський.

Ні, не тямлю я нічого...

Воротинський.

Коли народ ходив в Дівиче поле,
Ти говорив —

Шуйський.

Тепер не час і тямить.

Тобі теж раджу дещо забувати.

А втім, лихим, облудним словом я

Тоді бажав тебе лиш спробувати,

Пізнати ліпше тайні замисли.

Та ось народ вітає вже царя —

Завважить може хтось мою відсутність.

Іду за ним. Відходить.

Воротинський.

Лукавий царедворець!

V. НІЧ. КЕЛІЯ В ЧУДОВІМ МОНАСТИРІ

(1603 р.)

Отець Пімен. Григорій
у сні.

Пімен.

Іще один, останній переказ,

І літопис мій до кінця дійде,

Сповню свій довг, завіщаний мені
Від бога грішному. Недармо много літ
Дав мені бог наочним свідком бути
І в книжній штуці розум дарував.
Колись якийсь чернець трудолюбивий
Знайде моє безіменне писання,
Засвітить лампу, як і я свічу,
І пил віків обтрусить із карток,
Правдиві повісті він перепише,
Аби потомки православних знали
Минулі дії краю рідного,
Своїх царів великих споминали
За праці їх, за славу та добро,
А за гріхи, за темні їх діла
Спасителя покірно умоляли.
На старість я живу новим життям;
Минуле переходить перед мною...
Чи то давно неслось воно, мов вихор,
Що хвилі підійма на морі-океяні?
Тепер воно безмовне та спокійне.
Осіб немного заховала пам'ять,
І слів дійшло до мене небагато,
А решта щезла вся без вороття.
Та близько день і лампа догорає —
Іще один останній переказ. Пише.

Григорій

будиться зі сну.

Все той сам сон! Чи справді? Третій раз
Проклятий сон! А перед лампою
Старий усе сидить і пише, і всю ніч
Йому, мабуть, сон не стуляв очей.
Як люблю я його спокійний вид,
Коли, душею тонучи в минулім,
Він літопис свій тягне! Часто я
Вгадую бажаю, про що це він пише:

Чи про страшне панування татар,
Чи про грізне катування Івана,
Чи про бурливе новгородське віче?
Чи то про славу вітчизни? Даремно!
Ні на чолі високім, ні в очах
Не можна прочитати скритих дум.
Все той сам вид, покірний і величній,
Як думний дяк, що в наказах посивів,
Глядить спокійно він на правих і виновних,
На зло й добро він дивиться байдужно,
Не знаючи ні жалю, ні гніву.

Пімен.

Збудився, брате?

Григорій.

Поблагослови

Мене, мій чесний отче!

Пімен.

Хай господь

Благословить тебе і нині й присно
І до віку!

Григорій.

Ти все писав, а я

І сном не покріпився. Мій спокій
Тривожили бісовські сновидіння,
І ворог спокушав мене. В сні бачив я:
Крутії сходи десь ведуть на вежу;
З вершка її побачив я Москву,
Мов муравлисько, а внизу народ
Кипів на площі та показував
На мене з реготом. І стидно й страшно
Мені робилося, і впав я стрімголов,
І тут проснувся. І три рази снівся
Мені той самий сон. Чи не дивниця?

Пімен.

Це молода у тебе грає кров.
Смиряй себе молитвою і постом,
І сні твої воздушних привидів
Сповняться. Й досі ще, коли
Я мимовільною дрімотою послабну
І довгої молитви не відправлю,
Під ніч, мій сон старечий і не тихий
Буває й не безгрішний. То мені
Ввижаються шумні пири, то табор
Воєнний, то напасті боєві,
Безумнії потіхи юних літ.

Григорій.

Як весело провів ти молодість!
Ти воював під брамами Казані,
Під Шуйським напад відбивав Литви,
Ти бачив двір і розкоші Івана.
Щасливий! А я від дитячих літ
По келіях блукаю, бідний манах.
Чому й мені не тішитися в битвах,
Не пирувать за царськими столами?
Зумів би я, як ти, у старості
Від суєти житейської відстати,
Зложити заповіт манастирства
І в тихій пристані замкнутися.

Пімен.

Не жалуй, брате, що той грішний світ
Покинув вчасно та й покус не много
Тобі послав господь. Повір мені,
Здалека нас чарують слава, розкіш
Або жінок лукавее кохання.
Я довго жив і многим любувався,
Та відтоді лише блаженство знаю,

Як бог привів мене у монастир.
Подумай, сину, про царів великих!
Хто вище всіх? Один бог. І хто сміє
Стать проти них? Ніхто. І що ж? Нераз
Їм затяжила золота корона,
Вони її міняли на клобук.
І цар Іван шукав нераз спокою
В подобенстві манашихьких трудів;
Його дворець, любимців гордих повен,
Робивсь подібним до монастиря.
Опричники у чорних ризах вовняних
Послушними являлися черцями,
А цар грізний ігумном богомільним.
Я бачив тут ось у тій самій кельї
(В ній жив тоді Кирил многострадальний,
Муж праведний; тоді теж і мене
Бог сподобив порозуміть нікчемність
Всіх світових суєт) — тут бачив я царя.
Утомлений від дум грізних і кар,
В задумі тихо він сидів між нами.
Ми перед ним стояли всі недвижно,
А з нами тихо він розмову вів.
Ігумну та всій братії він мовив:
„Отці мої, прийде бажаний день,
Явлюся тут голодний ласки бога—
Ти, Никодиме, Сергію й Кириле,
Ви всі духовну заповідь мою
Прийміть! Прийду до вас, як переступник
Покаяний, і схиму чесную
Прийму ось тут і припаду до твоїх
Їїг чесних, отче!“ Так нам говорив
Державний цар, і солодко лилися
Із уст його слова, і плакав він.
А ми в сльозах молилися, аби
Зіслав йому господь любов і мир
Його душі терплячій та бурливій.

А син його Теодор? На престолі
Все він зідхав за мирним тим життям
Мовчальника, і царськії покої
Перемінив на молитовну келью;
Там лиш важкі державнії турботи
Його святую душу не мутили.
Бог полюбив покірного царя,
І Русь при нім у славі безтурботній
Втішалася, а в хвилю його смерти
Зробилося нечуванеє чудо.
До його постелі, одному лиш царю
Видний, явився муж у незвичайнім світлі,
І з ним розмову розпочав Теодор
І називав його великим патріярхом.
Усіх довкола страх обняв, бо всі
Порозуміли привид той небесний.
Бо той святий владика в царському
Покою в хвилі тій не був присутний.
А як умер він, то палата вся
Сповнилася пахощами святими,
Лице ж його, як сонце, заясніло.
Вже не видати нам царя такого!
Страшне, страшне, невиданеє горе!
Прогнівали ми бога, согрішили,
Бо царевбивцю ми володарем
Собі назвали.

Григорій.

Вже давно, мій отче,
Хотів я розпитать тебе про смерть
Димитрія царевича. В ту пору,
Говорять, був ти в Угличі.

Пімен.

О, тямлю!
Привів мене бог бачить зле те діло,
Кривавий гріх. Тоді в далекий Углич

На час мене там вислано на послух.
Прибув я ніччю. Вранці в час обідній
Враз чую дзвін. Ударили в набат...
Крик, шум... Біжать у двір цариці. Я
Спішу туди ж, а там уже весь город.
Гляджу—лежить зарізаний царевич.
Цариця мати тут при нім безтямна,
І нянька, що волосся рве в розпуці,
А тут народ, мов ошалілий, тягне
Безбожну зрадницю, що мамкою була.
Між ними враз страшний, блідий від злості,
Являється Іюда Битяговський.
„Ось-ось злочинець!“—чути крик загальний.
І він в тій хвилі шез. І тут народ
Весь кинувся наздогін трьох убивців,
Що почали втікати і заховались.
Їх виловили зараз, привели
Всіх перед теплий іще труп дитини,
І чудо—враз дитина затремтіла.
„Покайтеся!“—їм закричав народ.
В перестрахи під сокирами ті
Злочинці всі призналися й назвали—
Бориса.

Григорій.

А в яких літах царевич
Убитий був?

Пімен.

Йому було сім літ.
Минуло десять літ уже—ні, більше,
Дванадцять—він ровесник був би твій
І царствував би. Але бог не те судив.
Цим оповіданням страшним я закінчу
Свій літопис. Від того часу мало
Я додивлявся до діл світових.
Брате Григоре, ти письменний добре,

Тобі передаю свій труд. У хвилі,
Свобідні від духовних подвигів,
Описуй, не мудруючи лукаво,
Все те, чого в життю ти будеш свідком:
Війну й спокій, панування царів,
Угодників святії чудеса,
Пророцтва та знаки на небі. А мені
Час на спокій, заснути час навіки
Та лямпу погасить. Ось задзвонили
До утрени... Благослови слуг своїх,
О, господи! Подай костур, Григоре!

Відходить.

Григорій.

Борис, Борис! Всі перед ним тремтять,
Ніхто йому не сміє й нагадати
Про замордовання нещасної дитини.
А ось чернець оцей у темній кельї
Донос на нього написав страшний.
І не мине він суду світового,
Як не мине і суду божого.

VI. МАНАСТИРСЬКИЙ ОГОРОД

(Пропущена сцена)

Григорій і чернець

Григорій.

Яка нуда! Яке нещасне наше
Те біднее життя! Приходить день,
Минає день, а видно й чути все лиш
Одне й те саме. Бачиш чорні ряси
І чуєш дзвони. Вдень зіваєш, ходиш,
І бродиш, і робить нема чого.
Заснеш, та ніч довжезна і до світа
Не спиться манахові. А як і засне,

То мучать душу чорні сновидіння.
Рад, як у дзвін ударять, або як
Наставник збудить палицею. Ні,
Не витерплю! Немає сили в мене!
Ось через огорожу—і на втеки!
Великий світ, дорога вільна скрізь
На штири сторони, і споминай, як звали.

Чернець.

Це правда, що гірке у вас життя,
Гулящі ви, завзяті, молоді
Черці!

Григорій.

Хоч би напав нас кримський хан!
Хоч би Литва на нас повстала знов!
То я пішов би з ними побороться
Мечем. Що, якби наш царевич з гробу
Воскрес і закричав: „А де ви, діти?
А де ви, слуги вірнії мої?
Вставайте на Бориса, вбивцю мого!
Зловіте ворога та приведіть до мене!“

Чернець.

Ну, годі! Не балакай тих дурниць!
Адже мертвого нам не воскресити.
Царевича, як бачимо, не та
Судьба чекала. Але слухай лиш,—
Як починати що, то починати...

Григорій.

А що таке?

Чернець.

Якби я молодий
Був, так як ти, якби на бороді
Мені не пробивався сивий волос—
Чи розумієш?

Григорій.
Ні, ані крихітки.

Чернець.

Так слухай же. Народ наш страх дурний
І легковірний, радо подається
На всякі чудасії та новини.
Бояри в Годунові пам'ятають
Ще рівного собі, а плем'я давніх
Князів варяжських досі миле всім.
Ти вбитого царевича ровесник.
Коли ти хитрий і твердий душею...
Ну, розумієш?

Григорій.

Розумію.

Чернець.

Що ж

Сказав би ти?

Григорій

Сказав би: „Рішено!

Я—Дмитрій! Я—царевич!“

Чернець.

Дай же руку!

Тобі віщую: Будеш ти царем!

VII. ПАЛАТА ПАТРІЯРХА

Патріярх. Ігумен Чудового монастиря

Патріярх.

І він утік, отче ігумене?

Ігумен.

Утік, святий владико, ось уже
Тому три дні.

Патріярх.

Шалений, окаяний!
А хто він родом?

Ігумен.

Рід Отреп'євих,
Дітей боярських з Галича. Постригся
Він з молоду—не знаю, де. Та відтам
Уйшов, блукав по різних він монастирях,
Нарешті, приблукав і до моєї
Чудівської обителі. Я, бачучи,
Що він ще молодий і нерозумний,
Віддав його в батьківську опіку
Отцеві Пімену, старцеві тихому
Та смирному. І був він дуже
Письменний, залюбки читав
Літописи, вмів навіть списувать
Канони для святих, та видно, що письмо
Йому далось не від бога.

Патріярх.

От уже мені
Ті грамотні! І що він видумав!
Буду царем в Москві! Ось ще чортівська
Посудина! Та я не думаю
Про це повідомлять царя. Пощо
Тривожити государя? Досить
Із нас, коли про його втеку
Сповістимо дяка Смірнова або
Дяка Єфімія. От іще ересь!
Буду царем в Москві! Спіймать, спіймать
Вороже кодро те та вислати
У Соловецький монастир на вічну
Покуту. Адже ересь це, неправда,
Отче ігумене?

Ігумен.
І справді єресь,
Ще й не абияка, святий владико.

VIII. ЦАРСЬКА ПАЛАТА

Два стольники

Перший.

Де государ?

Другий.

У своїй спочивальні.
Заперся він з якимсь чарівником.

Перший.

Так, це його любимі розговори—
Кудесники, ворожбити, чарівники.
Ворожить все, як панна молода.
Рад би я знать, про що він промишляє?

Другий.

Ось він іде! Ну, може, запитаєш?

Перший.

Який понурий! Відходять.

Цар

входить.

Ось найвищу власть
Я осягнув і шостий уже рік
Паную супокійно, та в душі
Немає в мене щастя. Чи не так
Ми замолоду закохаємся,
Бажаємо любовної утіхи,
А як лиш заспокоїмо сердечний голод

Хвилевим опануванням, то зараз
Настане прохолода, нудно нам,
І втома! Дармо ті ворожити
Мені заповідають довгий вік,
Дні безтурботного панування,—
Ні власть, ані життя мене не веселять.
Мені вчувається небесний грім і горе.
Не маю щастя! Думав я народ свій
Заспокоїть у славі й задоволенню,
Щедротами любов його здобути,—
Та й геть відкинув те пусте змагання.
Живий володар для юрби ненависний;
Вона любить уміє лиш мертвих.
Безумні ми, коли народній крик
Або стогнання серце нам тривожить.
Бог насилав на нашу землю голод;
Стогнав народ, згибаючи у муках;
Я відтворив їм житниці, розсипав
Їм золото, давав їм заробітки,
Вони ж, шалені, все мене кляли!
Вогонь пожежі нищив їх доми,—
Вони мені вогнем тим докоряли!
Ось суд юрби! Шукай її любови!
В сім'ї своїй я надіявсь знайти
Відраду, ущасливити дочку свою
Подружжям,—і мов буря, смерть
Уносить жениха! І тут юрба
Лукаво нарікає, та мене, вітця
Нещасного, вчиняє винуватим
За доччине вдівство. Хтобудь умре,
Я всіх убивця потаємний. Я
Смерть прискорив царя Теодора,
Я отруїв сестру свою царицю,
Черницю смирную... Все я, все я!
Ах, почуваю, що ніщо не може
Нас заспокоїти серед турбот життя—

Ніщо, ніщо... хіба одно сумління
Здорове, чисте—ось була б перемога
Над злобою й брудною клеветою.
Та як на тім сумлінню хоч одна
Маленька, припадкова пляма—ах!
Тоді біда. Мов морова зараза
Горить душа, отрути серце повне,
Мов молотки, стучать в ушах докори,
І млісно робиться, і голова
Йде ходором, і хлопчики криваві
Перед очима... Рад би я втекти,
Та нікуди! І страшно, страшно, страшно!
О, жалься боже того, у кого
Нечиста совість!

ІХ. КОРШМА НА ЛИТОВСЬКІЙ ГРАНИЦІ

Мисаїл і Варлаам, волоцюги, перебрані за черців
Григорій Отреп'єв у світських одязі. Господиня.

Господиня.

І чим же маю погостити вас,
Отчики чесні?

Варлаам.

Що вам бог післав,
Газдинечко! Не маєте вина?

Господиня.

Та як не мати, отчики мої!
Ось зараз винесу.

Відходить.

Мисаїл.

Чого засумував, товаришу?
Ось і границя вже литовська,
Що ти дібратися бажав до неї.

Григорій.

Поки в Литві не стану, супокою
Не матиму.

Варлаам.

І чим же та Литва
Тобі так люба? Ось ми, грішники,
Я й Мисаїл, як із монастиря
Втекли, то й ні про що не думаєм.
Литва чи Русь, дудар нам чи гусляр,
Усе одно, коб лиш було вино.
Та ось воно!

Мисаїл.

А складно сказано,
Панотче Варлааме!

Господиня

входить.

Ось вам це,
Отці мої, і пийте на здоров'я!

Мисаїл.

Спасибі, матінко! І бог тебе
Благослови!

П'ють. Варлаам затыгає пісню: „Як у городі бувало у
Казані.“ До Григорія:

Чому не підтягаєш?

Григорій.

Не хочу.

Мисаїл.

Вольному воля...

Варлаам.

А п'яному рай, отче Мисаїле!
Вип'ємо ж чарочку за шинкарочку. П'є.
Протее, отче Мисаїле, як я п'ю,
Тверезих не люблю.
Інше діло п'янство, а інше чванство.
Хочеш жить, як ми — милости просимо,
А як ні, то забирайся й пропадай!
Скоморох попові не товариш.

Григорій.

Пий, та про себе розумій,
Панотче Варлааме! Бачиш, я
Теж деколи сказати вмію складно.

Варлаам
до Григорія.

А що ж мені про тебе розуміти?

Мисаїл.

Лиши його в спокою, Варлааме!

Варлаам.

Та чом же він такий пісний? До нас
Сам у товариші він нав'язався,
Невідомо, хто він такий і звідки,
Та ще й гордує!

П'є й співає: „Молодий чернець постригся“.

Григорій
до господині.

Оце дорога? А куди веде?

Господиня.

В Литву, мій любий, у Луєві гори.

Григорій.

А ще далеко до тих гір?

Господиня.

Ні, недалеко.

До вечора туди поспіти можна,
Якби не царськії застави та пристави
Сторожеві.

Григорій.

Застави? А це що?

Господиня.

Хтось із Москви втік, то наказано
Задержувати всіх та оглядати.

Григорій

до себе.

Ось тобі, бабонько, й святого Юря! Голосно.
Чого ж їм треба? Хто там втік з Москви?

Господиня.

А бог там знає, злодій чи розбійник!
Та через нього тут і добрим людям
Немає проходу. Що з того буде?
Мабуть, ніщо. Ні чорта лисого
Не зловлять. Ніби то в Литву
Немає іншої дороги, як лише
Гостинець. Ось хоч би тобі і відси!
Зверни наліво, в ліс та стежною
Йди до каплиці на Чеканському
Потоці, а там просто через багна
На Хлопино, а відси в Захар'єво,
А там уже й мала дитина може
Довести аж до Луєвих тих гір.

А від приставів тільки й користи,
Що притісняють кожного, хто йде,
Та обдирають також бідних нас.

Чути шум.

Що там іще? Ах, ось вони прокляті!
Дозорці йдуть.

Григорій.

Хазяйко, а нема
У твоїй хаті іншого кута?

Господиня.

Нема, любенький! Я й сама би рада
Сховатися. Лише слава, що ходять
За дозором, а їм давай вина
І хліба, та й невідомо, защо.
А щоб вони подохли, окайнні!
Щоб їм...

Входять пристави.

Пристав.

Здорова, господине!

Господиня.

Й вам

Спасибі, гості дорогі, вітайте!

Один пристав
до другого.

Тут, бачу, п'ятика! Буде чим
І нам потрактуватися. До манахів.
Ви що за люди?

Барлаам.

Та ми старці божі,
Черці смиренні. Ходимо по селах,
Збираючи від християн, що ласка,
На монастир.

П р и с т а в
до Григорія.

А ти?

М и с а ї л.

Він наш товариш.

Г р и г о р і й.

Міщанин

Із пригорода. Проводжу цих старців
Ось до границі, а відсіля верну
Додому.

М и с а ї л.

Отже ти надумався інакше?

Г р и г о р і й
тихо.

Мовчи!

П р и с т а в.

Хазяйко, сип іще вина!
А ми тут зі старцями вип'ємо
Та побалакаєм.

Д р у г и й п р и с т а в
тихо.

Той парубок,
Здається, голий, з нього не візьмеш
Нічого. Та зате старці —

П е р ш и й.

Мовчи!

Ми зараз тут до них доберемося.
Що, батюшки мої, як живете?

В а р л а а м.

Ой, негаразд, мій сину, негаразд!
Сьогодні христіяни поскупіли,

Лиш гроші люблять, грошики ховають.
На боже мало хто дає. Прийшов
Великий гріх на всі земнії роди.
Пустилися всі на торги й митарства,
Все думають лиш про світське багатство,
Не про спасення душ. І ходиш, ходиш,
І просиш, просиш, — іноді й за три дні
Не випросиш і три полушки — гріх такий!
Мине так тиждень, другий, — у мошонку
Поглянеш, аж у ній так мало, що ні з чим
І показаться в монастир. Що діять?
З біди та з горя й те мале проп'еш.
Біда та й тільки! Негаразд! Прийшли,
Мабуть, останнії часи на нас.

Господиня

плаче.

О, господи, помилуй і спаси!

Підчас Варлаамової промови перший пристав значучо вдивляється в Мисаїла.

Перший пристав.

Альохо, чи при тобі царський наказ?

Другий.

При мні.

Перший.

Подай сюди!

Мисаїл.

Ти що на мене
Вдивляєшся, немов хотів би з'їсти?

Перший пристав.

А ось що! Там з Москви утік один
Лихий еретик, на ім'я Грицько
Отреп'єв. Ти чував про це?

Мисаїл.

Ні слова.

Приста́в.

Не чув? Гаразд. А тогс втікача
Цар наказав зловити та повісить.
Ти знаєш це?

Мисаїл.

Не знаю.

Приста́в
до Варлаама.

Вмієш ти

Читати?

Варлаам.

Знав колись, та вже забув.

Приста́в
до Мисаїла.

А ти?

Мисаїл.

Не умудрив господь.

Приста́в.

Так ось вам

І царський наказ.

Мисаїл.

А мені нащо?

Приста́в.

Мені здається, що той утікач,
Єретик, злодій і мошенник — ти.

Мисаїл.

Я? Змилуйся! Що це тобі?

Пристав.

Постій!

Держи там двері! Ось ми з ними зараз
Лад зробимо.

Господиня
до приставів.

Ах, ви мучителі,
Ви беззаконники! І старцям божим
Спокою не дасте!

Пристав.

Хто тут письменний?

Григорій
виступає наперед.

Я.

Пристав.

На тобі! А ти в кого навчився?

Григорій.

У нашого паламаря.

Пристав
дає йому указ.

Читай же голосно!

Григорій
читає.

„Чудова монастиря недостойный чернець Григорій изъ роду Отрепьевыхъ впалъ въ ересь и дерзнулъ, наученный діаволомъ, возмущать святую

братію всякими соблазнами і беззаконіями. А по справкамъ сказалося, отбѣжалъ онъ окаянный Гришка къ границѣ Литовской“.

П р и с т а в
до Мисаїла.

Хіба не ти?

Г р и г о р і й
читає далі.

„И царь повелѣлъ изловить его.“

П р и с т а в.
Й повіситъ.

Г р и г о р і й.
Тут не сказано : повіситъ.

П р и с т а в.
Брехня! Не кожне слово пишеться.
Читай : „Зловити і повісити!“

Г р и г о р і й
читає.

„И повѣситъ. А лѣтъ ему, вору Гришкѣ, отъ роду (дивиться на Варлаама) за 50, а росту онъ середняго, лобъ имѣеть плешивый, бороду сѣдую, брюхо толстое“.

Всі ззираються на Варлаама.

Перший пристав.
Хлопці! Ось Гришка! Цей! Держіть його!
В'яжіть! Ось я не думав, не гадав.

В а р л а а м
вириває папір у Григорія.

Чекайте, безуми! Що я за Гришка!
Як? 50 літ, сива борода,

Товстий живіт? Ні, бра, занадто ти
Ще молодий зо мною жартувати.
Давно я не читав, читаю плохо,
Та тут уже розчовпаю, коли
Доходить діло до висільниці.

Читає по складах:

„А лѣтъ е-му отъ ро-ду 20“.
Що, брате, де тут 50? Не бачиш — 20?

Другий пристав.

Так, пригадую,
І нам так сказано було, що 20.

Перший пристав
до Григорія.

Та ти, браток, мабуть забавник.

Підчас читання Григорій стоїть, понутивши голову та
держачи руку за пазухою.

Варлаам
читає далі.

„А ростомъ, онъ малъ, грудь широкая, одна
рука короче другой, глаза голубые, волосы рыжіе,
на щекѣ бородавка, на лбу другая“. До Григорія.
Це, братчику, мабуть, чи не ти сам.

Григорій раптом виймає кинджал; усі перед ним розсту-
паються; він вискакує крізь вікно.

Пристави.

Держи! Держи!

Всі розбігаються безладно.

Х. МОСКВА. ДІМ ШУЙСЬКОГО

Шуйський. Багато гостей. Обід

Шуйський.

Іще вина! Встає, за ним усі.

Ну, гості дорогі!
Останню чарку! Прочитай молитву,
Малий!

М а л и й

читає.

„Царю небес, усе і скрізь присутній,
Своїх рабів благання вислухай!
Помолимося за нашого царя,
Тобою вибраного, благочесного,
Всіх християн царя самодержавного.
Храни його в палатах, в полі битви,
І на шляхах і на нічній постелі.
Подай йому на ворогів побіду,
Щоб славний був від моря він до моря,
Щоб вся рідня його цвіла здоров'ям,
Аби її безцінні порости
Всю землю вкрили! А до нас, своїх
Слуг вірних хай, як досі, буде він
Ласкавий, милостивий і терпливий.
Хай мудрости його бездонної
Все витікають джерела на нас!
На те цю царську підіймаєм чашу
І молимося тобі, небесний царю!“

Ш у й с ь к и й

випиває.

Нехай живе здоров великий цар!
І прощавайте, гості дорогії!
Спасибі вам, що не погордували
На мій хліб - сіль! Прощайте! В добрий час!
Гості відходять; він проводить їх до дверей.

П у ш к і н.

Нарешті відійшли! Ну, княже любий,
Вже думав я, що нам не доведеться
И перебалакати.

Ш у й с ь к и й

до слуг.

Ну, що ви тут
Роти пороззявляли? Все би вам
Лише панів підслухувать. Збирайте
Все зі стола та виходіть собі!

Слуги відходять.

Ну, що там, Афанасію Михайловичу?

Пу ш к і н.

Та чудасії, та й усе. Братанич мій
Гаврило Пушкін з Кракова прислав
Мені гонця.

Ш у й с ь к и й.

З чим?

Пу ш к і н.

Дивну новину
Мені братанич пише. Син Грізного...
Зажди! Надслухує при дверях.

Царевич, той що з наказу
Бориса вбитий був...

Ш у й с ь к и й.

Це вже не новість.

Пу ш к і н.

Зажди! Димитрій ще живий.

Ш у й с ь к и й.

Ось на!

Це справді новість! Ще живий царевич!
Ну, справді чудо! Чи лиш тільки всього?

Пу ш к і н.

Дослухай до кінця! Хто б там він був,
Чи вирятуваний царевич, чи який

Злий дух в його подобі, чи лиш смілий
Обманщик та безстидний самозванець,
Досить, що там Дмитрій появився.

Ш у й с ь к и й.

Не може бути.

Пу ш к і н.

Пушкін сам його
На очі бачив, як уперве лиш
Приїхав він у королівський двір
І крізь ряди панів литовських просто
Йшов у покій таємний короля.

Ш у й с ь к и й.

Хто ж він такий? І відки він?

Пу ш к і н.

Не знають.

Це тільки відомо, що був слугою
У Вишневецького, і що в тяжкій хоробі
Відкрився він духовному вітцю.
А гордий пан, прочувши тую тайну,
Пішов до нього і підняв з постелі,
І з ним потім приїхав до Зигмунда.

Ш у й с ь к и й.

Що ж ближче там про нього повідають?

Пу ш к і н.

Говорять, він розумний; ввічливий
Та зручний, до вподоби всім. Попів
Латинських він з'єднав собі й московських
Утікачів очарував собою.

У короля він в ласках, і говорять,
Що обіцяв король йому підмогу.

Ш у й с ь к и й.

Все, брате, це така закрутанина,
Що голову закрутить мимоволі.
Ніщо й казати, що самозванець це,
Та признаюсь, велика небезпека.
Це важна вість, і як лиш до народу
Дійде вона, — буде великий розрух.

П у ш к і н.

Така зірветься буря, що ледве
Борис вдержить корону на своїй
Розумній голові. Та так йому
І слід! Він править нами, як Іван
Грізний — під ніч не згадують його!
Яка користь, що явних кар нема,
Що під шафотами кривавими
Ми не співаємо всенародно
Канон Ісусові сладчайшому?
Що нас на площах не палять, а цар
Своєю палицею вугілля
Не підгрибає? Та чи певні ми
Свого життя нещасного? Всяк день
Нам грозить царський гнів, тюрма, Сибір,
Клобук або кайдани, а в глуші
Манастиря — голодна смерть чи петля.
Де роди поміж нами найзначніші?
Де князі Сицькі, де всі Шестунови,
Романови, — надія вітчизни?
Всі заслані, замучені в темницях.
Пожди, й тебе жде, мабуть, те саме.
І сам скажи: ми дома, мов Литвою,
Обсаджені невірними рабами,

Всі язики тотові нас продасть,
Правительством підкуплені злодії.
Залежимо від першого холопа,
Якого тільки схочем покарати.
Ось свято Юря знищить він задумав.
Тепер ми не пани в своїх маєтках.
Не смій прогнать неробу! Рад не рад —
Годуй його? Не смій привабити
Робітника, — а то в приказ холопський.
Ну, чи чував хто при царю Івані
Такее лихо? А чи лекше з того
Народові? Попробуй самозванець
Їм обіцять лиш давній Юря день —
Скрізь піде розрух.

Ш у й с ь к и й.

Правду кажеш, Пушкін.
Та знаєш, про це все обом нам
Мовчати треба до часу.

П у ш к і н.

Це звісно :
Знай сам собі! Ти чоловік розумний,
З тобою все я розмовляти рад,
А як мене щось іноді тривожить,
Не витерплю, щоб не сказати тобі.
До того ж мід твій та веселе пиво
Сьогодні так язик мій розв'язали...
Прощай же, княже!

Ш у й с ь к и й.

Прощавай, мій любий,
І до побачення!
Проводить Пушкіна.

ХІ. ЦАРСЬКА ПАЛАТА

Царевич рисує географічну карту. Царівна Ксенія та її мамка.

Ксенія
цілує портрет.

Мій любий суджений, мій королевич
Прегарний! Не мені дістався ти,
Не своїй нареченій, але темна
Могила прийняла тебе на чужині.
Ніколи я потіхи не знайду,
Все буду плакати за тобою.

Мамка.

I,—

Царівнонько! Дівчина плаче, мов роса паде.
Підійде сонце й росу висушить.
Ось буде в тебе другий наречений,
І гарний, і привітний. Покохаєш
Його, дитино наша ненаглядна,
Забудеш королевича Івана.

Ксенія.

Ні, мамочко, йому я вірна буду
І неживому! Входить Борис.

Цар.

Що там, Ксеню? Що там,
Моя кохана? Ще лиш наречена,
А вже вдова сумна. Все плачеш ти
За мертвим женихом, моя дитино!
Знать, не судила мені доля вам
Щасливеє життя уґрунтувати.
Мабуть, прогнівав я святого бога,
Що щастя запевнить тобі не міг.
Невинна ти; чому ж терпіти мусиш?
А ти, мій сину, чим занявся? Що це?

Хведір.

Землі московської чертіж. Ось наше царство
Від краю в край. Ось бачиш, тут Москва,
Тут Новгород, тут Астрахань. Ось море,
Ось Пермськії дрімучії ліси,
А ось Сибір!

Цар.

А осьде що таке
Змією в'ється?

Хведір.

А, це Волга.

Цар.

Гарно!

Ось і солодкії плоди науки!
Немов із хмар оглянути ти можеш
Все царство зразу: межі, ріки, гори.
Учися, сину, бо наука нам
Скорочує минушого життя
Важкії досліди. Колись, а може
Вже й незабаром, всі ті області,
Котрі так хитро ти нарисував
Тут на папері, знай, дістануться
До твоїх рук. Учися, сину мій,
То лекше та ясніше будеш ти
Державну працю двигати.

Входить Семен Годунов.

Що скажеш,

Семене Микитовичу?

Семен.

Сьогодні

До мене, скоро світ, дворецький від
Князя Василя та Пушкінів —
Слуга прийшов з доносами.

Цар.

Ану!

Семен.

Слуга від Пушкіна доніс нам перший,
Що вранці вчора з Кракова гонець
В їх дім приїхав; зараз за годину
Його без грамоти відіслано назад.

Цар.

Гонця спіймать!

Семен.

Вже вислано погоню.

Цар.

А Шуйський що?

Семен.

Гостив він вечором
Своїх приятелів, обоє Милославських,
Бутурліних, Михайла Салтикова,
Та Пушкіна, та ще декілька інших.
І розійшлися пізно, тільки Пушкін
Сам-на-сам із хазяїном лишився,
І довго розмовляли ще оба.

Цар.

Як стій, пішліть за Шуйським!

Семен.

Твоя воля,

Він тут уже.

Цар.

Поклич його сюди!

Семен відходить.

З Литвою зносили! Це що таке?
Ненависні мені ті Пушкіни —

До бунту схильні! Шуйському також
Неможна довіряти. Уступливий він,
Та смілий і лукавий. Входить Шуйський
Треба, княже,

Мені з тобою побалакати.
Та ти, здається, сам прийшов за ділом,
То зразу хочу вислухати тебе.

Ш у й с ь к и й.

Так, царю, почуваю я повинність
Тобі сказати важну вість.

Ц а р.

Рад слухать.

Ш у й с ь к и й

тихо вказуючи на Хведора.

Але ласкавий царю...

Ц а р.

Мій царевич

Все може знати, що князь Шуйський знає.
Ну, говори!

Ш у й с ь к и й.

З Литви прийшла нам вість...

Ц а р.

Та, може, яку Пушкінові вчора
Надвечором привіз гонець.

Ш у й с ь к и й

т и х о.

Все знає! Голосно.

Я думав, царю, що ти тайни цієї
Не знаєш ще.

Ц а р.

Нема потреби, княже!

Обміркують бажаю я звістки,
Інакше правди не дійду.

Ш у й с ь к и й.

Я знаю

Лиш те, що в Кракові явився самозванець,
І що король та всі пани за ним.

Ц а р.

Що ж кажуть? Хто такий той самозванець?

Ш у й с ь к и й.

Не знаю.

Ц а р.

Але... чим він небезпечний?

Ш у й с ь к и й.

Міркую, царю, що твоя держава
Міцна, що ти прихильністю, любов'ю
Та щедротою слуг твоїх серця
До себе прив'язав. Та знаєш сам:
Юрба безмисна, змінна, бунтам рада,
І легковірна, легко подається
Пустим сподіванням та слухає
Хвилевої намови, а для правди
Байдужна та глуха, зате байок
Охочо слухає. Подобається їй
Безсоромна відвага. Тож коли
Невідомий той волоцюга перейде
Литовську границу, то ім'я
Димитрія, яке він воскресить,
Юрбу безумців може притягти
До нього.

Ц а р.

Що? Димитрія? Ім'я
Дитини тої?.. До царевича.
Сину, віддалися!

Шу й с ь к и й
до себе.

А, він почервонів! Ну, буде буря.

Хведір.

А може цар дозволить...

Цар.

Ні, не можна!

Іди, мій сину! Царевич відходить.

Га, Димитрія!

Шу й с ь к и й
до себе.

Нічого він не знав.

Цар.

Послухай, княже!

Запоряди ти зараз все, що можна,
Аби Росію від границь Литви
Відгородить заставами, аби
Й жива душа не перейшла границі,
Ні заець з Польщі не прибіг до нас,
Ні ворон з Кракова не прилетів!
Іди!

Шу й с ь к и й.

Іду.

Цар.

Чекай! Як думаєш?

Це відомість пуста? Чи ти чував
Коли, аби мерці з гробів вставали
Допитувать царів, царів законних,
Призначених та вибраних народом
І патріярхом коронованих?
Це смішно, правда? Чом же не смієшся?

Ш у й с ь к и й.

Мені не смішно, царю.

Ц а р.

Слухай, княже!

Коли дізнався я, що хлопець той...

Що хлопця того хтось життя позбавив,

Тебе на слідство вислав я. Тепер

Тебе хрестом і богом закликаю,

Сумлінно правду вияви мені:

Чи ти пізнав убитого хлопчину?

Чи не було підміни? Відповідж!

Ш у й с ь к и й.

Клянусь тобі...

Ц а р.

Ні, Шуйський, не клянися,

Лиш відповідж: це справді був царевич?

Ш у й с ь к и й.

Був справді.

Ц а р.

Ще подумай, княже! Я

Свою любов обіцюю тобі,

Минулої брехні гнівом не покараю.

Але коли тепер хитриш зо мною,

То закликаюсь головою сина,

Що не мине тебе прелюта кара.

Така прелюта, що Іван Грізний

Від страху ще й у гробі затрясється.

Ш у й с ь к и й.

Не кара нам страшна, страшна твоя

Немилість, — то чи ж осмілюсь я

Лукавити перед тобою? І чи міг
Я так насліпо ошукатися,
Щоб не пізнав Дмитрія? Три дні
Я труп його відвідував у церкві,
Весь Углич там присутній був зо мною,
Довкола нього ще тринадцять трупів
Лежало порозриваних народом;
По них уже гнилизна замітно
Показувалась, та дитяче тіло
Царевича було нескверно ясне
І свіже й тихе, мов у сні лежав він.
Глибока рана ще не запеклася,
А обриси лиця були незмінні.
Ні, царю, сумніву нема: Дмитрій
У гробі спить.

Ц а р.

Досить! Іди тепер!

Шуйський відходить.

Ох, важко! Хай хоч дух переведу!
Я почував: вся кров мені в лице
Ударила та тяжко відпливала...
Так ось пощо тринадцять літ рядом
Мені все снілося дитя те вбите!
Так ось що! Все тепер я розумію.
Але хто ж він, той ворог мій грізний?
Хто проти мене? Тінь, ім'я пуста!
Невже та тінь зірве порфиру з мене?
Чи звук пустий дітей моїх позбавить
Їх спадку? Я безумний! І чого
Лякаюсь я? На привид лиш дмухну,
І вже його нема. По цьому й бути!
Не покажу по собі страху, та
І маловажить нічого не треба.
Ой, та й тяжка ж ти, шапко Мономаха!

ХІІ. КРАКІВ. ДІМ ВИШНЕВЕЦЬКОГО

Самозванець і патер Черніковський

Самозванець.

Ні, отче мій, не буде трудности,
Я знаю дух народу свого; в нім
Побожність ще жива без переміни.
Йому святий царя його примір,
До того ж все терпимість і байдужність,
І ручу вам, два роки не минуть,
І ввесь мій люд і вся восточна церков
Признають власть намісника Петра.

Патер.

Допоможи тобі святий Ігнатій,
Коли прийде той час благословенний!
А поки що, царевичу, ховай
В душі своїй те сім'я благодаті.
Буває іноді, духовний обов'язок
Велить нам критися та удавати
Перед ворожим світом. Судять люди
Твої слова й діла, а наміри
Зна тільки бог.

Самозванець.

Амінь! Хто там? Входить слуга.
Скажи,

Що приймаємо.

Відчиняються двері; входить юрба росіян і поляків.

Товариші, ми виступимо завтра
Із Кракова. Я, пане Мнішек, в тебе
Зупинюся у Самборі на три дні.

Я знаю, що гостинний замок твій
Шляхетською пишнотою ясніє
Й хазяйкою він славний молодю.
Прекрасную Марину надіюсь
Побачить там. А ви, приятелі,
Литва і Русь, братерські знамена
Піднявши проти спільного врага,
Проти зрадливого мого ката,
Сини слав'ян, я швидко поведу
В бажаний бій грізні дружини ваші,
Та серед вас нові я бачу лиця.

Гаврило Пушкін.

Вони прийшли до милости твоєї
Просить меча і служби.

Самозванець.

Рад вам, діти.

До мене, друзі! Але хто, скажи,
Оцей красун?

Пушкін.

Князь Курбський.

Самозванець
до Курбського.

Голосне

Ім'я! Чи ти свояк казанського
Героя?

Курбський.

Син його.

Самозванець.

А він живе ще?

Курбський.

Ні, вмер.

Самозванець.

Великий муж до битв і до поради,
Та відколи, як месник завзятуший
Кривд своїх, він з литовцями являвся
Під стародавній Ольгин, слух про нього
Загиб.

Курбський.

Отець мій решту всю життя
Провів на Волині у добрах, що йому
Баторій дарував. Відлюдно, в тишині,
В науках він шукав собі віради.
Та не втішала його мирна праця.
Літ молодих батьківщину він тямив
І до кінця тужив за нею тяжко.

Самозванець.

Нешасний воєвода! Ярko блиснув
Його життя шумний, бурливий схід.
Я рад, великородний витязю,
Що кров його знов тягне в вітчину.
Вини батьків не треба споминати.
Мир їх гробам! Зближися, Курбський! Руку!
От диво, бач! Син Курбського веде
На трон — кого? — Іванового сина.
За мною всі! І люди і судьба.

До одного з присутніх.

Ти хто такий?

Поляк.

Собанський, вільний шляхтич.

Самозванець.

Хвала і честь тобі, свободи сину!
Вперед йому три чверти жолду дати!

А ті он хто? На них я пізнаю
Одежі краю рідного. Це наші.

Хрущов
падає ниць.

Так, государю, отче наш! Твої ми
Прихильні, переслідувані слуги.
Ми із Москви, в опалі, і втекли
До тебе, царю, й голови готові
За тебе положить, — хай наші трупи
Тобі за ступні стануть на трон царський.

Самозванець.

Держіться сильно, мученики чесні!
Лиш допоможіть мені дібратися до Москви,
А там Борис за все нам заплатить.
Ти хто?

Корела.

Козак, до тебе з-за Дону присланий
Від вільних військ, хоробрих атаманів,
Від козаків верхових і низових
Побачить ясні очі царські
І кланяється тобі їх головами.

Самозванець.

Я донців знав, не сумнівався бачить
В своїх рядах козацькі бунчуки.
Спасибі війську донському! Я знаю,
Що козаки несправедливо тепер
Притиснені, переслідувані.
Та як допоможе бог мені вступити
На трон батьків, то я вже по старому
Помилую наш вірний, вільний Дон.

Поет

наближається, кланяється низько й хапає самозванця
за полу.

Великий принце, ясний королевичу!

Самозванець.

Чого тобі?

Поет

подає йому папір.

Прійміте ласкаво

Цей бідний виплід праці духової!

Самозванець.

Що бачу! Це латинські вірші в тебе!
Стократ святий союз меча та ліри!
Один їх лавр обое обвиває.
Під північним уроджений я небом,
Та Муз латинських мені звісний голос,
І я люблю парнаськії цвітки
Та вірю в пророкування поетів.
Ні, не даремно в грудях їх вогнистих
Клекоче запал. Все благословенне
Буває діло, що вони його
Прославили заздалегідь. Зближися,
Приятелю! Прийми цей дар на спомин
Від мене. Дає йому перстінь.

А як справдиться на мні
Моеї долі заповіт, як я
Корону предків одержу, сподіюсь
Почути знов солодкий голос твій,
Відхненний гімн.
*Musa gloriam coronat, gloriaque Musam*¹.

¹ Муза коронує славу, а слава музу.

І так, приятелі, до завтра! Завтра знов
Побачимось.

Всі.

В похід, в похід! Нехай
Живе многа літа Димитрій! Хай
Здоров бува великий князь московський!

ХІІІ. ЗАМОК ВОЄВОДИ МНІШКА В САМ- БОРІ

Марина, Рузя (вбирає її), служниці

Марина

перед дзеркалом.

Ну, що ж, готово? Поспішить не можна?

Рузя.

Позвольте, наперед рішіть оце
Трудне питання, чи надінете
Цю нитку перел, чи півмісяць той
Діамантовий?

Марина.

Так, вінець з брильянтів.

Рузя.

І гарно! Тямите, його ви брали,
Коли в гостину в королівський двір
Ви їздили. Говорять, на балю
Ясніли ви, як сонце. Ахали
Мужчини всі, шептали всі красуні.
Тоді, здається, перший раз вас бачив
Хоткевич молодий, що потім застрілився.
Говорять, що хто лиш на вас поглянув,
То зараз закохався.

Марина.

Чи неможна

Скоріше?

Рузя.

Зараз, зараз! Ваш отець
На вас поклав усю надію нині.
Царевич бачив вас не дармо. Він
Не міг укрити свого захвату.
Ранили ви його, то треба зразу
Рішучим доконать ударом. Справді,
Паннуньцю, в вас він закохався. Ось
Вже місяць, як покинув Краків він,
Забув війну, забув московський трон,
Сидить у нас в гостині та балює,
До одуру доводить поляків
І москалів. Ах, боже мій, чи ж я
Діждуся того дня, коли Дмитрій
Вас поведе в свою столицю
Як вибрану московську царицю?
Я надіюсь, що ви не лишите мене.

Марина.

А думаєш, що буду я цариця?

Рузя.

Хто ж, як не ви? Хто смів би красотою
Рівнятися з панянкою моєю?
Рід Мнішків ще нікому не вступав,
І розумом ніхто йому не дорівняв.
Щасливий той, на кім ваш зір спочине,
До кого серця вашого любов прилине,
Чи був би він король чи королевич,
Французький чи німецький цісаревич,
Не тільки бідний ваш царевич —
Бог зна який, бог знає відки.

Марина.

Він справді царський син, і це признав весь світ

Рузя.

А все ж минулою зимою
Він був у Вишневецького слугою.

Марина.

Це він ховався.

Рузя.

Не перечу тому.

Але чи знаєте ви, що говорять
Про нього між народом, буцім він
Дячок, що втік з Москви, там відомий
Як ошуканець.

Марина.

Фу, які дурниці!

Рузя.

Та я не вірю їм, а тільки так говорю,
Що він повинен дякувати богу,
Що ви на нього зглянулись поміж
Усіма іншими.

Служниця
вбігає.

Поприїздили гості!

Марина.

Ось бачиш, ти й весь день готова
Молоть пусте, а я не вбрана й досі.

Рузя.

Це буде зараз! Адже все готове.

Служниці пораються.

Марина
до себе.

А я все таки мушу все дізнатися...

ХІV. РЯД ОСВІТЛЕНИХ КІМНАТ. МУЗИКА

Вишневецький Мнішек

Мнішек.

Він лиш з Мариною мою розмовляє,
Марину лиш на думці має...

Виходить, що про шлюб гадає.

Ну, признавайся, пане Вишневецький,

Чи думав ти, що донечка моя

Царицею зістане?

Вишневецький.

Чудо, чудо!

А ти хіба подумав, пане Мнішек,

Що мій слуга царем московським стане?

Мнішек.

А що ти скажеш про мою Марину?

Я тільки натякнув їй: „Ну, гляди!

Не выпускай того Дмитра!“—І ось

Усе в ладу, вже він у неї в сіті.

Музика грає польонеза. Самозванець виходить із Мариною
в першій парі.

Марина

тихо до Дмитрія.

Так, вечором об одинадцятій

У липовій алеї—знаєте?

А завтра при фонтані.

Розходяться. Друга пара.

Кавалер.

І що лиш

Знайшов у ній Дмитрій?

Дама.

А то як?

Аджеж вона красуня!

Кавалер.

Що? Красуня?

От мармурова німфа, без життя
В очах, і без усмішки на устах.

Нова пара.

Дама.

Він не вродливий, та з виду приємний,
І царську породу видно в нім.

Нова пара.

Дама.

Коли ж похід?

Кавалер.

Коли звелить царевич.
Ми то готові, та знать панна Мнішек
З Димитрієм держать нас у неволі.

Дама.

Приємна та неволя.

Кавалер.

Так, як тільки ви—

Розходяться. Кімнати пустіють.

Мнішек.

А ми старі тепер вже не танцюєм,
Музики гук не радує вже нас,
Прекрасних рук не тиснем, не цілуєм.
Ой, не забув я жартів молодечих!
Тепер не те, що тут колись бувало.

І молодіж тепер не так відважна,
І красота не так уже весела.
Признайся, друже, все вже посумніло.
Та ми лишімо їх, товаришу!
Венгерського, що мохом ввесь обріс,
Велімо відіткати плящину вікову.
Та в кутику потягнемо удвійку
Пахучий сок, струю, мов мід, густую!
А за той час подумаєм де про що.
Ходім же, брате!

Вишневецький.

І гаразд! Ходімо!

XV. НІЧ. САД. ФОНТАНА

Самозванець

входить.

Ось і фонтана! Тут вона явиться.
Здається, з роду я не боязливий,
Перед собою близько смерть видав,—
І перед смертю тіло не тримтіло.
Мені грозила вічная неволя;
За мною гнали,—я не падав духом,
Відвагою з неволі слобонився.
Та що ж тепер стісняє в мене дух?
І що значить оце непереможне
Тримтіння? Чи це дрож напружених
Бажань, чи страх? Ввесь день я дожидав
Таємних сходин із Мариною,
Обдумував усе, що їй сказати,
Як гордий ум її до себе прив'язати,
Її московською царицею назвати?
Та ось та хвиля, і нічого я
Не тямлю. Все, що в пам'яті було,

Геть улетіло, лиш одна любов
Тривожить поневолену уяву.
Та що там мелькнуло?.. Ось шелест! Тихо!
Ні, це зрадливий місячний лиш промінь,
А прошумів тут вітер весняний.

М а р и н а

входить.

Царевичу!

С а м о з в а н е ц ь.

Вона! Вся кров у мні

Спинилася.

М а р и н а.

Димитрію, це ви?

С а м о з в а н е ц ь.

Чарівний, любий голос! Іде до неї.
Ти, нарешті?

Тебе я бачу сам на сам зі мною
У тіні ночі тихої? О, як повільно
Плив день нудний! Як звільна погасала
Зоря вечірня! І як довго я
Чекав у сумороці тім нічним!

М а р и н а.

Біжать години, час мій дорогий.
Тобі я назначила тут зустрічу
Не з тим, аби промови слухать ніжні
Коханця. Слів не треба тут. Я вірю,
Що любиш ти. Та слухай, зважилась
Я сполучити з долею твоєю
Бурливою й зовсім непевною
Й свою судьбу. Тому то в праві я
Жадать, Димитрію, від тебе ось чого:

Жадаю, щоб душі своєї тайни
Відкрив мені одверто ти й надії
І наміри й побоювання навіть,
Аби рука в руці з тобою я
Могла пуститися в життя—не насліпо,
Немов дитя, не як невільник
Пожадань легких мужа, ані як
Наложниця безмовная твоя,
Але як гідная тебе подруга,
Помічниця московського царя.

Самозванець.

О, дай мені забуть хоч на хвилину
Моеї долі клопоти й тривоги!
Забудь сама, що бачиш біля себе
Царевича, Марино! Бач у мні
Коханця лиш, що вибрала для себе,
Щасливого єдиним поглядом
Твоїм. О, вислухай любови благання!
Дай висловить все те, чим серце повне!

Марина.

Не час на тее, княже. Гаїш час,
А твоїх слуг прихильність остиває.
День віді-дня положення твое
Стає небезпечніше та трудніше.
Вже носяться зовсім сумнівні слухи
І новина вже гонить новину,
А Годунов готується до бою.

Самозванець.

Що Годунов? Хіба ж у його власті
Твоя любов і щастя все моє?
Ні, ні! Тепер дивлюся я байдужно
На трон його, на царську власть його.
Твоя любов—без неї що мені

Життя і слава й руськая держава?
В глухім степу, в землянці бідній ти
Мені заміниш царську корону.
Твоя любов—

Марина.

Стидайсь! Ти забуваєш—
Високеє, святе призначення своє.
Твоє становище тобі повинно
Дорожчим бути від всіх радощів,
Від всіх покус життя. Його ні з чим
Не можеш ти зрівняти. Знай іще:
Не молодцеві, що кипить безумно
Моєю очарований красою,
Я віддаю свою врочисто руку,
А віддаю наступникові лиш
Московського престола, царському
Потомкові, спасенному судьбою.

Самозванець.

Не муч мене, прегарная Марино!
Не говори, що царство, не мене
Ти вибрала. Марино, ти не знаєш,
Як тяжко ти моє зранила серце!
А що, якби—о престрашний цей сумнів!—
Скажи, якби не царський рід мені
Сліпа судьба в уділі надала,
Якби не був Івановим я сином,
А лиш тим поневіряним слугою,—
Тоді—чи ти любила би мене?

Марина.

Димитрію, ти й бути не можеш іншим,
І другого мені любить неможна.

Самозванець.

Ні, годі! Я не хочу із мерцем
Ділитися любов'ю, що до нього
Належить. Годі притворятися!
Скажу всю правду. Знай же: твій Димитрій
Давно погіб, у гробі й не воскресне.
А хочеш знать, хто я такий? І овшім,
Скажу. Я бідний чорноризець, що
Занудився в неволі монастирській.
Під клобуком обдумав я відважний
Свій намір, світові зготовив чудо,
І врешті втік із келії своєї
До українців в курені їх тихі.
Там я навчився шаблею й конем
Владати, там Димитрієм назвався—
І поляків дурив я нетямучих.
Що скажеш, горда ти моя Марино?
Чи задоволена моїм признанням?
Ну, що, мовчиш?

Марина.

О стид мені! О горе!

Самозванець

стиха.

Куди затаг мене досади порив!
З таким трудом леліянеє щастя
Я, може, на віки загубив.
Що я зробив, безумний!

Уголос.

Бачу, бачу,

Що стид тобі некняжої любови.
Так вимов же мені страшне те слово!
В твоїх руках тепер моя судьба.
Ріши! Я жду.

Падає на коліна.

Марина.

Встань, бідний самозванче!

Чи думаєш, що впавши на коліна,
Зм'ягчиш мое ти славолюбне серце,
Як в дівки легковірної й слабкої?
Ти помилився, друже! При своїх
Ногах видала я вже рицарів
І графів благородних, але їх
Благання холодно я відкидала,
І не на те, щоб втікача-ченця...

Самозванець

устан.

Не погордуй, хоч самозванець я!
Хорообрости багато в мене, може
Достойної московського престола
Та твоєї безцінної руки.

Марина.

Чи радше шибениці, хтів сказати!

Самозванець.

Я винуватий. Гордістю обнятий
Дурих я довго бога і царів,
Брехав перед усіма, та не ти,
Марино, мушиш бути моїм катом.
Перед тобою я неправди не сказав,
Тебе одну не міг дурити я.
Для мене ти одна була свята,
Перед якою кривити душею
Я не посмів. Любов сліпа, ревнива,
Одна любов заставила мене
Все виявить.

Марина.

Чим ти хвалишся, дурню?
І хто признання твого жадав?
А вже як ти, безіменний бродяга,
Міг осліпить чудесно два народи,
То мусів ти бодай би гідним бути
Успіху свого і свою ошуку
Відважну вбезпечити на віки
Упертим та глибоким мовчанням.
Чи ж можу я віддатися тобі?
Чи можу, рід і сором свій забувши,
Свою з твоєю сполучити долю,
Коли ти сам з такою простотою,
Так легко свою ганьбу відкриваєш?
З любови до мене він у всім признався!
Дивуюся, як перед моїм батьком
Із приязні ти досі не відкрився,
З утіхи перед нашим королем,
Або ще перед паном Вишневецьким
Із вірности, властивої слугі.

Самозванець.

Клянусь тобі, що з серця мого
Одна ти вимусить могла признання.
Клянуся, що ніколи та ніде,
Ані на бенкеті при п'яній чаші,
Ані в приятельській розмові щирій,
Ні під ножем, серед найтяжчих мук,
Тих тайн тяжких не видасть мій язик.

Марина.

Клянешся ти, і так я маю вірить?
О, вірю! Але чи не можна знати,
Чим тим клянешся? Може, ім'ям бога

Як препобожний приймич езуїтів?
Чи честю, як воявник благородний?
Чи, може, тим єдиним царським словом,
Що царський син ти? Так, чи ні? Скажи!

Самозванець
гордо.

Грозного тінь мене усиновила,
Димитрієм з-за гробу нарекла,
Довкола мене весь народ збудила,
Мене за месника Борису призначила.
Царевич — я! Досить! Мені вже стидно
Перед гордою полькою, хиляться.
Прощай на віки! Гра кривавої війни,
Моєї долі клопоти широкі
Заглушать, надіюсь, любовну тугу.
О, як же я зненавиджу тебе,
Коли мине оця соромна пристрасть! —
Тепер іду — загибель, чи корона
На голову мою в Росії жде.
Чи смерть знайду як вояк в чесній битві,
Чи як злочинець десь на ешафоті,
Не будеш ти дружиною моєю,
Учасницею моєї судьби.
Та, може, ти пожалуєш іще
Тієї долі, що ось відкидаєш.

Марина.

А як я твій безсоромний обман
Заздалегідь відкрию перед всіми?

Самозванець.

Чи думаєш, що я тебе боюся?
Що більш повірить світ весь польській панні,
Ніж руському царевичу? Та знай,

Що ні король, ні папа, ні магнати
Не думають про правду моїх слів.
Димитрій я, чи ні, їм це байдуже,
Аби лиш притик до роздорів та війни.
Їм того лиш потрібно, і тебе,
Як бунтівницю змусять замовчати.
Прощай!

М а р и н а.

Чекай, царевичу! Нарешті
Почула я річ не молокососа,
А мужа. Це мене з тобою, княже,
Примирює. Безумний порив твій
Я забуваю, бачу в тобі знов
Димитрія. Та слухай, час вже, час!
Прокинься та не гайся довше тут,
Веди війська чим борше до Москви,
Кремль увільни, на трон московський сядь,—
Тоді за мною шли послів весільних!
Та свідок бог, — поки твоя нога
Не вступить на східці престола, поки
Із нього ти не скинув Годунова,
Я про любов твою і слухати не хочу.

Відходить.

С а м о з в а н е ц ь.

Ні, лекше воювати з Годуновим,
Або з двірським хитрити езуїтом,
Ніж з жінкою. Чорт з нею! Сил не стало.
І плутає і в'ється, і підлазить,
З рук виповзає, і сичить, і грозить,
Аж ужалить. Змія, змія! Не дармо
Я перед нею так дрижав. Вона
Мене вже мало що не погубила.
Та так і бути! Завтра з військом рушу.

XVI. ЛИТОВСЬКА ГРАНИЦЯ

(Рік 1604, дня 14 жовтня)

Князь Курбський і Самозванець, обидва верхи.
Військо наближається до границі.

Курбський
надїздить перший.

Ось, ось вона, російська границя!
Свята Росіє, вітчино, я твій!
Чужини порох гордо отрясаю
З моїх чобіт, жадібно воздух п'ю
Новий, для мене рідний. О, тепер
Душа твоя, мій отче, втішиться
І в гробі зрадуються вигнанця
Кістки! Знов блиснув наш дідівський меч,
Той славний меч, гроза царів казанських,
Той добрий меч, слуга царів московських!
На бенкеті тепер він погуляє
За свого надійного царя.

Самозванець
їде з похиленою головою.

Щасливий він! Яка душа пречиста
В нім радістю та славою зогріта!
Войовниче, як завиджу тобі!
Син Курбського, що виріс в чужині,
Забув всі кривди зроблені вітцю,
Його вину за гробом відкупивши,
Ти кров пролить за Іванового сина
Готовишся та правого царя
Вернути вітчині. Ти правий в своїй вірі,
Душа твоя весела мусить бути.

Курбський.

А ти хіба не веселишся духом?
Ось наша Русь, царевичу! Вона твоя?

Там ждуть тебе серця твоїх людей,
Твоя Москва, твій Кремль, твоя держава.

Самозванець.

Російська кров, о Курбський, потече.
Ви за царя меч узяли, ви чисті.
А я веду вас на братів, Литву
Веду на Русь і в красную Москву
Шлях заповіданий покажу ворогам.
Та хай мій гріх упаде не на мене,
А на тебе, Борисе, царевбивце!
Вперед!

Курбський.

Вперед! І горе Годунову!
Ідуть. Полки переходять границю.

XVII. ЦАРСЬКА ДУМА

Цар, патріярх і бояри

Цар.

Чи це можливо? Утікач чернець,
Рострига — і на нас веде злодійські
Дружини й нам писати важиться
Погрози! Годі, час нам усмирити
Того безумця. Їдьте ви, Трубецький,
І ти Басманов! Треба помочі
Там моїм вірним воеводам. Чую,
Чернигів у облозі, то ж рятуйте
І город той і горожан!

Басманов.

Мій царю,

Три місяці від нині не минуть,
А вже про самозванця й слух пропаде.

Иого в Москву привеземо як звіря
Заморського в залізній клітці, богом
Тобі клянуся.

Відходить із Трубецьким.

Цар.

Шведський нам король
Через послів союз свій предкладає,—
Та непотрібна нам чужа підмога;
Своїх людей воєнних в нас доволі,
Щоб зрадників відперти та ляхів.
Відмовив я. До дяка. Щелканов, розіслати
На всі кінці укази воеводам,
Аби на коні бралися й людей
Старим звичаєм в службу посилали.
З монастирів потрібно відібрати
Служителів із причту. В давній час,
Коли біда грозила вітчизні,
Самітники самі на битву йшли.
Та нині ми не хочем їх тривожить, —
Хай моляться за нас. Такий мій царський
Указ і всіх бояр така ухвала.
Тепер ще важне рішимо питання.
Ви знаєте, зухвалий самозванець
Скрізь розпустив поганії чутки,
Скрізь розіслав свої листи клеветні,
Що сіють страх і сумнів між народом.
На площах клекотить тривожний гамір...
Уми киплять... Їх треба остудити.
Бажав би я нікого не карати, —
Та як зарадити? Рішим тепер.
Ти перший, отче патріярху, нам
Скажи, що думаєш?

Патріярх.

Благословен всевишній,
Що поселив дух милости й терпіння

В душі твоїй, великий царю наш!
Ти грішному загибелі не хочеш,
А тихо ждеш, аж облуд промине.
Він промене, і вічне сонце правди
Осяє всіх. Твій вірний богомолець
Для світських діл не мудрий судія, —
Та важиться тобі подати свій голос.
Чортівський син, розстрига окаянный
Себе Димитрієм прославив у народі.
Ім'ям царевича, мов ризою
Украденою, він безстыдно одягнувся.
Та треба лиш роздерти ризу ту,
І сам він у всій своїй наготі
Осоромиться. Спосіб цей сам бог
Шле нам. Знай, царю, тому вже шість літ,
У той сам рік, коли тебе господь
Благословив на царську державу,
В вечірній час до мене раз прийшов
Пастух звичайний, вже в старих літах,
І ось яку сказав предивну тайну:
„В молодості, — сказав він, — я осліп
І відтоді не знав ні дня, ні ночі
До старости. Даремно я лічився
І зіллям, і нашіптуванням всяким,
Даремно я ходив на прощу в різні
Святі храми великих чудотворців.
Даремно із колодязів святих
Цілющу воду до сліпих очей
Я прикладав — не посилав господь
Мені ліку. Нарешті стратив я
Усю надію і привик до пільми.
Навіть у снах не снилися мені
Ті речі, що я їх давно видав,
А снились тільки звуки. Отже раз
В глибокім сні дитячий чую голос,
Що мовив: „Встань, дідусю, та піди

У город Углич в храм святого Спаса!
Там помолися ти над моїм гробом!
Бог ласкав і поверне зір тобі“.

„Хто ж ти такий? — спитав я у дитини.—
„Царевич я, Димитрій. Цар небесний
Прийняв мене в лик ангелів своїх,
І я тепер великий чудотворець.
Іди ж, старий!“ Проснувся я і думав:
„Що ж, може й справді змилюється бог
І зір мені поверне в пізню старість.
Піду“. — В далеку рушив я дорогу.
Ось Углича дійшов я і приходжу
У храм святий, прослухав службу божу.
В душі палає щось, і став я плакати
Так радісно, неначе сліпоту
З очей моїх сльозами витікала.
Коли народ став виходить, до внука
Сказав я: „Йвасю, поведи мене
Над гріб царевича Димитрія!“
Провів мене малий, і скоро лиш
Над гробом я тихенько помолився,
Провиділи у мене очі, я
Побачив божий світ і внука й гріб“.

Ось що сказав мені старий той, царю.
Загальне замішання. Протягом тої промови Борис кілька
разів обтирає лице платком.

Я посилав тоді навмисно в Углич,
І дізнано, що дуже много хорих
Вздоровлених бувало в тих часах
Коло царевича могили. І тому
Ось моя рада: в Кремль святеє тіло
Перенести, поставити в соборі
Архангельськім. Народ побачить ясно
Тоді обман безбожного злочинця,
Чортівська сила щезне, наче порох.

Мовчанка.

Князь Шуйський.

Святителю, хто знає замисли
Всевишнього? Не нам його судити.
Нетлінний сон і силу чудотворства
Він може дати дитинячому тілу.
Та треба нам народні поговори
Розсліджувати пильно та безстрашно.
А чи в часах бурливих бунтів можна
Нам думати про таке велике діло?
Чи всі не скажуть, що зухвало ми
Святе тіло рушаєм для своїх
Діл світових? Народ і так уже
Хитається безумно, і так уже
Багато гамору та поговорів.
Не час бентежити ще людські душі
Такою нежданою новою.
Сам бачу, треба слух, розсіяний
Розстригою, сям-так втихомирити,
Та маються на тее способи
Інакші та простіші. Ось я, царю,
Коли дозволиш, виступлю на площі
Перед народ, промовлю до юрби,
Усовіщу безумство та відкрию
Лихий обман отого волоцюги.

Цар.

Хай буде так! Владико патріярше,
Будь ласкав, заходи до мене в двір!
Мені з тобою ще поговорить потрібно.

Відходить, а за ним усі бояри.

Один боярин стиха до другого.

А бачив ти, як страшно блід наш цар
І піт густий з лиця його заканав?

Другий.

Признаюсь, я й не смів очей підняти,
Не смів зідхнуть, ані поворухнутися.

Перший.

А виручив князь Шуйський нас гаразд!

XVIII. РІВНИНА КОЛО НОВГОРОДА СІ- ВЕРСЬКОГО

(Року 1604, дня 21 грудня)

Битва.

Вояки

тікають безладно.

Біда, біда! Царевич і ляхи!
Ось, ось вони! Ось, ось вони!

Входять капітан Маржерет і Вальтер Розен.

Маржерет.

Куди, куди? Allons! Махай назад!

Один із утікачів.

Махай ти сам, коли охота в тебе,
Проклятий басурман!

Маржерет.

Quoi, quoi?

Другий утікач.

Ква, ква! Тобі приємно, жабо ти
Заморська, на руського царевича
Тут квакати, а ми, знай, православні.

Маржерет.

Qu'est-ce à dire pravoslavni?.. Sacrés gueux, maudite canaille! Mordieu, mein Herr j'enrage! On dirait que ça n'a pas de bras pour frapper, ça n'a que des jambes pour fuir¹.

Розен.

Es ist Schande².

Маржерет.

Ventre-saint gris! Je ne bouge plus d'un pas; puisque le vin est tiré, il faut le bore. Qu'en dites vous, mein Herr?³

Розен.

Sie haben Recht⁴.

Маржерет.

Diab!e, il y fait chaud! Ce diable de Samozvannetz, comme ils s'appelle, est un bvavea trois poils.⁵

Розен.

Ja.⁶

¹ Що значить: православні?.. Погана голота! Прокляті ледащо! (До Розена). Йй богу, мій пане, я ошалію. Можна сказати, що в них нема рук до биття, а тільки ноги до втікання.

² Це сором.

³ Кроть його мати! Я не вступлюся ані кроком. Коли вино налито, треба його випити. Що скажете, мій пане?

⁴ Ви маєте слухність.

⁵ Чорт бери, тут гаряче! Той чорт самозванець, як він себе називає, все-таки бравий козак.

⁶ Так є.

Маржерет.

He! voyez donc, voyez donc! L'action s'engage sur les derrières de l'ennemi. Ce doit être le brave Basmanoff, qui aurait fait une sortie¹.

Розен.

Ich glaube das². Входять німці.

Маржерет.

Ha, ha! Voici nos Allemands! Mein Herr, dites leur donc de se railler et, sacrebleu, chargeons!³

Розен.

Sehr gut! Halt! Німці стають у ряд. Marsch!⁴

Німці

йдучи.

Hilf, Gott!⁵

Битва. Росіяни знов утікають.

Ляхи.

Побіда! Гай, побіда!

Слава царю Димитрію!

Димитрій

верхи.

Ударити відбій!

Ми побідили. Годі нам! Щадіть
Російську кров! Відбій, відбій!

Трублять і б'ють у барабани.

¹ Ого, гляньте ж гляньте ж! Битва розпочалася позаду неприятеля. Це, певно, бравий Басманов ударив на нього.

² Я так думаю.

³ Га, га, ось наші німці! Мій пане, скажіть їм, аби ставали в ряд, і, чорт бери, наперед!

⁴ Дуже добре. Стати! Походом руш!

⁵ Бож, допоможи!

ХІХ. ПЛОЩА ПЕРЕД СОБОРОМ У МОСКВІ

Н а р о д.

О д и н.

Чи скоро вийде цар наш із собора?

Д р у г и й.

Скінчилась служба божа, а тепер
Іде молебен.

П е р ш и й.

Що, чи проклинали

Вже того?

Д р у г и й.

Я стояв у притворі

І чув; як дякон закричав щосили:

„Гришка Отреп'єв, анатема!“

П е р ш и й.

Хай проклинають! А царевичу

Немає діла до Отреп'єва.

Д р у г и й.

Царевичу тепер оце співають

Вічну пам'ять.

П е р ш и й.

Ха-ха-ха! Живому

Вічну пам'ять! От уже їм буде,

Безбожникам!

Т р е т і й.

А гов! Чи чуєш шум?

Це, може, цар.

Четвертий.

Ні, це наш юродивий.

Входить Юродивий у залізній шапці, обвішаний кайда-
нами, в оточенні дівчор.

Дівчор.

Залізна шапка! Гей, залізна шапка!
Туррр-туррр!..

Бабуся.

Та відступіть від нього, бісенята!
А ти, блаженненький, помолишся
За мене грішну?

Юродивий.

Дай копійчку!

Бабуся.

Ось на копійчку та спом'яни мене!

Юродивий

сідас на землю і співає.

Місяць їде,

Котик плаче.

Юродивий, уставай,

Богу помолися!

Дівчор обступає його знов.

Один хлопець.

Здоров був, юродивий! А чому
Ти шапки не здіймаєш?

Стукає його кулаком у залізну шапку.

Ось, як дзвонить!

Юродивий.

А в мене ось копійчка!

Хлопець.

Неправда!

Ну, покажи! Вихоплює копійку й утікає.

Юродивий

плаче.

Узяв, узяв мою
Копієчку! Не поцурався скривдити
Убогого.

Народ.

Цар, цар іде!

Цар виходить із собора. Боярин, ідучи перед ним, роздає
вбогим милостиню. Бояри.

Юродивий.

Борисе!

Борисику, хлопчища обіжають
Убогого!

Цар.

Подайте милостиню
Йому! Чого він плаче?

Юродивий.

Ті хлопчища

Мене ось обіжають. Накажи
Всіх їх порізати, як наказав
Зарізати царевича малого!

Бояри.

Геть забирайся, дурню! Заберіть
Геть цього дурня!

Цар.

Ні, лишіть його
В спокою! Помолись за мене, юродивий!
Відходить.

Юродивий
слідом за царем.

Ні, не годиться нам молитися
За Ірода царя! А то заплаче
Святая Богородиця в соборі.

XX. СІВСЬК

Самозванець, оточений своїми

Самозванець.

Де бранець?

Лях.

Тут.

Самозванець.

Покликати до мене!

Входить бранець росіянин.

Хто ти?

Бранець.

Рожнов, московський дворянин.

Самозванець.

Давно ти в службі?

Рожнов.

Буде тому місяць.

Самозванець.

І чи не сти тобі, Рожнов, що ти
Підняв на мене меч?

Рожнов.

Не стид. Не наша воля.

Самозванець.

Був у битві ти під Сіверським?

Рожнов.

Прибув
Два тижні я по битві із Москви.

Самозванець.

Де Годунов?

Рожнов.

Стривожений був дуже
Пораженням у битві й раною
Мстиславського, та Шуйського післав
Над військом воеводою.

Самозванець.

Чому
Відкликав він Басманова в Москву?

Рожнов.

Нагородив його заслуги честю
Та золотом. Тепер у царській думі
Сидить Басманов.

Самозванець.

В війську потрібніший
Він був. А що в Москві?

Рожнов.

Все тихо, слава богу.

Самозванець.

Що? Ждуть мене?

Рожнов.

Бог знає. Там про тебе
І згадують тепер не дуже сміють.
Кому язик відріжуть, а кому —

То й голову. Така там чудасія!
Що день, то кара смерті. Тюрми всі
Битком набиті. Де три чоловіки
Зійдуться враз на площі, глянь, уже,
Й шпiон візьметься. В кожній вільній хвилі
Цар сам допитує донощиків.
Отак і жди біди. То ліпше вже
Мовчать.

Самозванець.

Позавидіти можна тому
Життю Борисових людей. А військо що?

Рожнов.

Ніщо. Воно одіте, не голодне,
Всім задоволене.

Самозванець.

Його багато?

Рожнов.

Бог знає.

Самозванець.

Буде тисячів хоч тридцять?

Рожнов.

Та набереться може й п'ятдесят.

Самозванець задумується. Всі глядять один на одного

Самозванець.

А в вашім таборі що думають про мене?

Рожнов.

А, поговорюють про твою милість,
Що ти — не в гнів тобі — і злодіяка
І бравий хлопець.

Самозванець

сміється.

Справді я такий!

І докажу їм це. Приятелі,
Не будемо на Шуйського чекати.
Поздоровляю вас, а завтра битва. Відходить.

Всі.

Нехай живе Дмитрій!

Лях.

Завтра битва!

Іх тисяч п'ятдесят, а нас усього
Ледве п'ятнадцять. Чи він збожеволів?

Другий.

Пусте, небоже! Лях один п'ятьсот
Тих москалів потрафить визвати.

Рожнов.

Так, визвати, а як дійде до битви,
То й від од одного ти втечеш, хвастуне.

Лях.

Якби ти був при шаблі, безсоромний
Невільнику, то я б тебе оцим показує свою шаблю
Смирив.

Рожнов.

Наш брат русак обходиться
Й без шаблі. Може хочеш скоштувати
Оцього, ти безмізкий?

Показує кулак. Лях гордо глядить на нього й мовчки
відходить. Усі сміються.

XXI. ЛІС

Самозванець і Пушкін
Оддалік лежить кінь, здихаючи

Самозванець.

Мій бідний кінь! Так шпарко він скакав
Сьогодні на свою останню битву,
І, ранений, так бистро ніс мене.
Мій бідний кінь!

Пушкін
сам до себе.

Ось чого жалує!
Коня! Коли все наше військо майже
До тла побите!

Самозванець.
до Пушкіна.

А послухай, може
Від рани тільки кінь цей заморився
І відідхне?

Пушкін.
Та де там! Він здихає.

Самозванець
іде до коня.

Мій бідний кінь! Хіба здійму узду
Та відстібну попругу. Хай свободний
Здыхає він.

Розсідлує коня. Входять декілька ляхів.

Здоровенькі, панове!
Щож, Курбського не бачу поміж вами.
Я бачив, як сьогодні в гущу бою
Він врізався. Тьма шабель молодого,

Немов хитке колосся, обліпила,
Та меч його над всіми підіймався,
А крик грізний всі крики заглушав.
Де ж мій юнак?

Л я х.

Поляг на полі битви.

Самозванець.

Честь витязеві й мир душі його!
Як мало нас уйшло із тої битви!
О зрадники, злодії запорожці,
Прокляті! Ви, ви погубили нас.
Не видержали й трьох мінут напору.
Та я вже їм!.. Десятого повішу.
Розбійники!

Пушкін.

Хто винен, хто не винен,
А все таки розбиті ми начисто,
Знівечені.

Самозванець.

А перемога близько
Була вже. Я передніх вів до штурму,
Та німці нас порядно відразили.
От юнаки! Їй-богу, юнаки!
Люблю за це. Із них собі напевно
Я доберу прибічну дружину.

Пушкін.

А де то нам сьогодні ночувати?

Самозванець.

А тут у лісі. Чим тут не нічліг?
А скоро світ—в дорогу! До обіда
Дійдем до Рильська ми. Спокійна ніч!

Лягає, кладе сідло під голову й засипає.

Пушкін.

Приємно спи, царевичу! Розбитий
До тла, рятуючися втечею
Безпечний він, мов та дурна дитина.
Його, мабуть, хоронить провидіння,
А ми, приятелі, не тратьмо духа!

XXII. МОСКВА. ЦАРСЬКА ПАЛАТА

Борис, Басманов

Цар.

Побитий він, та що за користь нам?
Даремно нас побіда увінчала,
Він знов зібрав розсипані полки
І нам зі стін Путивля загрожає.
Що роблять за той час герої наші?
Стоять у Кромах, де юрба козацька
Сміється з них з-під огорож гнилих.
Ось слава! Ні, я ними не довільний.
Пішлю тебе начальником над ними,
Не рід, а ум поставлю воеводою,
Хай гордість їх і злиться на місництво.
Нарушить мушу ропіт тих вельмож
І знівечить цю згубную встанову.

Басманов.

О, царю, сто разів благословенний
Той буде день, коли розрядні книги
З роздорами та гордощами родовими
Пожре вогонь.

Цар.

Цей день вже недалекий.
Нехай лише втихомирю вперед
Народу бунт.

Басманов.

Що на народ глядіти?
Народ усе до бунту тайно склонний.
Так бистрий кінь гризе свої вудила,
На власть вітця так нарікає син,
І що ж? Конем їздець спокійно править,
А синові розказує отець.

Цар.

Та іноді скидає кінь їздця,
І син в вітця не вічно в повній волі.
Лише невсипною суворістю
Ми вдержать можемо народ. Так думав
Смиритель бур Іван, розумний самодержець,
Так думав і його суворий внук.
Ні, милости народ не відчуває.
Роби йому добро — не скаже він спасибі;
Грабуй його й карай — тобі не буде гірше.
Входить боярин.

Що?

Боярин.

Привели чужоплемінних гостей.

Цар.

Іду прийнять, а ти зажди, Басманов!
Лишися тут! Мені з тобою треба
Ще побалакати. Відходить.

Басманов.

Високий дух державний!
Дай бог йому з Отреп'євим проклятим
Зробити лад! Багато ще добра
Росії зробить він. Це важна думка
В умі його зародилась; не треба

Їй дати прохолонути. Яке для мене
Широке поле буде, коли він
Зламає роги родовим боярам!
Супірників у битвах я не знаю;
При царському престолі стану першим,
А може навіть... Що за дивний шум?
Тривога за сценою. Бояри, придворні слуги безладно
біжать, стрічаються та шепотять.

Перший.

За лікарем!

Другий!

Чим дуж до патріярха!

Третій.

Царевича, царевича покличете!

Четвертий.

Духовника!

Басманов.

Що сталося таке?

П'ятий і шостий.

Цар занеміг! Цар, бачиться, вмирає.

Басманов.

О, боже!

П'ятий.

На престолі він сидів

І враз упав, булькнула кров із уст
Та з вух.

Царя виносять у кріслі. Вся царська родина й усі бояри.

Цар.

Ідіть усі! Лишіть одного

Царевича зо мною! Всі відходять.

Умираю.

Обіймемось. Прощай, мій сину! Зараз
Царем ти станеш... Боже, боже мій!
Ось зараз стану я перед тобою,
І душу ніколи мені очистить
Покутою. Та чую, сину мій,
Що ти мені дорожчий від душі
Спасенія... Та так і будь! Підданим
Родився я й підданим в сумерках
Було б мені й умерти. Та достиг
Я власти царської. Яким шляхом?
О, не питай! Досить, що ти невинен.
Царем ти, сину, будеш по закону,
А я за все сам богу відповім.
О, любий сину, не дури себе,
Не осліпляй себе ти добровільно!
В бурливий час державу ти приймаєш.
Страшний мені цей дивний самозванець,
Бо іменем озброєний страшним.
Віддавна вправний до панування
Я вдержувати міг всі бунти й смути!
Передо мною всі в страсі дрижали,
І зрада голосу не сміла піднести.
Та ти, недосвідний, ще молодий володар,
Як будеш правити серед тих бур,
Гасить пожежі та душити зраду?
Та бог великий умудря молодість
І слабості дарує силу. Слухай!
Дорадника найперше вибирай
Надійного, холодного, в віці
Дозрілим, любого народові,
Серед бояр шанованого задля
Породи або слави! Шуйського...
Для війська треба нині воеводи
Розумного; Басманова пошли,
І твердо витримай боярські нарікання!
Ти змалку в думі засідав зо мною

І знаєш хід державної управи.
Не відмінняй же ходу діл! Привичка—
Душа держав. Сьогодні мусів я
Опали відновить та смертні карі;
Ти можеш їх знести. Благословлятимуть
Тебе, як благословлять твого дядька,
Коли Грізного трон він переняв.
З часом потроху затайгай наново
Державнії вудила, та тепер
Їх попусти, та з рук не випускай.
Будь ласкавий, доступний чужоземцям,
З довір'ям їх услуги ти приймай.
Суворо бережи устав церковний.
Будь мовчазний, бо царський голос марно
В повітрі тратитися не повинен;
Як дзвін святий він має віщувати лиш
Великий сум або великий празник.
О, сину любий, входиш в ті літа,
Коли бентежить кров лице жіноче.
О, зберігай святую чистоту
Невинности та горду соромливість!
Хто в молодих літах чуттям тонути
Привик в розпусті й розкошах змислових¹,
Той, ставши мужем, буде кровожадний,
Понурий, передчасно потемніє
У нього ум. В родині своїй будь
Все головою! Матір ушануй,
Пануй сам над собою, бо ти муж
І цар. Люби свою сестру, бо ти
Один лишаєшся їй охорона.

Теодор

на колінах.

Ні, ні жий отче й царствуй довговічно!
Народ і ми погинемо без тебе.

¹ Змисловий—пристрасний.

Цар.

Кінчиться все. Темніють в мене очі,
І почуваю я могильний холод.

Входять патріярх і священники, за ними всі
бояри.

Царицю ведуть попід руки; царівна плаче.

Хто там? А, схима... так! Це святий постриг...

Прийшов мій час! Цар у ченці вступає...

Труна мені за келію послужить.

Жди трохи ще, владико патріярше!

Я цар іще... Послухайте, бояри! Вказує на сина.

Це той, кому я полишаю царство.

Цілуйте хрест Теодору! Басманов!

Приятелі мої — над гробом вас благаю,

Служіть йому всі вірно та правдиво!

Він ще так молодий і неповинний.

Чи заприсягнете?

Бояри.

Присягнемо.

Цар.

Досить мені.

Простіть же всі мої гріхи й провини,

І вільні та таємнії зневаги!

Святі отці, зближіться, я готов.

Починається обряд постриження. Жінок виносять зомлілих.

XXIII. ПЕРЕСЛУХАННЯ

Басманов вводить Пушкіна

Басманов.

Ввійди сюди і говори свobodно!

І так тебе він посила до мене?

Пушкін.

Тобі свою він приязнь пропонує,
В московськiм царствi перший стан при собі.

Басманов.

Але ж і так Теодор вже високо
Мене підніс: над військом я начальник.
Для мене він зламав розрядний ряд
І гнів бояр. Я присягав йому.

Пушкін.

Ти присягав наступникові трону
Законному. А як живе другий
Ще законніший?

Басманов.

Годі, Пушкін, годі!
Не говори пuste мені! Я знаю,
Хто він такий.

Пушкін.

Росія і Литва

Його давно Димитрієм признали.
А втім я не настоюю на це.
Можливо, що правдивий він Димитрій,
А може й самозванець. Тільки це
Я знаю, що скоріше чи пізніше
Йому Москву відступить син Бориса.

Басманов.

Допоки я стою за молодого
Царя, допоти трону він не лишить.
Полків у нас досить ще, слава богу!
Побідою я захоочу їх.
А ви кого пошлете проти мене?
Чи козака Корелу, або Мнішка?
Та й чи багато вас? Усього вісім тисяч!

Пушкін.

Ти помиливсь. Не наберем і стільки..
Я сам скажу, що військо наше — дрантя,
Що козаки оселі лиш грабують,
Що поляки хваляться лиш та п'ють,
А росіяни... Та що й говорити?
Перед тобою я лукавити не буду.
Та знаєш, чим так сильні ми, Басманов?
Не військом, ні, не польською підмогою,
А вірою, що скрізь живе в народі.
Ти тямиш, як торжественно стрічали
Дмитра, як спокійно завойовував
Міста й оселі він без вистрілу,
Як кріпості йому давалися,
А воєвод упертих чернь в'язала.
Ти бачив сам, чи радо ваше військо
Йшло в бій із ним. Коли ж? При Борисі!
А що тепер? Ні, пізно сперечаться,
Басманов, пізно роздувать холодний
Воєнний попіл. З розумом твоїм
Усім і з волею твердою ти не встоїш.
Чи не волиш дати перший приклад ти
Благорозумний — Димитрія царем
Оголосити й тим йому на віки
Зробить прислугу? Як міркуєш?

Басманов.

Завтра

Дізнаєшся.

Пушкін.

Рішись!

Басманов.

Прощай!

Пушкін.

Подумай же, Басманов!

Відходить.

Басманов.

Це правда, правда! Зрада скрізь панує.
І що ж мені чинить? Чи дождати,
Аби й мене бунтівники зв'язали
Та видали Отреп'єву? Чи, може, ліпше
Упередить бурливий вал потопи
Й самому...? Та зламать присягу, заслужить
На вічну нечесть з роду в рід, довір'я
Монарха молодого відплатити
Страшною зрадою... Баніта, вигнанець
Обдумує спокійно бунт і зраду,—
Та я, царів любимець... Але смерть...
А власть... Але бідування народнє. Задумується.
Сюди! Хто там? Свище.

Коня! Трубить на збір!

XXIV. ПЛОЩА, ДЕ ТРАТЯТЬ ЗЛОЧИНЦІВ

Пушкін іде, оточений народом

Народ.

Царевич нам боярина послав.
Послухаєм, що скаже нам боярин.
Сюди! Сюди!

Пушкін
на підвищенні.

Московські горожане!

Царевич приказав вам поклониться.

Кланяється.

Ви знаєте, небесне провидіння

Спасло царевича від рук убивців.
Ішов він свого вбивника скарати,
Та божий суд вже поразив Бориса.
Димитрію Росія піддалася!
Басманов сам, покаявшись щиро,
Свої полки привів йому до ніг.
Димитрій наближається до вас
З любов'ю й миром. Чи щоб догодити
Родині Годунових, руки ви
Підіймете на правого царя,
На внука Мономаха?

Н а р о д.

Певно, ні.

П у ш к і н.

Московські горожане! Знає світ,
Як багато ви терпіли під пануванням
Жорстокого убивці. Скільки кар,
В'язниць, катовань та податків ви
Перенесли, терпіли труд і голод.
Димитрій думає любити вас,
Бояр, дворян, чиновників, вояків,
Купців і гостей, і весь чесний люд.
Чи ж будете ви вперті та безумні
І царську милість відкидать від себе?
Та він іде на царський трон своїх
Вітців у супроводі військ грізних.
Не гнівайте ж царя, побійтесь бога!
Цілуйте хрест законному владиці!
Піддайтеся і вишліть якнайшвидше
Митрополіта до Димитрія,
Бояр, дяків і вибраних людей,
Аби поклін дали вітцю й цареві.

Сходить із підвищення. Шум у народі.

Н а р о д.

Що й говорить? Боярин правду мовив.
Нехай живе Дмитрій, наш отець!

С е л я н и н
на підвищенні.

Гей, люде, люде! В Кремль! В палати царські!
Біжіть, в'яжіть Борисових щенят!

Н а р о д
кидається юрбою.

В'язать! Топить! Нехай живе Дмитрій!
Хай гине рід Бориса Годунова!

XXV. КРЕМЛЬ. ДІМ БОРИСА. СТОРОЖА НА ГАНКУ

Т е о д о р під вікном

У б о г и й.

Подайте милостиню Христа ради!

С т о р о ж.

А підеш геть? Тут заборонено
З ув'язненими розмовлять.

Т е о д о р.

Іди,
Дідусю, я бідніший бач від тебе.
Ти на свободі.

Ксенія під серпанком приступає також до вікна.

О д и н
із народу.

Он брат і сестра!
Нещасні діти, мов пташата в клітці!

Другий.

Знайшов кого пожалувать! Еге,
Прокляте плем'я!

Перший.

Хоч отець—злочинець,
А діти не повинні.

Другий.

Яблуко
Від яблуні, знай, не далеко впаде.

Ксенія.

Ой, братчику, здається, йдуть до нас
Бояри!

Теодор.

Це Голіцин і Масальський.
Інших не знаю.

Ксенія.

Братчику мій милий!
Ах, серце завмирає!
Голіцин, Масальський, Молчанов і Шере-
федінов, а за ними три стрільці, входять у двір.

Народ.

Розступіться!
Гей, розступіться всі! Бояри йдуть.

Один

із народу.

Чого вони пішли?

Другий.

А, певно, будуть
Заприсягать Хведора Годунова.

Третій.

Та й справді! Слухай, в домі чути шум!
Тривога... Б'ють когось!..

Народ.

О, слухай, вереск!
Це женський голосок. Ходім у двір!
Еге, заперті двері. Крик затих,
Та чути шум і стукіт.

Двері відчиняються.

Масальський являється на ганку.

Масальський.

Православний

Народе! Годунова син Теодор,
Та ще й дочка Марія повмирали,
Самі собі отрутою зробивши
Смерть. Ми ось бачимо їх труп.

Народ мовчить з перестраху.

Чого ж ви мовчите? Кричіть: „Нехай живе
Наш цар Дмитро Іванович! Ура!“

Народ мовчить.

Переклад писано в днях 8 — 27 березня 1914 року.

Історичне та літературне значіння

Пушкінової драми

„БОРИС ГОДУНОВ“

Пушкінова драма „Борис Годунов“ була першою в російськiм письменствi драмою в новочаснiм значiннi того слова, драмою, яка незалежно вiд усяких правил та естетичних формулок кладе собi одинокою метою — подати в драматичнiй формi образ людського життj в трагiчнiй, iсторичнiй чи iндивiдуальнiй хвилi. Були в російськiм письменствi перед тим численнi драми, переважно iсторичнi, з класичної старовини та з iсторiї Росiї, таких письменникiв, як Сумарокова, Озерова й iнших, але всi вони мали на собi печатъ наслiдування французьких псевдокласичних драм; усi вони, не вважаючи на бiльшi або меншi таланти їх авторiв, хорували на невлiчиму шабльоновiсть та конвенцiональнiсть композицiї й представлення. Перший Пушкiн, завдяки генiяльностi своєї вдачi та широкому читанню в захiднiоевропейських письменствах, i тут переступив границi конвенцiональностi i дав російському письменству драму, не подiлену на акти та сцени, зложену тiльки з драматичних сцен, тiсно зв'язаних внутрiшнiм єдинством трагiчної подiї. Можна в тiй драмi бачити подекуди вплив Шекспiра та Байрона, а щодо будови, не зв'язаної правилами прийнятими в англiйських драматургiв, також вплив драми Гетого „Götz von Berlichingen“; та все таки Пушкінова драма лишається в високій мiрi оригiнальною, типово російською й iсторичною. Пушкiн, пишучи її, не руководився нiякою тенденцiєю, але старався як можна докладнiше вникнути в духа представленої ним iсторичної доби, i в тiм також запорука великого значiння тої драми та її чисто людського iнтересу, який вона нiколи не перестане збуджувати в усiх читачiв та глядачiв.

Основу своєї драми взяв Пушкін без сумніву з найважливішого історичного твору його часу, „Історія государства російського“ Н. М. Карамзіна, який у томах IX, X і XI своєї книги представив подрібно, на основі дуже совісного використання всіх доступних йому джерел, події з часів панування царів Івана Васильовича Грізного, його сина Хведора Івановича та його наступника Бориса Годунова. Подіям, представленим у Пушкіновій драмі, відповідають у представленню Карамзіна уступи т. X, ст. 127—133 (перші дні по смерті царя Хведора Івановича, тимчасове правління його жінки Ірини, сестри Борисової, вагання Бориса прийняти царську корону та остаточно його згода й коронація). До сього уступу, д. 12. лютого 1598 р., відносяться чотири перші сцени Пушкіновій драми. П'ята сцена переносить нас від разу в рік 1603, отже перескакує 5 літ Борисового панування. Перша згадка про Юрія Отреп'єва, поміщена в книзі Карамзіна¹ в т. XI, ст. 73, від котрої аж до ст. 106 тягнеться без перерви оповідання про його побут у монастирі, втеку з Московщини, пригоди на Україні та в Польщі, похід у Росію й побіду над військами Годунова та про смерть сього царя. Варто навести тут початок сього оповідання, „однаково правдивого, як і неправдоподібного“ по вислову Карамзіна. „Бідний син боярський, галичанин (се зн. родом із Галича московського) Юрко Отреп'єв, у молодих літах стративши вітця на ім'я Богдана-Якова, стрілецького сотника, якого в Москві зарізав п'яний литвин, служив у домі Романових і кн. Бориса Черкаського, знав читати й писати, виявляв багато ума, але мало обережности, нудився своїм низьким станом і зважився шукати задоволення та безтурботного життя без праці в чернечім стані, за прикладом свого діда Замятні-Отреп'єва, що вже давно був ченцем у Чудівському монастирі. Пострижений вятським ігуменом Трифоном і названий Григорієм, сей молодий чернець волочився з місця на місце, жив якийсь час у Суздалі в монастирі св. Евфимія, в Галичі—в монастирі св. Івана Предтечі і в інших, а нарешті в Чудовім монастирі—в келії та під властю свого діда. Там пізнав його патріарх Іов, посвятив його на діякона й узяв до себе „для книжного діла“, бо Григорій не

¹ „История государства російського“, сочинение Н. М. Карамзина. Издание пятое в трех книгах, заключающих в себе двенадцать томов, с полными примечаниями, украшенное портретом автора гравированным на стали в Лондоне, издание И. Эйнерлинга. Книга III (томы IX, X, XI и XII). Санкт-Петербург, в типографии Эдуарда Праца. 1843.

тільки вмів гарно переписувати, але також гарно складав канони святим, краще від многих старих книжників того часу. Користуючися прихильністю Іова, він часто їздив із ним у царський двір, бачив його пишноту та був очарований нею. З зацікавленням слухав він розумних людей, особливо коли в довірених, таємних розмовах вони згадували ім'я царевича Дмитрія. Де тільки міг, він розвідував обставини його нещасного життя й записував на папері. Дивоглядна думка зародилась і назривала в його душі, піддана йому, як запевняють, одним лихим ченцем, — думка, що самозванець може покористуватися легковірністю росіян, яких зворушує пам'ять Дмитрія, і в ім'я небесного правосуддя покарати царевбивцю. Сім'я впало на плодючу землю. Молодий діякон пильно читав російські літописи, і нескромно, хоч жартом говорив іноді чудівським монахам: „Знаєте, я буду царем у Москві“. Одні сміялися, інші плювали йому в очі, як безличному брехунові. Ті й подібні розмови дійшли до ростовського митрополіта Йоана, який доніс патріярхові й самому царю, що „недостойний інок Григорій хоче бути сосудом диявольським“. Добродушний патріярх не звернув уваги на донос митрополіта, але цар велів своєму дякові Смірнову Васильову вислати безумного Григорія в Соловки (відлюдний монастир на острові Білого моря) або в Білозерські пустині нібито за єресі на вічну покуту. Смірнов сказав про се другому діяконові Євфимієву, та сей, свояк Отреп'євих, попросив його не спішитися з виповненням царського указу і дав спосіб засудженому діяконові рятуватися втекою. Юрко-Григорій справді втік у лютім 1602 р. разом із чудівськими ченцями, священником Варлаамом і крилошанином Михаїлом Повадіним. За ними не вислано погоні й не повідомлено царя про їх утеку, що потім мало дуже важні наслідки“ (ор. cit. т. XI, гл. II, ст. 73-4).

Передаю коротко дальший хід подій. Утікачі свобідно дійшли до Новгороду Сіверського, де архімандрит монастиря св. Спаса прийняв їх гостинно і дав їм слугу з кінями, аби відвіз їх до Путивля, але вони, відправивши слугу, удалися в напрямі до Києва (ст. 74). Вони пішли через Стародуб у Луеві гори, пройшли темними лісами та дебрами під проводом ченця Дніпрового монастиря Пімена і вийшли нарешті за російську границю коло литовського(?) села Слобідки. В Києві Григорій позискав собі прихильність воеводи кн. Василя Костянтиновича Острожського, жив якийсь час у Печерськім монастирі, потім у Миколаєвім і в Дермані, все асистуючи при службі

божій, як діякон, але ведучи загалом розпусне життя (ст. 75). В одній монастирі він познайомився з монахом Леонідом, намовив його назвати себе Григорієм Отреп'євим, а сам скинувши чернечу одежу, пішов у світ і пристав до заporиців на низу Дніпра, в яких учився поводитися з конем і оружжям у ватазі Гарасима Євангелика. Пробувши там короткий час, він являється в волинськiм містечку Гійшу в тамoшній школі, де вчиться польської та латинської мови. Відси він перейшов на службу до кн. Адама Вишневецького в Братині. Проживши тут скромно та спокійно якийсь час і здобувши собі довір'я вельможного пана, він удав хорого, зажадав священника і сказав йому на сповіді: „Умираю. Віддай моє тіло землі з почетом, з якою хоронять царських синів. Не виявлю своєї тайни до гробу, але коли замкну очі на віки, то в мене під ліжком знайдеш записку, з якої пізнаєш усе. Не оповідай про се нікому, бо бог, видно, судив мені вмерти в неволі“. Духовний був єзуїт і поспішив сповістити про все князя, а князь поспішив до хорого, знайшов і прочитав його записку, з якої довідався, що його слуга — російський царевич Димитрій, урятований від убивства вірним лікарем, що вбивці, прислані з Углича, замордували одного попівського сина замість Димитрія, якого сховали добрі вельможі та жінка дяка Щелканова, а потім вивели в Литву, сповняючи наказ царя Івана, даний їм на сей випадок. Вишневецький здивувався, зразу сумнівався, але хорий розкрив свої груди і показав йому золотий, дорогими камінцями усипаний хрест, заявляючи, що се святість, дарована йому хресним вітцем кн. Іваном Мстиславським (ст. 75-6).

Вишневецький постарався скоровилічити свого слугу з його недуги, справив йому багату одіж та відступив гарно уряджене помешкання, скрізь розпускаючи слухи про появу Іванового сина в Польщі. До секрету були допущені брат Адама Вишневецького Костянтин і сандомірський воевода Юрій Мнішек. Переконані про оправдані претенсії Григорія, вони повідомили про се короля Зигмунта. Про се знав також іще перед королем папський нунцій Рангоні, який зі свого боку почав впливати на короля, аби допоміг Димитрієві зайняти московський трон, маючи від нього письменну обіцянку, що пристане до римської церкви й, одержавши панування в Москві, постарается прихилити до тої церкви всю Росію. В кінці 1603 або в початку 1604 р. самозванець явився в Кракові, був прийнятий нунцієм і королем, який розглянувши його свідоцтва та знаки (у нього була бородавка на лиці, одна

рука коротша від другої, так само як мало бути у царевича Димитрія), обіцяв йому 40.000 золотих річної допомоги, а надто дозволив йому для своїх намірів свobodно користуватися підмогою польських магнатів. Самозванець тоді ж у Кракові тайно прийняв римсько-католицький обряд, але цього не розголошували, аби передчасно не дразнити православну Росію. Король готов був і сам дати йому воєнну підмогу, але старші тямучі політики такі, як гетьман Замоїський, Жолкевський та князь Острожський відрадили йому се, а князь Збаражський доказував, що самозванець справжній ошуканець, а не син московського царя. Король обмежився тим, що поручив панам Мнішкові й Вишневецькому приготувати воєнні сили для походу в Росію, призначив на ту ціль доходи сandomірського воєводства, й обдарувавши самозванця золотим ланцюхом, відпустив його від себе з почесною.

Осередком, де збиралася воєнна сила для походу в Росію, був Самбір, що належав до маєтностей Мнішка. У нього була молода, гарна дочка Марина. Мнимий царевич, побачивши її та зрозумівши свій інтерес, освідчився о її руку, а воєвода отець рад згодився на їх подружжя; заручини відбулися для 25 травня 1604 р.

В тодішній Польщі не трудно було зібрати воєнну силу невеликого розміру з свobodних людей, шляхти та свobodних селян і міщан, охочих до воєнних пригод та рабунків. До самозванця пристали також деякі московські емігранти, що, змушені до втеки з Москвіщини, жили досить свobodно в Польщі. Самозванець звернувся надто з листом до донських козаків, взиваючи їх, аби помогли йому скинути з царського престолу „невільника та злочинця“. За ним агітував на Україні остерський староста Михайло Ратомський, який притягнув до нього також часть запорізьців.

Цар Борис Годунов уже в січні 1604 р. довідався з різних сторін про небезпеку, яка грозила йому від Польщі. Найважливіша з тих відомостей була та, що в початку того року донські козаки над Волгою розбили окольничого Семена Годунова і, зловивши деяких його стрільців, пустили їх до Москви, переказуючи цареві: „Заявіть Борисові, що ми незабаром будемо в нього з царевичем Димитрієм“ (ст. 83). Цар, стривожений тими звістками, поперед усього вдався до монахині-цариці, матері Димитрія, домагаючися від неї потвердження, що її син справді був убитий. Її свідцтво не могло заспокоїти його. Він велів покарати смертю дяка Смірнова, який заздалегідь не ув'язнив Отреп'єва, велів подвоїти сторожі на польській гра-

ниці та перехопувати всякі звістки про самозванця, велів опублікувати всю історію життя та втеки того самозванця, нарешті вислав від імени своїх бояр Григорієвого діда Смірнова-Отреп'єва до короля Зигмунта та його панів, аби в їх присутності посвідчив походження мнимого Дмитрія. В тій самій цілі він вислав до донських козаків дворянина Хрущова. Розуміється, що всі ті заходи були даремні та не могли усунути дійсної небезпеки, якою грозила особа самозванця. Сей уже дня 15 серпня стояв зі своїм військом у Сокольниках над Дніпром, і коли до нього привели Хрущова в кайданах, присланого від Донських козаків, сей, побачивши самозванця, залився сльозами, впав на коліна й крикнув: „Бачу царя Івана в твоїм лиці! Я твій слуга на віки!“ Його зараз увільнили з оков і він зробився завзятим прихильником нового царя та подав йому багато правдивих та неправдивих звісток про настрої людности та воєнні приготування в Росії.

Проте сила, з якою самозванець вибирався воювати Росію, була дуже мала. Вона складалася ледве з 1500 правильно озброєних вояків і з досить значного числа слабо озброєних охотників. Недалеко Києва до них пристали 2000 донських козаків, декілька ватаг київських та сіверських, озброєних Ратомським, і ця сила дня 16 жовтня вступила в Росію.

Вступаючи до Росії, самозванець видав маніфест до російського народу, в яким заявляв, що незримою рукою всевишнього він уйшов від ножа Борисового, і довго ховавшись в невідомості, тою самою рукою виведений на світове позорище, спішить тепер під знаками сильного та хороброго війська до Москви обняти спадщину своїх предків, корону та скипетр Володимира, та звертався до всіх урядників і горожан з упімненням, аби покинули грабіжника Бориса й вернули до служби законного володаря (ст. 87). Рівночасно з сим сандомірський воєвода іменем короля та знатних польських панів опублікував відозву, що вони, переконані очевидними та безсумнівними знаками про правдивість царевича Дмитрія, дали йому свою поміч і готові дати ще сильнішу для відзискання батьківського престолу. Ті письма викликали велике вражіння не тільки на Україні, але також і в Москівщині, куди вони доходили, не вважаючи на всі зусилля власти. Самі російські чиновники хиталися в своїх поглядах, а воєводи, знаючи настрої народа, боялися поступати з ним надто гостро. Тому не диво, що зараз по переході російської границі до мнимого Дмитрія почали переходити мешканці сіл,

містечок та військові залоги. Самозванець поводився з тими новими прихильниками дуже ласкаво та людяно, і про се зараз пішла добра слава аж углиб Росії. Дня 26 жовтня йому піддався Чернігів, де йому видано московських воєвод, із яких одив Іван Татев зараз зробився його гарячим прихильником. Тут до його війська пристало 300 озброєних стрільців, а в Чернігівській твердині знайдено 12 гармат. Відси самозванець пішов до Новгороду Сіверського, над яким держав команду воєвода Петро Хведорович Басманов. Сей воєвода завдячував усе Борисові, який тепер вислав його рятувати Чернігів разом із своїм боярином князем Ніколою Романовичем Трубецьким. Оба вони, не дійшовши до Чернігова, дізналися, що там уже самозванець, і замкнулися в Новгороді. У Басманова було всього 500 стрільців московських, тому він озброїв також волею й неволею значніших мешканців Новгороду. Дня 11 падолиста самозванець підійшов до міста і тут перший раз росіяни привітали його кулями. Басманов не хотів піддатися добровільно і відбив напад польського війська. Стан самозванця міг відразу статися дуже лихим, якби не несподіваний зворот у Путивлі. Там командували два знатні воєводи, окольничий Михайло Салтиков і князь Василь Рубець-Масальський. Сей останній разом із дяком Сутуновим станув на стороні мнимого царевича, збунтувавши міщан, зв'язав Салтикова і дня 18 падолиста віддав се важне місце самозванцеві. Зараз потім піддалися йому многі менше важні міста, особливо Оскол, Вороніж, Кроми та Єлець. Уся південна часть Московщини закипіла бунтом. Скрізь в'язали царських чиновників і відсилали до Дмитрія, який зараз увільнював їх і приймав у свою службу. До його війська приставали купи охочих. Вони переловили багату касу, яку везли московські купці в медових бочках для начальників війська в Сіверщині. Самозванець, одержавши ту касу, післав зараз значну її часть до Польщі князеві Вишневецькому та пану Рожинському, аби набирали нові відділи зтяжного війська. Сам він тимчасом облягав Новгород, стріляв із великих гармат та валив мури. Басманов, бачучи се та надіючися на поміч царського війська, почав переговори. Та цар Борис у рішучій хвилі не показав себе героєм. Замість вислати сильне військо на zagrożене місце та силою здавити бунт, він уважав за відповідне далі впливати на настрій народу і велів князеві Василеві Шуйському торжественно на площі трачення в Москві заявити перед народом своє очевидне свідцтво про замордовання царевича Дмитрія. Розуміється, що така

заява, чим торжественніша, тим більше мусіла відновляти пам'ять про страшний злочин царя та підкопувати прихильність народу до нього. Не допомогла також анатема, яку московська єрархія за наказом царя мусіла кинути на самозванця Грицька Отреп'єва, бо нарід очевидно думав, що нехай собі Грицько Отреп'єв буде анатема, але многа літа царевичу Димитрію! Необережним показав себе цар Борис і тому, що надіючися на свою силу, відкинув пропозиції шведського короля, який на знак своєї прихильності готов був прислати йому своє військо на поміч. Тимчасом у Брянську, найближчій твердині перед Новгородом, зібралось 50.000 царського війська під проводом воеводи кн. Хведора Івановича Мстиславського. Дня 21 грудня прийшло до битви, в якій царське військо стратило 4.000 убитих. Ся страта була так несподівана для прихильників царя, що деякі чужоземці в його службі говорили: „Росіяни не мають ані носів, ані рук, тільки ноги“ (ст. 95-6).

Зараз другого дня по битві до самозванця пристало 4.000 запорізьців, а військо Борисове відступило до Стародуба Сіверського. Однак перемога не тішила поляків, які надіялися провести Димитрія до Москви без добуття меча. Найбільша частина польських панів покинула його по першій битві, в тім числі також його будучий тесть воевода Мнішек, стративши надію на здобуття московського престолу та царської корони для своєї дочки.

Царські воеводи були так змішані своєю стичкою з військом самозванця, що навіть не повідомили царя про свою програму. Дізнавшись про це від інших, Борис дня 1 січня вислав кн. Василя Шуйського на начальника армії, а Басманова покликав до себе до Москви, обдарував його щедро, подавши йому власними руками золоту миску насипану 2.000 червінців та іншими дарами, і задержав його при собі для наради. Сим зробив нову помилку, відкликавши з поля війни найздібнішого воеводу. Шуйський, висланий на його місце, зовсім не дорівнював йому здібностями. Він застав царське військо недалеко Стародуба в лісах і засіках, немов сховане від ворога, в тривозі та безчинності, з хорим начальником. Він вивів військо до Сіверська на стрічу самозванцеві і настиг його коло села Добринич. Тут дня 21, січня прийшло до битви, в якій самозванець зразу виконав смілий та успішний напад на московську армію, але піхота й гармати поразили його кінноту і задали йому великі втрати. Вбито 6.000 його війська, взято 13 гармат і 15 стягів та не мало полонянників. Російські воеводи думали, що між убитими був також самозванець,

і спішно повідомили про се царя. Та самозванець уйшов живий, зібрав до себе решту війська, з якого перші прийшли до нього запорізьці, що мало потерпіли в битві, але самозванець не допустив їх до себе за те, що вони будім-то з трусости втекли з битви, і вони, розсердившись, пішли геть. Царські воеводи не використали одначе своєї перемоги як слід, а замість запорізьців до самозванця прибуло до Путивля 4.000 Донських козаків. Він видав новий зазив до російського народу, де помішано правду з вигадками і де автор запевняв, що бог не покинув його, не покинули й вірні слуги, признаючи в нім правдивого царевича Дмитрія.

Царські воеводи, по довгій стоянці на місці своєї перемоги, рушили нарешті під Рильське, та тамошні воеводи привітали їх гарматними вистрілами й заявою: „Служимо цареві Дмитрові“. Тут вони знов простояли два тижні, відступили взад і донесли цареві, що задумали дождати весни в безпечних стоянках. Цар знов, затривожений звісткою про те, що самозванець живий, вислав до них окольничого Петра Шеремет'єва та свого думного дяка з грізним упімненням та докорами за те, що випустили самозванця й дали війську причину до обурення. Воеводи перелякані знов дали доказ своєї нездібності та почали облягати непотрібне їм містечко Кроми, в яким за дерев'яною огорожею крім небагатьох місцевих мешканців, було тільки 600 хоробрих донців із їх атаманом Корелою. Царська армія даремно силувалася серед зими здобути те дерев'яне гніздо. Вона почала облягати його, надіючися виморити обляжених голодом, а тимчасом у війську, що стояло в снігах без захисту, почалася сильна пошесть. Безрадість обляжників була така велика, що одного дня 100 возів хліба і 500 козаків, висланих самозванцем із Путивля, без перешкоди війшли до обляженого міста (ст. 99 — 102).

Так тяглося се діло до квітня 1605 р. Дня 13 сього місяця цар Борис рано відбув нараду з вельможами в Думі, приймав визначних чужоземців, обідав із ними в Золотій палаті і ледве вставши від стола, почув себе недобре, кров бухнула у нього з носа, вух та рота й лилася рікою. Лікарі, яких він дуже любив, не могли спинити її. Він утратив пам'ять, але встиг благословити сина на російське царство, прийняти т. зв. ангельський образ, себто чернечу рясу з іменем Боголіпа, і по двох годинах спустив дух у тій самій палаті, де тільки що бенкетував із боярами та чужоземцями. (Карамзин, *op. cit.* ст. 104). Він мав тоді ще лише 53 роки.

Зараз по його смерті московський патріарх Іов, вище духовенство, бояри та міщани присягли на вірність цариці Марії та її дітям, цареві Теодору та Ксенії. Молодий цар Теодор мав тоді 16 літ і мав, як на ті часи, значний засіб знання, живо розвитий розум, та був вихований у чесноті й невинності. Карамзін називає його „першим щасливим плодом європейського виховання в Росії“ (ст. 107). Прибічна рада царська зараз відкликала нездібних воевод Мстиславського та обох Шуйських із поля битви, а головним воеводою вибрала Басманова. Молодий цар у присутності своєї матері сказав до нього: „Служи нам, як служив мойому вітцю!“ Його вислали до війська в супроводі новгородського митрополіта Ізідора, аби додати йому більшої поваги. Дня 17 квітня Басманов прибув до табору й не застав там уже ані Мстиславського ані Шуйських. Військо без супротивлення присягло на вірність новому цареві і з тим митрополіт вернув до Москви. Тут сталося щось несподіване. Замість ударити всіми силами на самозванця, Басманов простояв бездільно до 7 травня, і того дня, коли в війську зчинилася тривога, сівши на коня громовим голосом об'явив Дмитрія царем московським. Тисячі вояків відгукнулися на сей крик окликами: „Най живе наш отець цар Дмитрій Іванович!“ Лиш деякі воеводи, вірні родині Годунових, мовчки втекли з табору до Москви; одного з них, Івана Годунова, зловили в дорозі і привели зв'язаного до табору, а князь Василь Голіцин, бажаючи відвернути від себе всяке підозрення в прихильності до Годунових, сам велів зв'язати себе (ор. cit., ст. 110—112).

Так скінчилася війна. Облогу Кром зараз знято, а князь Голіцин поспішив до Путивля поздоровити нового царя від імені всього війська. Новий цар зараз розпустив усе військо на місяць для відпочинку, тільки часть здорових вислав до Москви, а сам із найвірнішими своїми прихильниками рушив помалу тудиж. Він зупинився якийсь час у Тулі, відки вислав своїх довірених Плещеева та Пушкіна до Москви для навертання народа на його бік і Басманова з добірною дружиною для dokonання державного перевороту. Молодий цар Теодор Годунов сидів у царській палаті зі своєю матір'ю та сестрою, не знаючи ні про що. Збунтований народ поперед усього скинув патріярха Іова, зневажив його в церкві та вивіз із Москви до Старицького монастиря. Потім бунтівники вдерлися до царської палати дня 3 червня, стягли Теодора з престолу і разом із матір'ю та сестрою відвели їх у їх власний дім,

де їх до дня 10 червня держали під сторожею. Того дня князі Голіцин і Масальський, чиновники Молчанов і Шереметєв, узявши з собою трьох силачів-стрільців, ввійшли до дому Годунових і там зараз задушили царицю Марію та її сина, а дочку лишили живою. Народові, що обступив дім Годунових, оголосили, що цариця й її син самі позбавили себе життя отрутою.

Самозванець усе ще сидів тоді в Тулі та робив старання повернути до себе нарід та достойників цілої Росії. Аж дня 20 червня він в'їхав до Москви. Між першими його розпорядженнями було наставлення нового патріарха, яким зроблено грека Ігнатія, буцім то архієпископа київського, який коронував його царською короною в Москві дня 21 липня. Шлюб із Мариною Мнішківною відбувся аж дня 29. падолиста в Кракові позаочно по латинському обряду в присутності короля, який заступав пана молодого, і по довершенім через краківського архієпископа обряді вінчання власноручно вложив руку панни молоді в руку московського посла. Не бракувало при тій незвичайній нагоді також поетичної гратуляції. Визначний польський поет того часу, кс. Станіслав Гроховський, уложив просторий вірш загально вживаним тоді сапфійським розміром на вінчання вельможної воеводянки Марини Мнішківни з російським царем Дмитром, із якого Нємцевич у своїй тритомовій книзі „Dzieje panowania Zygmunta III“ (Варшава 1819) наводить оці чотири строфи:

Phebie z wielkiego Jowisza córami,
Jeśliś się kiedy zabawiał śpiewami,
Dziś Samowładcy w Moskwie Dymitrowi,
Śpiewaj Carowi!

Yo tryumphie, niewysłowionemu
Śpiewaymy wszyscy Imieniu Pańskiemu!
Wydarte sobie Dymitr objął w dłonie mocne
Brzegi północne.

Sławny pod słońcem Słowiański narodzie,
Yo tryumphie, raduy się swey zgodzie!
Granice świata sława twa przenika
I nieba tyka.

O pełna wdzięków, szczęśliwa Mniszchówno,
Wyniosłaś dom twój z obłokami równo,
Błyszczysz, Maryno, między Słowiańskimi
Córy zacnemi ¹.

¹. Друковано в Кракові у Яна Шелінга в р. 1606.

[О, Фебе, з великого Зевеса дочками
Коли ти колись забавлявся співами,
Нині самодержцеві в Москві Дмитрові,
співай, цареві!

В тріюмфі, невимовному
Співаймо всі імені панському (роз. божому)!
Пограбовані в себе Дмитро взяв у руки міцні
Береги північні.

Славний під сонцем слов'янський народе,
В тріюмфі, тішся своєю згодою!

Границі світу проходить твоя слава
І до неба доходить.

О, повна красот, щаслива Мнішківно,
Піднесла ти свій дім нарівні з хмарами,
Блищиш, Марино, між слов'янськими
Дочками чесними]

(перекл. Ів. Л.)

Оце все, що треба було сказати про історичну основу Пушкінової драми. Порівнюючи історичне оповідання Карамзіна з драмою, бачимо, що поет не силкувався не-вільничо йти за оповіданням історика, пропускав багато важних та цікавих для історика подробиць, але за те докладніше та ширше розвивав сцени, цікаві з психологічного боку. Найкращою між ними треба назвати сцену між самозванцем і Мариною Мнішківною, списану справді з гідним подиву майстерством. Характеристика староруського літописця в сцені Григорія з Піменом також дуже гарна і вважається класичною в російському письменстві, хоча думку про те, що староруські літописи переважно були списувані манахами, не можна вважати зовсім оправданою, особливо щодо найстарших українських літописів, надиханих майже наскрізь рицарським, що правда християнським, але зовсім не чернечим духом. На одну подробицю треба ще звернути увагу. В своїм оповіданні Карамзін, ідучи за своїми джерелами, скрізь називає південно та західноруські землі литовськими і всю східну част Польщі Литвою. Се відгукнулося і в Пушкіна в сцені переходу втікача Григорія через російську границю, хоча та сцена, як бачимо з історичного оповідання, відбулася не на границі Литви, але на сіверській території за Дніпром, отже в краю, де українська людність стикається з великоруською. Взагалі треба сказати, що самозванець у своїх мандрівках по землях польської держави ніколи не був на Литві.

Драму „Борис Годунов“ почав Пушкін писати при кінці 1828 р. в часі свого побуту в селі Михайлівськiм. Він почав писати її по довгих і оснiвних приготуваннях. „Вчитуючися в Шекспіра, Карамзіна та наших старих літописцiв,—писав він у ту пору—я занявся думкою оживити в драматичній формі одну з найдраматичніших діб нашої історії. Шекспіра я наслідував у його свободним та широким малюванні характерів, за Карамзіном ішов у яснiм розвою подій, а з літописцiв старався відгадати мову тодішнього часу. Джерела багаті, та чи я встиг використати їх, не знаю“. Сам Пушкін називає Бориса Годунова романтичною драмою, чим він різко протиставить її псевдокласичній школі. Мабуť із книжки А. В. Шлегеля „Vorlesungen über die dramatische Kunst“ він узяв ідею національної драми та неприхильність до псевдокласичної штуки, а при тiм уникання всього вузькоромантичного, мрійного або містичного, так як і Карамзін виключав уже все сангiментальне. Пушкін був задоволений своєю роботою, але не спішив друкувати її і продержав її в рукописі цілих шість літ. Тільки припадково в р. 1827 він надрукував окремо сцену в келі між Піменом і Григорієм, яка загальною подобалася. Оpubлікована в р. 1831 цілість не задовoliла тодішньої публіки ані критиків. Одні бачили в ній „правдиві малюнки звичайної природи“, а шукали блискучих сцен та сильних, високих почувань; були й такі, що вважали сю драму „виродом“, який не надається ні для сцени, ні для читання¹. Зі свого боку вчений російський історик літератури, цитований тут, твердить, що той „виродок“ явився вітцем усеї національної російської драми, а внутрішня, велична стрійність тих „обломків Карамзіна“ видна тепер кожному гімназіальному ученикові. Жаль тільки, що та національна російська драма після Пушкіна досі якось не розвинулася, і, крім справді прегарних драм Олексія Толстого „Смерть Івана Грозного“ і „Цар Теодор Іванович“ та ряду драм Островського з історії царя Грозного та часу самозванцiв, не видала майже нічого, гідного ближчої уваги.

Писано в днях 28 березня до 3 квітня 1914 р.

¹ А. Кирпичніков, стаття про Пушкіна в лексиконі Брокгауза й Ефрона, т. XXV, ст. 838-9.

СЦЕНА З „ФАВСТА“

Фрагмент
(1825)

Берег моря. Фавст і Мефістофель

Фавст.

Я нуджусь, бісе.

Мефістофель.

Що робити, Фавсте?

Така вже нам положена границя,
Якої перейти ніхто не може.
Розумні твори нудяться усі,
Один з лінивства, другий від роботи;
Один не вірить, інший стратив віру;
Один нажитися не встиг,
Другий нажився понад міру,
І кожний з них зіває та й живе,
І всіх труна, зіваючи, чекає,
Зівай і ти!

Фавст.

Це жарт плиткий!
Придумай, як би чим мені
Забавиться.

М е ф і с т о ф е л ь.

Будь задоволений

Міркуваннями розуму! В своїм
Альбомі запиши: „Fastidium
Est quies“, це значить: нудьга—
Це відпочинок для душі.

Я психолог. І ось тобі наука!

Скажи, коли не нудивсь ти в житті?

Подумай, пошукай! Чи не тоді,

Як над Віргілієм дрімав,

А розум твій розбуджувала різка?

Чи не тоді, як рожами вінчав

Ти ласкавих дівчат весілля,

В шумних забавах присвячав

Їм пориви вечірнього похмілля?

Чи не тоді, як затопився ти

В високолетні мрії й міркування,

В безодню темної науки?

Та тямлю, що тоді з нудьги,

Мов арлекіна, з полум'я та диму

Ти врешті викликав мене.

Як біс проворний я звивався,

Розвеселить тебе старався,

Возив до духів, до відьом,—

І що ж, усе те пусто-дурно.

Бажав ти слави—і добився,

Хтів закохаться—закохався.

Взяв від життя все те, що дати воно могло,—

І що ж, щасливіє воно було?

Ф а в с т.

О, перестань і не розранюй ще

Мої перестарілі рани! У знанню

Глибокому нема життя. Прокляв я

Брехливе світелце науки.

А слава що? Проміння припадкове,

Якого хоч і як лови—не зловиш.
Честь світова—безмислиця, мов сон.
Та єсть же дійсне, праведне добро—
Двох душ збратання.

Мефістофель.

Й перше рандеву?
Чи так? Та чи не ласкав би сказати,
Кого тобі приємно споминати?
Чи може Гретхен?

Фавст.

О, чудовий сон!
О, чисте полум'я любови! Там, о там,
Де дерева шуміли так тужливо,
Де на її прекрасних грудях
Я втомленую голову схиляв,
Я був щасливий.

Мефістофель.

Творче милостивий!
Маячиш ти на яві, Фавсте! Сам себе
Услужними згадками дуриш ти.
Та чи не я тобі своїми заходами
Доставив тее чудо краси,
І серед північної темноти
З тобою звів її? Тоді плодами
Свого заходу я забавлявся
Сам оддалік, як ви собі обоє...
Адже все бачив я, все пам'ятаю!
Коли твоя красуня в захваті
Була, неначе п'яна,—ти душею
Тривожною в задуму поринав.
А доказали ми з тобою, що задума—
Нудьги насіння. І чи знаєш ти,

Філософе премудрий, що ти думав
У хвилю ту, коли не думає ніхто?
Сказать тобі?

Фавст.

Ну, говори! Ну, що?

Мефістофель.

Ти думав: „Ангеле послушний мій,
Як гарячо я забажав тебе!
Я хитро в простодушної дівчини
Я мрії серця роздував!
Любві невинній, безкорисній
Невинно віддалась вона.
Чому ж тепер у мене в груді повно
Ненависної туги та нудьги?
На жертву мого забагу пустого
Дивлюсь, напившись розкоші марної,
З непереможною відразою!“
Так нерозумний дурень, з добра-дива
Наважившись на лихее діло,
І в лісі жебрака зарізавши, над трупом
Знущається зневажними словами.
Так на продажну красоту розпуста,
Сквапливо нею наситившись,
Глядить не то з обридженням, не то зі страхом
Потім із усього того ти вивів
Одно заключення...

Фавст.

Та пропадай
Від мене, витворе пекельний ти!
Тікай, щоб я не бачив більш тебе!

Мефістофель.

І овшім. Та задай іще мені задачу!

Адже без діла відлучатися від тебе
Мені ніяково, а дармо тратить час
Я не люблю.

Фавст

показуючи на море.

Що там біліється, скажи!

Мефістофель.

Це корабель еспанський тримаштовий,
Пристати до Голяндії готовий.
На нім поганців триста, малпи дві,
Та бочка золота, та чоколяди
Багатий груз, і модна ще хвороба,
Що й вам її недавно дарували.

Фавст.

Все затопи!

Мефістофель.

Я лиш того й чекав.

Щезає

Переклад писано дня 10 квітня 1914 р.

Інтелігентний чоловік, зайятий духовою, а особливо науковою працею, не нудиться ніколи. Нудьга являється в нього хіба як признак банкрутства його наукової роботи, її методи та здобутків. Таким ученим являється також Фавст у Гетевій трагедії, який у вступнім монологу вказує мниму недостаточність усіх, доступних йому, наук і доходить до наміру самовбивства. Таким самим ученим, якого не задовoliла його наука, являється також Фавст у маленькій драматичній сцені Пушкіна, написаній очевидно під впливом трагедії Гете. „Я нуджуся, бісе!“ — такими словами починається та сцена. І Мефістофель, із яким розмовляє тут Фавст, із правдиво чортівським знанням людської душі розкриває перед Фавстом тайники його власного життя, доказуючи йому, що він від наймолодших літ при всіх своїх заняттях та забавах почував нудьгу та обридження. Особливо вражає читача Мефістофелева аналіза Фавстової любови до Гретхен, у якій Фавст голословно вказує самотню святу згадку свого життя. У відповіді на те Мефістофель указує йому драстичними словами цілу безодню погані та зневір'я. Фавст не має на се ніякої відповіді, крім розпучливого викрику: „Пропадай ти, пекельний виплоде!“ Розуміється, Мефістофель не може пропасти від нього і вказує йому для розривки корабель, що пливе по морю, оповідає, що на нім міститься, — знов таки з чортівською фантазією, — і Фавст наказує йому зараз затопити той корабель.

Ся драматична сцена, написана в р. 1824 рівночасно з „Борисом Годуновим“, виявляє незвичайний драматичний талант Пушкіна, який немов у світлі блискавки вміє показати безодню горя та зопсуття в людській душі. Розуміється, для оцінки вартости науки та духової праці ся сцена не дає ніякого рішучого протидоказу, бо автор зовсім не входить у те, якою саме наукою і з якими вислідами займався Фавст.

Іван Франко.

Писано дня 15 квітня 1914 р.

СКУПИЙ ЛИЦАР

Трагедія
(1830)

СЦЕНА ПЕРША

У вежі

Альбер і Іван

Альбер.

Що б там не сталося, а на турнірі
Я буду. Шолом дай мені, Іване!

Іван подає йому шолом.

Попсований, наскрізь пробитий! Годі
Його надіти. Треба би нового.
Який удар! Проклятий граф Дельорж!

Іван.

Та й ви йому порядно відплатили!
Як із стремен ви вишибли його,
Він добу перележав, наче труп,
І поледве чи верне до здоров'я.

Альбер.

А все таки нічого він не стратив.
Цілий його венецький той нагрудник,
А груди—ті йому й гроша не варті,
І інших він не буде купувати.
Чому я з нього й шолома не зняв?

А зняв би був, якби не соромився
І дам і герцога. Проклятий граф!
Волів мені він голову пробити.
Потрібна би й одежа. Ув останнє
Всі лицарі сиділи ув атласах
Та в адамашках, тільки я у бляхах
За герцогським столом. Відмовився
Я тим, що на турнір попав лиш випадково.
А що скажу сьогодні? Бідність, бідність!
Як унижає серце нам вона!
Коли Дельорж своїм тяжезним списом
Пробив мій шолом і повз мене скочив,
А я голіголов, острогами
Коня свого шпигнувши, наче вихор
Помчався й графа на дванадцять кроків
Шпурнув немов малесенького пажу,—
Коли всі дами повставали з місць,
Коли сама Клотільда, поневолі
Лице закривши, скрикнула, і всі
Герольди мій учинок прославляли, —
Тоді ніхто не думав про причину
Хоробрости та сили дивної
Моєї! А я мало не шалів
За шолом свій ушкоджений. Яка
Була причина мого геройства?
Лиш скупість. Так, не трудно заразиться
Тут нею під одною кришею
З моїм вітцем. А що мій бідний Емір?

І в а н.

Все ще хромає. Виїхати вам
На нім не можна.

А л ь б е р.

Нічого робити,
Куплю гнідого,—добре, що за нього
Не много просять.

І в а н.

Хоч не много просять,
А грошей все ж таки у вас нема.

А л ь б е р.

Що ж каже маніхей той Соломон?

І в а н.

Говорить, що не може більш давати
В позику вам гроша без заставу.

А л ь б е р.

Без заставу! Де ж той у чорта застав?

І в а н.

Я те й казав.

А л ь б е р.

Що ж він?

І в а н.

Стиснув плечима.

А л ь б е р.

А ти б йому сказав, що мій отець
Багатий сам, як жид, і скорше чи
Пізніше я одержу все по нім.

І в а н.

Я говорив.

А л ь б е р.

Що ж він?

І в а н.

Стиснув плечима.

А л ь б е р.

От ще біда!

І в а н.

Він сам хотів прийти.

А л ь б е р.

Ну, слава богу! Я без викупу
Не випущу його. Стук у двері. Хто там?

Входить Соломон.

Соломон.

Слуга покірний.

А л ь б е р.

А, приятелю!

Жидюга клятий, любий Соломоне!
Прошу сюди! То ти, як зачуваю,
В мій довг не віриш?

Соломон.

Пане милостивий,

Клянуся вам, що рад би, та не можу.
Де взяти гроші? Ввесь я зруйнувався,
Все лицарям допомагаючи,—
А жоден не платить. Я вас хотів
Оце просить, чи не могли б мені
Хоч часть віддати?

А л ь б е р.

Ах, розбійнику!

Та як би в мене завелися гроші,
Чи став би панькатися я з тобою?
Та ну, не будь упертий, Соломоне
Премудрий, викладай тут червінці!
Сотчину висип, поки зараз тут
Тебе не скажу обшукать.

Соломон.

Сотчину!

Якби я мав сто червінців—

Альбер.

Та слухай!

Не стид тобі не виручити свого
Приятеля?

Соломон.

Клянуся вам—

Альбер.

Та годі, годі!

Тобі потрібно заставу? Дрібниця!
Що маю дати в застав? Чи свинячу
Цю шкіру? Якби міг її заставити,
Продав би вже давно. Чи слова
Лицарського тобі, собако, мало?

Соломон.

Поки живі ви, ваше слово, пане,
Значить багато. Наче талісман
Воно вам відімкне всі скрині всіх
Фламандських багачів. Та як його
Передасте мені, жидкові бідному,
А тим часом умрете—крий вас боже!—
Тоді в моїх руках воно лиш буде
Як ключ від скриньки, киненої в море.

Альбер.

Чи ж мій отець переживе мене?

Соломон.

Хто зна? Днів наших ми числить не можем.
Ще рано цвів юнак, під ніч умер,
І ось його чотири старчики
Несуть на плечах згорблених до гробу.
Барон здоров. Дасть бог, літ десять, двадцять
І двадцять п'ять і тридцять проживе.

Альбер.

Та брешеш, жиде! Та за тридцять літ
Мені вже п'ятдесят мине, тоді
На що мені й ті гроші?

Соломон.

Гроші! Гроші

Все, в кожному віці здадуться нам.
Та молодий у них шукає слуг
Проворних і, не жалуючи їх,
Шле їх сюди й туди,—але старий
В них бачить вірних друзів і пильнує
Їх, наче ока в голові.

Альбер.

О, мій отець

Не бачить в них ні друзів, ані слуг,
Лише панів, і сам він служить їм.
І як же служить! Як алжирський раб,
Як пес на ланцюзі. В нетопленій
Коморі він живе, лиш воду п'є,
Їсть сухарі, всю ніч не спить, усе
Лиш бігає та лається, а там
У нього в скринях золото спокійно
Лежить собі. Мовчи! Колись таки
Воно мені послужить і лежать
Забуде.

Соломон.

Так, на погребі барона
Пролетється більше грошей, аніж сліз.
Дай боже вам якнайскоріше спадок!

Альбер.

Аміль.

Соломон.

А можна би? —

Альбер.

Що?

Соломон.

Так, я думав,

Що спосіб є такий...

Альбер.

Який такий?

Соломон.

У мене тут знайомий старичок,
Жидок, аптекар бідний...

Альбер.

І лихвар,
Такий як ти, чи мо' чесніший трохи?

Соломон.

Ні, лицарю. Товій не тим торгує.
Він робить краплі — справді, чудеса
Вони справляють.

Альбер.

Що ж мені до них?

Соломон.

У скляночку води долить... три краплі...
Ні смаку в них, ні барви не завважиш.
І чоловік без болю в животі,
Без різання й хвороби умирає.

Альбер.

Значить, старий отрутою торгує.

Соломон.

Так, і отрутою.

Альбер.

То що ж, замість позики
Ти подаси мені склянок отрути двісті,
За склянку червінець? Чи так, чи ні?

Соломон.

Пан зволить сміх собі робити з мене.
Ні, я хотів... Та може ви... Я думав,
Що вже баронові час умирать.

Альбер.

Що! Отруїть вітця! Ти смієш синові...
Іван, держи його! Ти смів мені...
А знаєш ти, жидівська душа,
Псе, змію, що тебе я зараз же
На брамі тут повішу!

Соломон.

Провинився!

Звиніть, я жартував.

Альбер.

Іване, шнура!

Соломон.

Я жартував. Я гроші вам приніс.

Альбер.

Геть, псе! Жид відходить.

Ось до чого мене доводить
Отецька скупість! Ось що смів жидюга
Мені нараять! Дай вина склянчину!
Я ввесь дрижу... Іване, але гроші

Мені потрібні. Побіжи за жидом
Проклятим і візьми у нього червінці!
Та принеси сюди лиш каламар, —
Я квіт напишу. І не приводи
Сюди того Іюду! Або ні, зажди!
Отрутою запахнуть червінці,
Як срібняки колись Іскаріота.
Я зажадав вина.

І в а н.

Та в нас вина
Нема ні краплі.

А л ь б е р.

А де ж те, що в дарі
Мені прислав з Еспанії Рамон?

І в а н.

Я вечором заніс останню пляшку
Слабому ковалеві.

А л ь б е р.

А, згадав!

То дай води! Ось прокляте життя!
Ні, так і будь, піду шукати справи
У герцога. Нехай присилують вітця
Держать мене, як сина, не як миш
Уроджену в дірі.

СЦЕНА ДРУГА

Підземелля.

Б а р о н.

Як молодий гультай жде бачення
З лукавою розпусницею десь
Або з дурною, що її підмовив,

Так я ввесь день на ту хвилину ждав,
Коли зійду сюди у підземелля,
В безпечну скритку моїх вірних скринь.
Щасливий день! Сьогодні можу я
У шосту скриню — скриня ще не повна —
Досипать жменю золота. Не много,
Здається, та потрохи скарб росте.
Читав я десь, що цар одного разу
Велів своїм воякам наносить
Землі по жмені в купу, і могила
Горда зросла, а цар із висоти
Міг радісно долину оглядять,
Покриту білими наметами,
І море, де роїлись кораблі.
Так я по жменці скупко зносячи
Звичайну дань свою в те підземелля,
Здвигнув оцю могилу й з висоти
Її глядіти можу на все те,
Що підляга мені. А що ж мені
Не підляга? Як дух якийсь, я можу
Із цього льоху управляти світом.
Як лиш захочу, здвигнуться будівлі,
В мої сади препишні збігнуться
Прегарні німфи барвною юрбою
І Музи дар свій принесуть мені,
Свободи геній стане в мене в службу,
І чеснота й безсонна праця смирно
Чекати будуть в мене нагороди.
Я свисну — і до мене, хоч несміло,
Але послушно влізе гріх кривавий,
Лизатиме у мене руку, в очі
Глядіти, в них моєї волі знак
Читаючи. Послушне все мені,
А я нікому, вищий над усі
Бажання. Я спокійний в почуттю
Своєї сили, і досить мені

Оцього почуття. Глядить на своє золото.

Здається, не багато,

А скільки то людських турбот, ошук,
Сліз, благань і проклять вміщає
У собі цей важкий тягар! Ось нині
Вдова мені це віддала, та перше
З трьома дітьми пів дня перед вікном
Клячала на колінах, плачучи.

Йшов дощ і перестав, і знов пішов.

Комедіянтка та й не ворухнулась.

Я міг би був прогнать її, та щось

Мені шептало, що за мужа довг

Вона для мене принесла й не схоче

В тюрмі сидіти завтра. А оцей?

Цей червонець приніс мені Тібо!

І де він взяв його, ліниве те ледащо?

Украв мабуть, а може там на шляху

Вночі в діброві... Так, якби всі сльози

І кров і піт пролиті за все те,

Що тут хорониться, з земного лона

На мене виступили враз, була б потопа,

І захлиснувся б я в тім підземеллю.

Та час мені — Хоче відімкнути скриню.

Тьфу! Кожний раз, коли

Захочу тільки відімкнути скриню,

Мене кидає в жар або в мороз.

Не страх — о, ні! Кого мені бояться?

При мні мій меч, і золото боронить

Та чесна сталь; та серце в мене тисне

Якесь невідоме почуття.

Впевняють лікарі: бувають люди,

Яким приємно інших мордувать.

Мені вчувається, що мусять чути

Вони, встромляючи свій ніж у жертву.

Приємно й страшно за одним разом.

Відмикає скриню.

Ось рай мій! Всипає гроші.

Йдіть туди! Доволі вам
Блукать по світу, пристрастям служити
Й людським потребам! Тут засніть собі
Сном сили й супокою, як боги,
Що сплять в глибоких небесах. А я
Сьогодні хочу бенкет справити
Собі. Засвічу свічку перед кожною
З тих скринь і всі повідмикаю й стану
Сам серед них та, знай, глядітиму
На ті блискучі купи золота.

Запалює свічки й відмикає скрині одну за одною.
Я цар!.. Який же це чарівний блиск!
Мені послужна сильна ця держава,
В ній щастя, в ній і честь моя, і слава!
Я цар! Та хто у спадку після мене
Прийме над нею владу? Мій син, наступник?
Безумець, марнотратник молодий!
Розпусників товариш та гуляк?
Як тільки втру, він зараз тут вийде
Під ті спокійні та німі склепіння
З юрбою прихвоснів та ласої двірні.
У мого трупа він вкраде ключі,
Зі сміхом скрині ті повідчиняє,—
І потечуть ті скарби дорогії
В кешені атласові та діраві.
Він розіб'є посудини святії,
Єлеем царським він напоїть грязь,
Змарнує все... А по якому праву?
Хіба мені все те дісталось даром,
Чи жартом, як грачеві, що кістками
Постукує і купи загібає?
Хто знає, скільки все те коштувало
Гірких відречень, пристрастей унятих
І дум важких, щоденних клопотів,
Безсонних ночей? Може скаже син,

Що в мене серце мохом поросло,
Що я не знав бажань, що в мене совість
Не рушалась ніколи — совість, звір
Кігтястий, лютий, що скребе за серце,
Совість, непрошений, докучний гість,
Віритель невмолимий, відьма злая,
Що вміє місяць мороком покрити,
Мертвих із темної могили викликати!
Ні, витерпи спершу собі багатство,
А там побачимо, чи стане той бідняк
Те марнувать, що кров'ю нагромадив.
О, якби міг я від очей негідних
Те підземелля заховать! Як би
З могили міг прийти я й сторожем
Сидить на скринях сих і від живих
Ті скарби хоронить так, як сьогодні!

СЦЕНА ТРЕТЯ

Князівська палата.

Альбер і Герцог.

Альбер.

Повірте, князю, довго я терпів
Стид бідности гіркої. Якби не
Ця крайність, ви би жалоби моєї
Ніколи не почули.

Герцог.

Вірю, вірю,
Мій благородний лицарю! Такий,
Як ви, вітця не винуватить
Без крайности. Таких розпусних мало...
Вспокійтеся! Я вашого вітця
Усовішу вже сам на сам, без шуму.
Я жду його. Давно ми не видались.

Він друг був діда мого. Пам'ятаю,
Коли я ще малим був, він сажав
Мене на свого коня не раз
І своїм шоломом тяжким вкривав,
Неначе дзвоном. Глядить у вікно.

А це хто? Чи він?

Альбер.

Так, князю, він.

Герцог.

Відійдіть же в цю

Кімнату, а як треба буде, я
Покличу вас.

Альбер відходить. Рходить барон.

Бароне, рад я вас
Побачити бадьорим і здоровим.

Барон.

А я — щасливий, князю мій, що в силах
Був на ваш наказ тут явитися.

Герцог.

Давно, бароне, не видались ми.
Чи тямите мене?

Барон.

Чи тямлю, князю?

Я мов тепер вас бачу. Ви були
Живенький хлопчик. Ваш покійний тато
Не раз казав мені: „Пилипе, (він
Все звав мене Пилипом) — що ти скажеш
На мого сина? Га? За двадцять літ
Ми будем дурні перед тим малим.“
Сказать би, перед вами.

Герцог.

Ми тепер
Оновимо знайомість. Ви забули
Мій двір.

Барон.

Вже дуже постарів я, князю.
А при дворі що можу я робити?
Ви молоді, вам любі празники,
Турніри, а до них я вже не здатний.
Дасть бог війну, то я готов, хоч би
Постогнуючи, на коня знов сісти;
Ще стане сили меч старий за вас
Тримтячою рукою добувати.

Герцог.

Бароне, ваша щирість відома
Мені. Були ви діда мого другом,
Отець мій поважав вас, і я все
Вважав вас вільним, добрим лицарем.
Та сядьмо! Сідає. Діти єсть у вас, бароне?

Барон.

Лиш син один.

Герцог.

Чому його при собі
Не бачу я? Вам надокучив двір мій,
Але йому в його літах і чині
Пристоїть бути при нас.

Барон.

Мій син
Не любить шуму світових забав.
Він дикої та сумрачної вдачі,
Довкола замку все блука лісами,
Як олень молодий.

Герцог.

А не гаразд

Йому дичитися. Ми незабаром
Його тут привчимо до світових
Забав, балів, турнірів, лиш пришліть
Його мені та назначіть йому
До стану відповідне вдержання.
Ви брови морщите? Мабуть з дороги
Втомилися?..

Барон.

Я не втомився, княже!
Та ви ввели мене у клопіт. Перед вами
Хотів би я признатися, та мене
Ви змушуєте висловить про сина
Те, що я хотів би скрити перед вами.
Він, князю, на біду мою, негідний
Ні милости, ні вищої уваги.
Він молодість свою проводить у розпусті,
У низькім зопсуттю.

Герцог.

Мабуть тому,
Бароне, що він сам. Бо самота
Й безчинність гублять молодих людей.
Пришліть його до нас, то він забуде
Всі привички породжені в глуші.

Барон.

Звиніть, мій князю, але справді я
Не можу з тим згодитися.

Герцог.

Чому?

Барон.

Звільніть від відповіді!

Герцог.

Ні, жадаю.

Скажіть причину вашої відмови!

Барон.

На сина я в гніві.

Герцог.

За що?

Барон.

За гріх тяжкий.

Герцог.

Який же був той гріх, скажіть ласкаво!

Барон.

Звільніть, мій князю!

Герцог.

Ну, це дуже дивно!

Чи вам за нього сором?

Барон.

Так! І сором...

Герцог.

Що ж він зробив вам?

Барон.

Він... він захотів

Убить мене.

Герцог.

Убить! То я до суду

Його завдам, як крайнього злочинця.

Барон.

Я доказу не дам, хоч певно знаю,
Що смерть моя пожадана йому.
Те тільки знаю, що він пробував
Мене...

Герцог.

Що?

Барон.

Обікрасти.

Альбер впадає в кімнату.

Альбер.

Бароне, брешете!

Герцог
до Альбера.

Як ви посміли?

Барон.

А, ти тут! Ти, ти смів...

Мені... Ти смів вітцеві висловить
Такее слово? Брешу! Й перед ким?
Перед самим князем! Мені! Мені!
Хіба я вже не лицар?

Альбер.

Ви брехун.

Барон.

І грім іще не вдарив? Боже правий!
Так підійми ж оце! Кидає рукавичку.

І нехай меч

Розсудить нас! Син сквапно підіймає її.

Альбер.

Спасибі вам! Ось перший дар вітця!

Герцог.

Що бачив я? Що тут передо мною?
Старого батька визов син прийняв!
В який же час надів на себе я
Ланцюх князівський! Замовчіть оба!
Ви, старий дурню, й ти там, тигресе,
Недолітку, покиньте зваду! До Альбера.
Дай

Мені оце! Відбирає від нього рукавичку.

Альбер

стиха.

А жаль.

Герцог.

А так і впився
У неї нігтями! Йди геть і не посмій
Являтися до мене, поки сам
Я не pozwу тебе! Альбер відходить.
А ви, нещасний старче,
Чи вам не стидно?

Барон.

Вибачте, мій князю!
Стоять не можу я... Мої коліна
Ослабли... душно! Душно!... Де ключі?
Ключі, ключі мої! Паде до долу.

Герцог

приступає до нього.

О, боже, він умер!
Страшний цей вік, страшні серця в людей!

Переклад писано в днях 3 — 7 квітня 1914 р.

Сей незвичайно ефектовий драматичний образок написав Пушкін на основі англійської трагікомедії Ченстона „The caveteous Knighth“, написав, розуміється, зовсім вільно, не перекладаючи ані переробляючи, тільки випрацювавши творчим духом трагічний конфлікт між вітцем-скупарем і сином із благородною душею, але притисненим бідністю та недостатком задля скупости вітця. Характеристику скупаря, яку в тім образку дав Пушкін, можна вважати чудом поетичної творчости, яка проникає людську пристрасть доведenu до манії, до її найкрайніших границь. Аби не ходити далеко, досить буде порівняти сей твір Пушкіна з п'ятиактовою комедією Мольєра L'avare (скупар), який зумів підглядіти скупість із її слабих та смішних боків і, замість відстрашаючого прикладу, дав зовсім плоску та пусту експіацію — задоволення скупаря зворотом украденої йому скринки з грішми, якою він при кінці комедії тішиться, як дитина забавкою.

Іван Франко.

МОЦАРТ і САЛЬЄРІ

(1830)

СЦЕНА ПЕРША

Кімната

С а л ь є р і.

Всі кажуть: „Нема правди на землі“,
Але нема й там угорі. Для мене
Це ясно так, неначе проста гама.
Прийшов я в світ з любов'ю до мистецтва;
Дитиною, коли високо в наших
Старім костьолі грали на органах,
Я слухав і заслухувався, слъози
Невільні та солодкії текли.
Покинув вчасно я пусті забави;
Науки, що від музики далекі,
Мені обридли; вперто й гордовито
Відрікся я від них, і музиці одній
Віддався ввесь. Важкі там перші кроки,
Нудна дорога, та я переміг
Ті перші недогоди. Ремесло
Поставив я, як підніжок мистецтва.
Ремесником зробився, своїм пальцям
Надав послушну, хоч суху ще вправу,
Та влучність слухові. Вмертвив я звуки
І музику порізав наче трупа,

Альгеброю гармонію провірив,
І аж тоді, пройшовши всю науку,
Віддався повабові творчих мрій,
Почав творить, але в тиші, таємно,
Не сміючи ще й думати про славу.
Бувало, в своїй келії самотній
Просидівши два, три дні, сон і страву
Забувши й розкошуючи самим
Лиш захватом відхнення та слізми,
Палив я твір свій і глядів байдужно,
Як помисли та звуки, мною сплоджені,
Палаючи зсезали з легким димом.
Та що й сказать? Коли великий Глюк
Явився та нові відкрив нам тайни—
Глибокі, чародійні тайни—я
Все те відкинув, що вперед я знав,
Що так любив, у що так свято вірив,
І сміло вирушив його слідами,
Без каяття, як той, що, заблудивши,
Від стрічного про простий шлях дізнався.
Зусильним змаганням, трудом постійним
Нарешті я в мистецтві безграничнім
Високий ступінь осягнув, і слава
Мені всміхнулася. В серцях людей
Знайшов я відгуки для своїх творів.
Я був щасливий, любувався мирно
Своєю працею і славою й успіхом,
Та працями й успіхом своїх друзів,
Моїх товаришів у дивному мистецтві.
Ні, зависти ніколи я не знав!
Ніколи! Ні коли божественний Піччіні
Заполонить зумів слух парижан,
Ані коли я перший раз почув
Плачливі звуки Іфігенії.
Хто скаже, щоб Сальєрі гордий був
Коли погорди гідним, завидющим,

Змією, що розтоптана людьми,
Пісок і порох гризучи, здихає?
Ніхто! Та ось тепер я сам скажу:
„Я завидник!“ Завидую глибоко,
До болю лютого завидую. О, небо!
Де ж правда та, коли святий твій дар,
Коли безсмертний геній, не в заплату
За самозречення, любов гарячу,
За працю, за зусилля й молитви,
А окружає голову безумця,
Гуляки легкодушного? О, Моцарт, Моцарт!

Входить Моцарт.

Моцарт.

Ага, побачив! А я ось хотів
Тебе нежданим жартом угостити.

Сальєрі.

Ти тут? Давно?

Моцарт.

Ось що прийшов. Я йшов
До тебе, ніс тобі щось показати,
Та переходячи попри гостинницю,
Почув гру скрипки. Ні, друже мій,
Мабуть смішнішого нічого зроду
Ти не чував. Сліпий скрипаль в шиночку
„Voi che sapete“ виграє! Чудово!
Я не втерпів, приводжу скрипаль,
Щоб штукаю його тебе вгостити.

До дверей.

Війди! Входить сліпий дід зі скрипкою.

Заграй нам дещо з Моцарта!

Скрипаль грає арію з „Дон Жуана“, Моцарт сміється.

Сальєрі.

І ти сміяться можеш?

Моцарт.

Ах, Сальєрі!

Чи й сам ти не смієшся?

Сальєрі.

Ні, мені

Не смішно, як маляр би негодящий
Мазюкать став Мадонну Рафаеля;
Не смішно, як би паяц безсоромний
Пародією став паскудить Данта.

До скрипаля.

Геть відси, діду!

Моцарт.

Та чекай! Ось на тобі!

Дає йому монету.

Пий за моє здоров'я! Старий відходить.

Ти, Сальєрі,

Сьогодні щось не рад. Прийду до тебе
В інший час.

Сальєрі.

Що ж ти приніс мені?

Моцарт.

Нічого, так, дрібницю. Вчора ніччю
Не брався сон мене, як часто
Бува зо мною, і до голови
Прийшли дві-три мелодійки, а нині
Я їх списав. Бажалося мені
Твій суд почути, та тепер тобі,
Здається, не до мене.

Сальєрі.

Моцарт, Моцарт!

Чи ж то мені колибуть не до тебе?

Сідай, послухаю.

Моцарт

сідає до фортеп'яна.

Представ собі—кого би?

Ну, хоч мене, лише молодшим трохи,
Закоханого—не зовсім, а трохи—
З красунею, чи з другом—хоч з тобою!
Я втішний... і нараз гробовий привид:
Померкне сонце, або щось подібне.
Ну, слухай же! Грає.

Сальєрі.

І з тим ти йшов до мене,
І міг спинитися біля шиночка,
І слухать скрипаля сліпого? Боже!
Ти, Моцарте, негідний сам себе.

Моцарт.

Що ж, гарно?

Сальєрі.

Ой, яка ж тут глибина!
Яка тут смілість і яка тут стрійність!
Ти бог, і сам мабуть не знаєш того.
Та знаю я.

Моцарт

усміхається.

Чи справді? Може й так,
Та божество моє голодне трохи.

Сальєрі.

Послухай, пообідаємо разом
В гостинній Золотого Льва.

Моцарт.

Гаразд!

Я рад. Та тільки збігаю додому

І скажу жінці, щоб не дожидала
З обідом. Відходить.

Сальєрі.

Жду на тебе, пам'ятай же!

Не могота мені противитися далі
Судьбі моїй! Я вибраний на те,
Аби спинить його, а то ми всі пропали,
Ми всі, жерці й служителі музики,
Не сам я та моя глухая слава.
Всю ніч я думав: Ну, хто ж він такий?
Якої висоти ще він досягне?
І чи підійме він тим штуку? Ні,
Вона упаде знов, як він іщезне.
Наступника по собі він не лишить.
Що ж за хосен нам? Наче херувим
Він кілька райських нам пісень приніс,
Аби, збентеживши безкриле бажання
В нас, дітях пороху, знов відлетіти.
Так відлітай же! Чим хутчій, тим ліпше!
Ось тут отрута, дар мої Ізори!
Сімнадцять літ ношу її з собою.
І часто відтоді життя мені
Було болюче, мов нестерпна рана.
І часто з ворогом тим безтурботним
Сидів я за одним столом. Ніколи
Не піддавався я підшептам покуси,
Хоч я й не трус і хоч глибоко чую
Свою зневагу й мало важу це життя.
Все отягавсь я, хоч жадоба смерти
Все мучила мене... Пощо вмирать?
Ануж — гадалося — життя мені
Ще принесе неждані, щедрі дари?
Ануж у мене ще заграє запал
І творча сила та святе відхнення?
Ануж новий якийсь великий Гайден

Сотворить щось велике, й полюбуюсь я?
І як із гостем тим ненависним
Сидів я за одним столом, мені
Все думалось: Ануж тепер знайду
В нім свого найлютішого врага!
Ануж із гороїжної своєї
Він висоти на мене кине громом
Кривавої зневаги, — і тоді
Не дармо зберегав я дар Ізори.
І вийшло так! Нарешті я знайшов
Свого ворога, і новий Гайден
Чудовим захватом мене сп'янив.
Тепер пора! Мій давній дар любови
Хай перейде у чашу мого друга!

СЦЕНА ДРУГА

Окрема кімната в гостиниці, в ній фортеп'ян. Моцарт
і Сальєрі за столом

Сальєрі.

Щось ти понурий нині.

Моцарт.

Я? Нітрохи.

Сальєрі.

Мабуть тобі щось, Моцарте, невлад?
Обід чудовий і вино предобре,
А ти мовчиш хмарний.

Моцарт.

Признаюся,
Мій Requiem мене тривожить.

Сальєрі.

А,
Ти пишеш Requiem? Віддавна?

Моцарт.

Давненько, тижні три. Та дивне диво...
Я не сказав тобі ще?

Сальєрі.

Ні!

Моцарт.

Послухай!

Три тижні тому пізно я додому
Прийшов; мені сказали, що до мене
Хтось приходив — чого, невідомо.
Який хосен, чи Моцарт буде жить,
І що йому до мене? Другий день
Той сам зайшов до мене й не застав
Знов. Аж на третій день, коли з малим
Синком я забавлявся на долівці,
Мене покликано. Я вийшов. Чоловік,
Увесь у чорнім, чемно поклонився,
Замовив Requiem у мене й геть пішов.
І зараз я до писання засів,
Та відтоді мій чорний чоловік
Не приходив до мене. А я й рад.
Мені було би жаль розстатися
З тим моїм твором, а мій Requiem
Готов уже зовсім. А я тим часом —

Сальєрі.

Що?

Моцарт.

Та ніяково мені признаться...

Сальєрі.

До чого?

Моцарт.

Бачиш, чорний чоловік
І день і ніч мені спокою не дає,
За мною скрізь він гониться, як тінь.
Ось і тепер мені здається, що
Сидить він з нами самотрєтій.

Сальєрі.

Годі!

Який дитячий страх! Розвій пусту
Цю думку! Бомарше мовляв мені:
„Послухай, брате Салієрі, скоро
На тебе напосядуть чорні думи,
Ти відкоркуй шампанського плящину,
Або читай „Фігарове весілля“!

Моцарт.

Так, Бомарше був добрий твій приятель,
І написав для нього ти „Тарару“,
Прегарну штуку. Там один мотив —
Я все його тверджу в щасливу хвилю.
Ля, ля, ля, ля! А правда, Сальєрі,
Що Бомарше когосьто отруїв?

Сальєрі.

Не думаю. Для ремесла такого
Він був занадто сміховалець.

Моцарт.

Алеж

Він геній був таксамо, як я й ти,
А геній, як і злочин, це дві річі
Несовмістимі. Правда?

Сальєрі.

Так міркуєш?

Кидає отруту в Моцартову чашу.

Ну, пий же!

Моцарт.

За твое здоров'я, щирий

Мій друже, за братерський наш союз,

Що лучить Моцарта та Сальєрі.

Обох синів гармонії! Випиває.

Сальєрі.

Стривай!

Стривай, стривай! Ти випив? І без мене?

Моцарт

кидає сервету на стіл.

Досить! Я ситий. Іде до фортеп'яна.

Ну, тепер послухай

Мій Requiem! Грає. Ти плачеш?

Сальєрі.

Сльози ті

Я вперве ллю. Боляче і приємно,

Немов тяжку повинність я сповнив,

Немов лікарський ніж мені відрізав

Болючий сугав. Моцарте, мій друже!

Ті сльози — не вважай на них! Грай, грай!

Спіши ще звуками твоїми золотими

Мою сповняти душу!

Моцарт.

Якби всі

Гармонії так відчували силу!

Та ні, тоді б і світ не міг стояти,

Ніхто б не захотів займатися

Потребами буденного життя, —
Всі віддалились би вільному мистецтву.
Нас мало вибраних, щасливців нетрудящих,
Що користю ганебною гордують,
Єдиної краси жерців. Неправда?
Та я сьогодні трохи нездоров,
І якось тяжко робиться мені.
Піду, засну. Прощай же! Відходить.

Сальєрі.

Прощавай!

Сам.

Заснеш, але на довго, Моцарте! Та чи
Сказав поправді він, і я — не геній?
Геній і злочин — речі несумісні?
Неправда! А Михайло Буонаротті?
Чи може й це лиш вигадка тупої,
Безмисної юрби, і творець Ватикана
Не був убивцею?

Переклад писано в днях 18-19 січня 1914 р.

Драматичний образок Пушкіна „Моцарт і Сальєрі“ має дуже мало спільного з властивою біографією великого німецького музики. Йоган Хрїзостом Вольфганг Амадей Моцарт уродився дня 27 січня 1756 у Зальцбурзі, а вмер дня 5 грудня 1791 р. в Відні, проживши 36 літ. Він був незвичайний для всіх часів музикальний талант і написав протягом свого короткого життя 626 музикальних творів, у тім числі 68 духовних, 23 опери та театральні твори, 22 сонати для клявесину, 45 сонат для скрипки й клявесину, 32 квартети для струнних інструментів, 49 симфоній і 55 концертів. Найважливіші його опери — „Ідоменей“, „Мітрідат“, „Сулла“, „Весілля Фігаро“ та „Дон Жуан“ — уважалися при кінці XVIII віку найкращими творами театральної музики. Із його особистого життя варто зауважити хіба те, що він якийсь час був органістом у Зальцбурзі, а більшу часть життя провів у Відні при цісарському дворі Йосифа II, як надвірний капельмайстер. Він був жонатий і вмер природною смертю в досить скромних маєткових

обставинах. Його останнім визначним твором було справді „Requiem“. Пушкін у своїм прекраснім драматичнім образку представив Моцарта перед самою смертю значно молодшим, зовсім здоровим, веселим і безтурботним, коли натомість дійсне життя Моцарта, особливо в останніх роках, було досить невеселе задля матеріяльних клопотів, які змусили його навіть на якийсь час покинути Відень. Його отруєння через завидючого італійця, музики Сальєрі, видумав сам Пушкін. Сей італієць, Антоніо Сальєрі, роджений у році 1780, жив справді в Відні, написав декілька опер і вмер у році 1825. Він удержував у Відні школу музики, з якої вийшли такі майстри німецької музики, як Бетховен, Франц Шуберт і Ліст.

Написано дня 25 квітня 1914 р.

КАМ'ЯНИЙ ГІСТЬ

(1830)

СЦЕНА ПЕРША

Ніч. Кладовище поблизу Мадріта

Дон Жуан і Лепорелло.

Дон Жуан.

Діждемо ночі тут. У-га, нарешті
Дійшли до брам Мадріта! Швидко
Я полечу по вулицях знайомих,
Плащем закривши вуса, а на брови
Натисши капелюх. Як думаєш,
Пізнає хто мене?

Лепорелло.

Ніхто. Та ж Дон Жуана
Пізнати важко, бо таких, як він,
Скрізь безліч.

Дон Жуан.

Чи жартуєш? Ну, та хто
Мене пізнає?

Лепорелло.

Перший сторож чи гітана,
Музика п'яний, або ж і свій брат,

Безсоромний кавалер у плащі,
Зі шпадою при боці й замаскований.

Дон Жуан.

Як ті пізнають — не біда. Якби лиш
Мені не пострічався сам король!
А з інших нікого в Мадриті не боюся.

Лепорелло.

Ануж доложать завтра королеві,
Що Дон Жуан з заслання самовільно
В Мадрит явився, — що тоді, скажіть,
Він зробить з вами?

Дон Жуан.

Що? Пішле назад,
Бо, певно, голову мені не відітнуть.
Адже я не державний переступник!
Мене він віддалив лише з любови,
Аби мене не дуже турбувала
Родина вбитого.

Лепорелло.

Ну, то ж то й єсть!
Сиділи б ви собі спокійно там!

Дон Жуан.

Слуга покірний! Я ледве-ледве
Не вмер там із нудьги! Які там люди!
Яка земля! А небо — чорний дим!
А вже жіноцтво! — Ні, не проміняю —
Ось бачиш ти, мій милий Лепорелло —
У Андалюзії останньої селянки
За перших тамошніх красунь, їй-богу!
Вони мені подобались зразу
Очима синіми та білим тілом

Та скромністю, найпачеж новиною.
Та, слава богу, швидко я дізнався,
Побачивши, що з ними й знаться гріх.
Життя нема в них, воскові ляльки!
А наші!.. Ну, послухай, місце це
Знайоме нам. Чи пізнаєш його?

Лепорелло.

Як не пізнать? Антонів монастир
У мене в тямці. Їздили сюди ми,
А коні я держав у тій діброві.
Проклятий обов'язок, признаюся.
Ви приємніше час там проводили,
Ніж я, це певно.

Дон Жуан

у задумі.

Бідниця Інеза!

Її нема вже! Як же я любив
Її!

Лепорелло.

Інезу чорнооку? Тямлю!
Три місяці ви волочилися
За нею, та насилу допоміг вам
Лукавий.

Дон Жуан.

В липні!.. ніччю... Як же любі
Були її мелянхолійні очі,
Її бліді вуста! Це диво, диво!
Здається, ти не знаходив у ній
Ніякої краси. Та й справді мало
Було краси правдивої у неї.
Лиш очі, одні очі та той погляд...
Такого погляду я не стрічав ніколи.
А голос був у неї тихий та слабкий,

Мов у недужої. Та муж у неї
Ледащо був, суворий, — я запізно
Пізнав це. Бідненька Інеза.

Лепорелло.

Щож?

Слідом за нею інші в вас були.

Дон Жуан.

Це правда.

Лепорелло.

А проживете, то знов

Ще інші будуть.

Дон Жуан.

І це правда.

Лепорелло.

Ну,

Котру ж тепер шукать мете в Мадріті?

Дон Жуан.

О, Лавру! Просто побіжу до неї.

Лепорелло.

Гаразд.

Дон Жуан.

До неї я простісько в двері!

А як хтобудь у неї вже в гостині,
То зараз прошу вискочить вікном.

Лепорелло.

Та певно! Ну, веселі стали ми.

Ні раз покійники нас не лякають.

Хто йде до нас? Входить монах.

Монах.

Вона приїде зараз
Сюди. Хто тут? Чи слуги Донни Анни?

Лепорелло.

Ні, ми самі собі свої пани.
Ми тут гуляєм.

Дон Жуан.

А кого ждете?

Монах.

Приїхать має зараз Донна Анна
На мужову могилу.

Дон Жуан.

Донна Анна
Де Сольва? Що? Дружина командора,
Що вбив... не тямлю хто.

Монах.

Отой розпусник,
Безсовісний, безбожний Дон Жуан.

Лепорелло.

Ага! Ось як! Про Дон Жуана слава
Дійшла і в сумирний цей монастир,
Ченці йому співають похвалу.

Монах.

Він може ваш знайомий?

Лепорелло.

Ні! Куди там!

Де він тепер?

Монах.

Нема його вже тут.
Далеко на засланні він.

Лепорелло.

І слава богу!
Чим далше він, тим ліпше. Всіх би їх
Розпусників в один мішок і в море!

Дон Жуан.
Що ти верзеш?

Лепорелло.

Мовчіть! Я так навмисно.

Дон Жуан.
То тут похоронили командора?

Монах.

Тут. Пам'ятник йому здвигнула жінка,
Й приїздить кожний день сюди молитися
За упокій його душі та плакати.

Дон Жуан.

Ось дивна ще вдова! Не дармо то
Був заздрісний покійник, Донну Анну
Держав узаперті так, що ніхто з нас
І бачити її не міг. А гарна з себе?

Монах.

Ми, старці божі, любитися
Жіночою красою не повинні;
Та гріх брехать, і навіть боговгодник
Признає красу її чудову мусить.

Дон Жуан.
Хотів би я поговорити з нею.

Монах.

О, Донна Анна нізащо не хоче
З мужчиною балакати.

Дон Жуан.

Навіть з вами?

Монах.

Зо мною інше діло. Я чернець.
Та ось вона! Входить Донна Анна.

Донна Анна.

Мій отче, відчиніть!

Монах.

Як стій, сінборо! Я вас дожидав.
Донна Анна йде за монахом.

Лепорелло.

А що? Яка?

Дон Жуан.

Її зовсім не видно
Під тим удовиним серпанком чорним;
Ледве завважив я п'яту вузеньку.

Лепорелло.

Досить і того вам. У вас уява
В тій хвилі все останнє дорисує;
У вас вона зручніна, ніж маляр.
Вам все одно, від чого би почать,
Від брів чи від ноги.

Дон Жуан.

Послухай, Лепорелло!

Я з нею познайомлюсь.

Лепорелло

сам до себе.

Ось іще!

Ще того не ставало. Мужа вбив,
І рад глядіти на вдовині сльози.
Безсовісний!

Дон Жуан.

Та ось уже і смеркло!

Поки над нами місяць не зійшов
І в світлий сумерк пільми не змінив,
Підем в Мадріт.

Лепорелло

сам до себе.

Еспанський гранд, як злодій,
Жде ночі й місяця боїться. Боже!
Ось ще життя прокляте! Та чи довго ж
Мені з ним шляться? Пробі, сил вже не стає!

ДРУГА СЦЕНА

Кімната. Вечеря в Лаври.

Перший гість.

Клянуся тобі, Лавро, ще ніколи
Не грала ти так гарно та чудово!
Як добре в свою ролю ти ввійшла!

Другий.

З якою силою її ти розвинула!

Третій.

З якою штукою!

Лавра.

Так, було вдачне
Сьогодні в мене кожне слово й рух,

Свобідно я відхненню віддалася.
Слова лились, немов їх родила
Не пам'ять боязлива, але серце.

Перший.

Так. Ще й тепер твої блискочуть очі,
Лице палає, і від сцени захват
Ще не пройшов. О Лавро, не давай,
Щоб він простиг безплотно! Заспівай
Щобудь!

Лавра.

Ану подай мені гітару! Співає.

Всі гості.

О, браво, браво! Гарно! Пречудово!

Перший.

Спасибі, чарівнице! Ти серця
Чаруєш нам. З солодощів життя
Хіба любові музика уступає;
Але й любов — мельодія. Ось глянь,
Дон Карлос, гість понурий твій, увесь
Зворушений!

Другий.

Ті звуки — ах! І скільки в них душі!
Чиї слова там, Лавро?

Лавра.

Дон Жуана.

Дон Карлос.

Що? Дон Жуана?

Лавра.

Він колись зложив їх,
Мій вірний друг, любимець пустотливий.

Дон Карлос.

Твій Дон Жуан — безбожник і поганець!
А ти дурна!

Лавра.

Чи ти з ума зійшов?
Та я, як стій, велю тебе зарізати
Свому слугі, хоч ти еспанський гранд.

Дон Карлос

устає.

Ну, клич його!

Перший.

Ей, Лавро, перестань!
Дон Карлосе, не сердься! Вона так...

Лавра.

Що? Дон Жуан у поєдинку чесно
Вбив його брата. Жаль, що не його.

Дон Карлос

згідно.

Я дурень, що розсердився.

Лавра.

Ага,
Сам признаєш, що дурень! Помирися!

Дон Карлос.

Я винуватий, Лавро! Вибачай!
Та знаєш, те ім'я байдужно я
Не можу чути.

Лавра.

А чи винна я,
Що щохвилини на язык мені
Приходить те ім'я.

Гість.

Ну, ну, на знак,
Що ти зовсім вже не сердита, Лавро,
Ще дещо заспівай!

Лавра.

Так, на прощання!
Пора, вже ніч. Та що ж вам заспівати?
Ось слухайте! Співає.

Всі.

Чарівно! Пречудово!

Лавра.

Добраніч вам, панове!

Гості.

На добраніч!

Виходять. Лавра зупиняє Дон Карлоса.

Лавра.

Ти, біснுவатий, зіставайся в мене!
Подобавсь ти мені. Ти Дон Жуана
Мені згадав і вилаяв мене
Й заскреготав стиснутими зубами.

Дон Карлос.

Щасливий він! І ти його любила?

Лавра потакує головою.

І дуже?

Лавра.

Дуже.

Дон Карлос.

Любиш і тепер?

Лавра.

В оцю хвилину? Ні, вже не люблю.
Любить не можна двох нараз. Тепер
Люблю тебе.

Дон Карлос.

Скажи лиш, Лавро, скільки
У тебе літ?

Лавра.

Минуло вісімнадцять.

Дон Карлос.

Ти молода і будеш молода
Ще п'ять-шість літ. Довкола тебе будуть
Ще п'ять-шість літ горнуться кавалери,
Тебе любить, пестить та обдаровувать
І серенадами нічними потішать,
І задля тебе один одного вбивать
Вночі на роздорожжах. Та коли
Мине твій час, твої западуть очі,
Повіки зморщатся та почорніють
І в твоїх косах блисне сивий волос,
І будуть всі тебе старою звати,—
Тоді—що скажеш ти?

Лавра.

Тоді.. Пощо
Про тее думать? Що це за розмова?
І чи у тебе все такі думки?

Ось — відіпри балкон! Як тихо в небі!
Недвижний, теплий воздух... Пахне ніч
Цитринами та лавром... Ярко місяць
Блищить на синяві густій і темній,
І сторожі кричать протяжно та виразно.
А ген на північ, може де в Парижі,
Далеко небо хмарами покрите,
Холодний дощ іде і вітер дме.
А нам байдуже! Слухай, Карлосе!
Я хочу, щоб ти зараз усміхнувся.
Ну, що ж?

Дон Карлос.

Ах, милий демоне!

Стук до дверей.

Дон Жуан.

Гей, Лавро!

Лавра.

Хто там? Чий голос чую?

Дон Жуан.

Відчини!

Лавра.

Ах! Боже!

Відчиняє двері, входить Дон Жуан.

Дон Жуан.

Чи здорова?

Лавра.

Дон Жуан!

Кидається йому на шию.

Дон Карлос.

Як? Дон Жуан!

Дон Жуан.

Моя кохана Лавро,
Це хто у тебе тут?

Дон Карлос.

Це я, Дон Карлос!

Дон Жуан.

Ось несподівана зустріча! Завтра я
Готов служити вам.

Дон Карлос.

Ні, пане, зараз
Тепер.

Лавра.

Дон Карлос, дайте спокій! Адже
Ви не на вулиці, а в мене дома.
Будь ласка вийти геть!

Дон Карлос

до Дон Жуана.

Я жду. Ну, що?
Та ж ти при шпаді.

Дон Жуан.

А, коли тобі
Так не терпиться, прошу! Б'ються шпадами.

Лавра.

Ай, ай, ай, Жуане!

Кидається на постіль. Дон Карлос паде.
Що там? Убитий? Гарно! В моїм домі.
І що ж мені тепер робить, чортяко?
Куди подіну я його?

Дон Жуан.

А може

Він ще живий? Оглядає тіло.

Лавра.

Ага, живий! Гляди,
Проклятий! В саме серце пхнув його.
Не бійся, не схибив. І кров уже
Не йде з трикутної малої ранки,
І вже не дише він — ось як?

Дон Жуан.

Що ж зробиш?

Сам того він хотів.

Лавра.

Яй, Дон Жуане!

Йй-богу, аж досадно. Самі збитки.
І все — не винен. Відки ти явився?
Давно ти тут?

Дон Жуан.

Я тільки що приїхав,
І то таємно — ще я не власкавлений.

Лавра.

І зараз нагадав про свою Лавру?
Це гарно, гарно, але годі того...
Не вірю я. Ти йшов сюди випадком
І дім побачив...

Дон Жуан.

Ні, кохана Лавро!

Спитай у Лепорелля! Я спинився
За містом у проклятій венті¹, я прибув,
Щоб Лавру відшукать в Мадріті. Цілує її.

¹ Заїзний дім.

Лавра.

Любий мій!

Стій! При мертвім!... Що нам робити з ним?

Дон Жуан.

Лиши його! Перед світанням вранці
Я винесу його під опанчею
І кину десь на роздорожжі.

Лавра.

Тільки

Гляди, щоб не побачили тебе!
Як гарно ти зробив, що появився
О кілька хвиль пізніше. В мене тут
Вечеряли приятелі твої.
Лише що вийшли. Якби ти застав їх —

Дон Жуан

показує на трупа.

А цього здавна ти любила, Лавро?

Лавра.

Кого? Маячиш!

Дон Жуан.

Ні! Ану, скажи лиш,
Скільки разів ти зрадила мене,
Поки мене тут не було?

Лавра.

А ти

Мене, пустуне?

Дон Жуан.

Ну, скажи! Та ні!
Про це ще поговоримо пізніше.

СЦЕНА ТРЕТЯ

Пам'ятник командора

Дон Жуан.

Все йде до ліпшого. Нечайно вбивши
Дон Карлоса, пустинником сумирним
Я тут сховався, й бачу кожний день
Мою вдову чарівную. Здається,
Що вже завважила й вона мене.
Ми досі мов не бачили одно одне,
Та нині з нею вдамся я в розмову.
Вже час! А як почну? „Позвольте!“ Або ні?
„Сіньора“ — Ет, що в голову прийде,
Те й говоритиму без приготови,
Любовну пісню заімпровізую.
Час уже їй приїхати. Без неї,
Гадаю, нудиться оцей командор.
Яким же велетнем стоїть він тут!
Які плечища! Справжній Геркулес!
А сам покійник був малий та щуплий.
Тут ставши навшпиньки, не міг би я
Рукою досягнуть йому до носа.
Коли зішлись ми за Ескуріалем,
Наскочив він мені на шпаду й згинув,
Мов хрущ на шпильці. А був за життя
Гордий і смілий, і суворий духом.
А, ось вона! Входить Донна Анна.

Донна Анна.

Він знов тут! Отче мій,
Я перервала вам задуму вашу.
Простіть!

Дон Жуан.

Повинен я у вас, сіньоро,
Просити прощі. Може не даю
Свобідно вам свій жаль тут виливати.

Донна Анна.

Ні, отче мій! Мій жаль у мні самій,
А молитви мої при вас до неба
Летять спокійно. Прошу й вас своєю
Молитву до моєї прилучити.

Дон Жуан.

Мені — молитися з вами, Донно Анно?
Не гідний я такої почести,
І не посмію скверними устами
Святу молитву вашу повторяти.
Я тільки здалека, з побожністю
Гляджу на вас, як, нахилившись тихо,
Ви чорні кучері на білий мармур
Розсиплете, й здається, що таємно
На цю гробницю ангел прилетів,
Тоді в тривожнім серці не знаходжу
Я молитов. Дивлюсь лише безмовно
Та думаю: щасливий мармур той
Холодний, віддихом її небесним
Огрітий, скроплений любви її сльозами.

Донна Анна.

Які це дивні речі!

Дон Жуан.

О сіньоро!

Донна Анна.

Ви забуваєте —

Дон Жуан.

Тут? Що я негідний
Чернець? Що грішний голос мій ось тут
Так голосно луhati не повинен?

Донна Анна.

Мені здалося... Я не зрозуміла...

Дон Жуан.

Ах бачу, все ви, все ви зрозуміли.

Донна Анна.

Що зрозуміла?

Дон Жуан.

Так! Я не чернець!

У ваших ніг прощення я благаю.

Клякає перед нею.

Донна Анна.

О, боже! Встаньте! Встаньте! А хто ж ви?

Дон Жуан.

Нещасний, жертва безнадійної
Любови!

Донна Анна.

О, боже! Й тут, при гробі тім!

Ідіть геть!

Дон Жуан.

Лиш хвилю, Донно Анно!

Одну хвилину!

Донна Анна.

А як хто прийде?

Дон Жуан.

Решітка замкнена. Одну хвилину!

Донна Анна.

Ну, що ж, чого вам треба?

Дон Жуан.

Смерти!

О, хай умру край ваших ніг я зараз!

Хай бідний порох мій тут поховують
Не біля пороху так милого для вас,
Не тут — не близько — але дебудь далі,
Там у дверей, у самого порога,
Щоб мого каменя могли ви доторкнутися
Ногою легкою або одежею,
Коли сюди на пишну цю гробницю
Прийдете кучері склонять і плакати.

Донна Анна.

Ви не при розумі.

Дон Жуан.

Хіба кінця бажать,
О, Донно Анно, це безумства знак?
Якби я був безумний, я б бажав
Живим лишиться, мав би я надію
Любов'ю ніжною зворушить ваше серце.
Якби я був безумний, я всі ночі
Проводив би край вашого балкона
І серенадами я б проганяв ваш сон.
Я не ховав би ся, а навпаки
Старався б скрізь вам кидатись у очі.
Якби я був безумний, я не став би
Терпіти мовчки.

Донна Анна.

То для того ви
І мовчите?

Дон Жуан.

Припадок, Донно Анно,
Припадок звів мене, а то б ніколи
Про сумовиту мою тайну ви
Й не чули.

Донна Анна.

Й любите мене давно?

Дон Жуан.

Давно чи не давно, я й сам не знаю.
Та відтоді лиш я пізнав ціну
Минущого життя, лиш відтоді
Я зрозумів, що значить слово щастя.

Донна Анна.

Ідіть геть! Ви небезпечний чоловік.

Дон Жуан.

Чим небезпечний?

Донна Анна.

Лячно слухать вас.

Дон Жуан.

Я замовчу. Лиш не гоніте геть
Того, кому ваш вид — одна відрада.
Я не лелію смілої надії,
Не домагаюся нічого, тільки вас
Рад бачити, коли вже на життя
Засуджений.

Донна Анна.

Ідіть! Не місце тут
На річ таку та на таке безумство!
Прийдіть до мене завтра. Як мені
Присягнете мене так шанувати,
Я вас прийму — та пізно вечором.
Нікого не приймаю відтоді,
Як овдовіла.

Дон Жуан.

Ангел! Донно Анно!

Потіш вас бог, як ви самі сьогодні
Потішили нещасного в терпінні.

Донна Анна.

Ну, йдіть же геть!

Дон Жуан.

Іще одну хвилину!

Донна Анна.

Ні! А то я піду. А то й молитва
Мені на ум не йде. Розсіяли
Мене ви світовим тим розговором;
Від нього вже давно моє відвикло вухо.
А завтра вас прийму.

Дон Жуан.

Іще не смію вірить,
Не смію щастю своєму віддаться.
Ах! завтра вас побачу! І не тут,
І не украдкою!

Донна Анна.

Так! Нехай і завтра!

А як же вас зовуть?

Дон Жуан.

Дієго де Кальвідо.

Донна Анна.

Прощайте, Дон Дієго! Відходить.

Дон Жуан.

Лепорелло!

Лепорелло

входить.

Чого вам треба?

Дон Жуан.

Любий Лепорелло!

О, я щасливий! „Завтра, пізно в вечір!“
Мій Лепорелло, завтра!.. Приготуй —
О, я щасливий, як дитя!

Лепорелло.

То з нею

Ви говорили? Може вам вона
Сказала деяке ласкаве слово,
Чи тільки ви її благословили?

Дон Жуан.

Ні, Лепорелло, ні! Вона мені
Ось назначила сходини.

Лепорелло.

Невже?

О, вдови, всі ви знать такі!

Дон Жуан.

А я

Щасливий! Я готов співати, світ весь
Обняти рад!

Лепорелло.

А командор що скаже?

Дон Жуан.

Чи думаєш, він буде ревнувати?
Напевно ні. Він чоловік розумний
І, певно, заспокоївся по смерті.

Лепорелло.

Ні, гляньте тільки на його статую!

Дон Жуан.

Щож?

Лепорелло.

Бачиться, він дивиться на вас
І сердиться.

Дон Жуан.

Піди лиш, Лепорелло,
Проси його до мене загостити!
Ні, не до мене, а до Донни Анни
На завтра.

Лепорелло.

В гості статую? Чого?

Дон Жуан.

Та не того, щоб з нею говорити.
Проси статую завтра в Донни Анни
Дм прийти пізно вечором і стати
При дверях на сторожі.

Лепорелло.

Хочеться

Вам жартувать, і з ким!

Дон Жуан.

Іди ж!

Лепорелло.

Алеж —

Дон Жуан.

Іди! Лепорелло підходить до статуї.

Лепорелло.

Преславна статує чудова!
Мій пан... пан Дон Жуан, покiрно просить
У гості вас... Їй-богу! Ні, не можу.
Щось страшно.

Дон Жуан.

Трус ти! Ось що я тобі —

Лепорелло.

Позвольте! До статуї.

Пан мій Дон Жуан вас просить
На завтра в гості пізно вечором
Прийти до жінки вашої та стати
При дверях.

Статуя киває головою на знак згоди.

Ай!

Дон Жуан.

Там що?

Лепорелло.

Ай, ай! Умру!

Дон Жуан.

Що сталося з тобою?

Лепорелло

киває головою.

Статуя — так!

Дон Жуан.

Ти кланяєшся?

Лепорелло.

Ні, не я, — вона.

Дон Жуан.

Ну, що ти глупості плетеш?

Лепорелло.

Підіть самі!

Дон Жуан.

Чекай же, ти ледащо! Ось я сам — до статуї:
Командоре, прошу тебе прийти
До твоєї вдови, де буду завтра я,
І стать при дверях, наче вартовий.
Що, будеш? Статуя киває головою.
Боже!

Лепорелло.

Що? Не мовив я?

Дон Жуан.

Ходім!

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

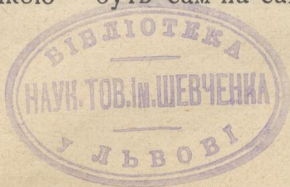
Кімната Донни Анни. Дон Жуан і Донна Анна.

Донна Анна.

Я прийняла вас, Дон Дієго, тільки
Боюся, що моя сумна розмова
Занудить вас. Я, бідная вдова,
Все пам'ятаю свою втрату, сльози
З усміхами мішаю, наче квітеня.
Що ж, мовчите?

Дон Жуан.

Любуюсь мовчки я
Глибоко думкою — будь сам-на-сам

З прекрасною вдовою тут, не там,
Не при гробниці так щасливого
Покійника. І бачу вас уже
Не на колінах перед мармуровим
Тим мужем.

Донна Анна.

Дон Дієго, ви мабуть
Ревниві. Муж мій іще в гробі вас,
Здається, мучить.

Дон Жуан.

Ревнувати я
Не маю права. Адже ви самі
За мужа вибрали його.

Донна Анна.

Ні, моя мати
Мені веліла Дон Альварові
Віддати руку. Вбогі ми були,
А Дон Альвар багатий.

Дон Жуан.

О, щасливий!
Свої багатства він приніс до ніг
Богині! Ось за що він доступив
Розкоші в раю! Якби я вперед
Був вас пізнав, з яким же захватом
Віддав би був достоїнство своє,
Свої багатства, все віддав би за
Один ласкавий погляд ваш. Я був би
Невільником святої волі вашої,
Відгадував би ваші всі бажання,
Щоб наперед сповняти їх, аби все ваше
Життя було безпереривним чаром.
На жаль, судьба не те мені судила!

Донна Анна.

Дієго, перестаньте! Я грішу,
Вас слухаючи. Заборонена
Мені любов. Я мушу бути вірна
Покійному. Якби ви знали, як
Любив мене покійний Дон Альвар!
О, він би, певно, не прийняв до себе
Закоханої дами, якби повдовів.
Він був би вірний першому подружжю.

Дон Жуан.

Не мучте серця мого, Донно Анно,
Згадками про покійника! Досить вам
Карать мене, хоч я на кару, може,
І заслужив.

Донна Анна.

А чим? Адже ж вузлами
Святими ви не зв'язані ні з ким.
Мене ж кохаючи, передо мною
І перед небом ви оправдані.

Дон Жуан.

І перед вами? Боже!

Донна Анна.

А хіба ж
Передо мною винні ви чим будь?

Дон Жуан.

Ні, ні, ніколи!..

Донна Анна.

Що таке, Дієго?
Ви винні щось мені? Ну що, скажіть!

Дон Жуан.

Ні, нізачо!

Донна Анна.

Дієго, та це ж диво.

Я вас прошу, благаю.

Дон Жуан.

Ні, нізачо!

Донна Анна.

А, так то ви послушні моїй волі?

А що оце мені ви говорили,

Що моїм би хотіли бути слугою?

Розсерджуся, Дієго! Відповідajte,

Чим проти мене провинились ви?

Дон Жуан.

Не смію, бо зненавидите ви мене.

Донна Анна.

Ні, ні! Я вам заздалегідь прощаю.

Та хочу знать.

Дон Жуан.

І не бажайте знать

Страшну мою, убивчу тайну!

Донна Анна.

Страшно!

Ви мучите мене. Я страх цікава,

Що там таке? І як могли мене

Ви скривдити? Я вас зовсім не знала.

У мене ворогів немає й не було,

Хіба один той, що вбив мого мужа.

Дон Жуан

сам до себе.

Оце до розв'язки доходить діло. До неї.

Скажіть мені: нещасний Дон Жуан
Знайомий вам?

Донна Анна.

Ні, зроду я його

Не бачила.

Дон Жуан.

Душею ви його

Ненавидите?

Донна Анна.

З обов'язку честі.

Та ви силкуєтеся відтягти

Мене від мого питання, Дон Дієго.

Жадаю —

Дон Жуан.

Що, як би ви Дона Жуана

Зустріли?

Донна Анна.

О, злочинцю тому я

Кинджал би вбила в серце.

Дон Жуан.

Донно Анно,

Де ваш кинджал? Ось груди моя!

Донна Анна.

Дієго!

Що ви?

Дон Жуан.

Я не Дієго, я Жуан!

Донна Анна.

О, боже! Ні, не може бути це!

Дон Жуан.

Я Дон Жуан.

Донна Анна.

Не вірю.

Дон Жуан.

Мужа твого

Я вбив. Не жаль мені його і каяття
Немає в мене.

Донна Анна.

Що я чую? Ні,

Не може бути це.

Дон Жуан.

Я Дон Жуан,

я люблю тебе.

Донна Анна

паде.

Де я? Де я?

Мені недобре!

Дон Жуан.

Небо! Що це з вами?

Що це з тобою, Донно Анно? Встань,
Отямся! Твій Дієго, твій слуга
У твоїх ніг.

Донна Анна.

О, геть від мене! Слабо. Ти

Мій ворог, ти забрав у мене все,
Чим я жила.

Дон Жуан.

О, любочко моя!

Я всім готов ту страту відкупити.

У ніг твоїх жду тільки наказу:
Вели — умру, вели — і буду жити
Лише для тебе.

Донна Анна.

Так ти Дон Жуан?

Дон Жуан.

А правда, вам представили його
Як злодія, поганця? Донно Анно,
Помовка може й не зовсім неправа.
На совісті моїй утомленій
Багато зла тяжить. Та відколи
Я вас побачив, весь перемінився.
Здається, навіть, весь переродився.
Вас полюбивши, люблю чесноту,
І перший раз покійно перед нею
Тримтячії коліна приклоняю.

Донна Анна.

О, Дон Жуан проречистий, це знаю:
Чувала я, він хитрий чоловік.
Говорять: він безбожник і розпусник,
Правдивий демон. Скільки бідних жінок
З ума звели ви.

Дон Жуан.

Ні одної досі

Я не любив.

Донна Анна.

Гадаєте, повірю,
Щоб Дон Жуан уперве закохався,
Щоб не шукав у мні нової жертви?

Дон Жуан.

Якби я вас задумував дурити,
То чи признався б, чи сказав би те

Ім'я, якого й чути вам не можна?
Де ж видно замисл тут або підступність?

Донна Анна.

Та хто вас знає? І як ви могли
Прийти сюди? Аджеж ось тут пізнати
Вас можуть, і тоді чекає вас
Смерть неминуча.

Дон Жуан.

Що для мене смерть!
За хвилю насолоди я без жалю
Життя віддать готов.

Донна Анна.

Та як же відси
Ви вийдете, необережний?

Дон Жуан

цілує її руки.

Як ви

Турбуєтеся про життя того
Страшного Дон Жуана! Це значить,
Нема ненависти в душі твоїй
Небесній, Донно Анно!

Донна Анна.

Ах,

Якби могла я вас ненавидіть!
Та годі вже! Час нам розстатися!

Дон Жуан.

Коли ж побачимось знов?

Донна Анна.

Не знаю.

Колись...

Дон Жуан.
А завтра?

Донна Анна.
Деж би?

Дон Жуан.
Саме тут.

Донна Анна.
О, Дон Жуане, як же серцем я
Слаба!

Дон Жуан.
Та на задаток, на прощання
Один сумирний поцілуй! Цілує її.

Донна Анна.
Геть, геть!

Дон Жуан.
Іще один, холодний, сумирний...

Донна Анна.
Який ти впертий! Ну, на ось тобі!
Цілує його. Стук за дверми.
Що там за стук? Сховайся, Дон Жуане!

Дон Жуан.
Так прощавай і до побачення,
Моя голубко! Відходить і вбігає знов.
А!

Донна Анна.
Що там з тобою?
Входить статуя командора. Донна Анна падає.

Статуя.

Ось я прийшов на поклик твій.

Дон Жуан.

О, боже!

Гей! Донно Анно!

Статуя.

Та лиши її!

Всьому кінець. Трясешся, Дон Жуане?

Дон Жуан.

Я? Ні! Покликав я тебе, то й рад,
Що бачимось.

Статуя.

Дай руку!

Дон Жуан.

Ось вона.

Ах, та й важкий же стиск той кам'яний
Його правиці! Ну, пусти мене!
Пусти! Я гину! О, всьому кінець!
О, Донно Анно!.. Западаються.

Переклад писано в днях 27 лютого — 2 березня 1914 р.

Історична основа Пушкінової драми „Кам'яний гість“ лежить на еспанськiм ґрунті другої половини XIV в. Тоді жив у Еспанії один із потомків аристократичного роду Севілли, Дон Жуан Теноріо, близький приятель короля Дон Педро (1350—1360). Той аристократ визначався легкоми́сним та злочинним життям, а останнім його злочином було вбивство командора Дон Гонцаґа, після якого його постигла несподівана, таємнича смерть. На основі тої історичної події опер еспанський письменник Ті́рсо де Молі́на (ум. 1648 р.) свою драму *El turlador de Sevilla y convidallo de piedra*. Ця драма мала величезний успіх, особливо в Італії, де до глибоко трагічного, але в основі зовсім антипатичного типу Дон Жуана долучено гумористичну фігуру його слуги Лепорелля. Ще в XVII віці

цю драму переробляли різні письменники Італії та Франції, в тім числі також найбільший драматург давньої Франції Мольєр (ур. 1665), а також Корнель (ур. 1677). В тім же віці драма стала відомою також ув Англії в переробці Шадвелля. В Німеччині аж у XVIII віці явилось багато популярних переробок для народніх театрів. Першу оперу на тему Дон Жуана написав француз Ле Телліє в Парижі 1713 р., а 1761 р. у Відні виставлено балет „Дон Жуан“ з музикою Глюка. Оперу на цю тему написали також італійці Річіні, Альбертіні, Трітто, Керубіні й ін. та всіх їх притримав своєю оперою „Дон Жуан“ Моцарт, що найбільше причинився до популяризації сього типу. Також у XIX віці появлялися ще проби оброблення цієї теми, приміром недокінчена поема Ленау-а, драми Голь-тая, Візе, Фрідмана та Поля Гайзе. Велика гумористична епопея Байрона „Дон Жуан“ має мало спільного з цією темою. В Росії, крім Пушкіна, написав драму про Дон жуана Олексій Костянтинович Толстой; на основі Пушкінової драми була написана опера, до якої музику уложив Даргомижський, а на основі драми Толстого—інша опера з музикою Направника.

Комедію зі співами п. з. „Дон Жуан“ виставляв також галицько-український театр під дирекцією Еміля Бачинського в 70-их роках минулого віку, і я бачив її на сцені в Дрогобичі в 1873 році. Комічна фігура тої штуки, Дон Жуанів слуга, звався Педрілло, а його ролю з незвичайною бравурою грав Гембіцький. Тяжко, як на одній виставі, після страшного провалу Дон Жуана в пекольну безодню, Гембіцький з-посеред тучі бенгальських огнів вискочив на просценію і сказав: „А, волю тут пожити ще з хрещеними людьми, ніж пропасти зі своїм паном“. Тему Дон Жуана обробила не довго перед своєю смертю також Леся Українка п. з. „Камінний господар“, а основною темою Дон Жуанової легенди (духи померлих хоронять живого чоловіка) я покористувався в своїй поемі „Похорон“, написаній р. 1899¹. Ця моя поема має остільки пророцьке значіння в моєму житті, що мені самому трафилось щось подібне в Ліпіку в Хорватії при кінці квітня 1908 р.

Др. Іван Франко

Писано дня 25 квітня 1914 року.

¹ Іван Франко, Поеми. Львів 1899, ст. 87 — 129 (вид. „Рух“ — Твори т. XXIV).

БЕНКЕТ У ЧАСІ ЧУМИ

(1830)

Вулиця. Накритий стіл. За ним бенкетує кілька мужчин
і жінок

Молодий чоловік.

Шановний пане голово! Згадаю
Про чоловіка нам знайомого,
Того, що жартами смішними своїми,
Приповістками та дотепними
Запитаннями й відповідями,
Гризькими та поважними при тім
Так часто оживляв обіди наші
І розганяв понурість, яку нині
Зараза, гість наш, насилає навіть
На найбистріші розуми та душі.
Тому два дні наш спільний сміх славив ще
Його промови. Неможлива річ,
Аби на своїм бенкеті веселім
Ми Джексона забули. Ось іще
Стоять крісла пусті, неначе ждуть
Весельчака, та він вже віддалився
В холоднее житло там під землею.
Еге, і найпроречистий язик
Замовкнути нарешті мусить в гробі!
Не много нас іще живих, і нам

Нема причини сумувать. І так
Я предкладаю випить в його пам'ять
З веселим брязкотом чарок та з окликом,
Немов би він живий ще був між нами.

Голова.

Він перший з круга нашого зійшов,
Тому ми мовчки вип'єм в честь його.

Молодий чоловік.

Хай буде й так! Усі п'ють мовчки.

Молодий чоловік

до молодої сусідки.

Твій голос, панно люба,
Виводить звуки рідних нам пісень
Прекрасно так, аж страшно. Ну ко, Мері,
Ось заспівай понуро та протяжно,
Аби ми потім дужче, шаленіше
До радости звернулися, як той,
Що від землі якимось привидом
Відлучений був на якусь хвилину.

Мері

співає.

Був час, що країна наша
У спокою процвітала,
Щонеділі церков божа
Люду повная бувала;
Наших діток в шумній школі
Гомоніли голоси,
Блискотіли в чистім полі
Іскри серпа та коси.
Нині церков запустіла,
Школа замкнена стоїть,
Нива дармо переспіла,

Тільки глухо ліс шумить.
Мов після вогню, селище
Тихо пустою стоїть;
Тихо скрізь, лиш кладовище
Не пустіє, не мовчить.
Раз-у-раз померлих носять,
Чути стогони живих;
Боязливо бога просять,
Аби мир дав душам їх.
Щохвилини місця треба,
І могили все рясніше,
Мов наляканеє стадо
Тиснуться усе густіше.
І як вчасная могила
Суджена моїй весні,
Ти, кого я так любила,
Хто так милий був мені,
Ти, благаю, не зближайся
До своєї Дженні нині,
Уст мертвих не доторкайся,
Що лежать у домовині!
Геть іди з оселі цеї,
Забирайся кудибудь,
Де би міг душі своєї
Муки скинуть і забути!
Аж коли мине зараза,
Бідний мій відвідай прах,
А Едмонда не забуде
Дженні навіть в небесах.

Голова.

Спасибі вам, тужлива панно Мері,
Спасибі вам за пісню ту жалібну.
Давно колись, як бачимо, така ж
Чума горби й доли ті навістила,
Такий жалібний стогін розлягався

По берегах потоків та річок,
Що нині весело та сумирно
Цей дикий рай ось тут перебігають.
Понурий рік, в котрім так много сильних,
Відважних, добрих жертв загинуло,
Ледве чи лишить пам'ятку по собі
В якійбудь простій пастуховій пісні,
Тужливій та приємній. Ні, ніщо
Так не смутить нас серед радощів,
Як звук тужливий, що в душі лунає.

Мері.

О, як би я ніколи не співала
Поза хатиною моїх батьків!
Вони любили слухать свою Мері.
Саму себе, здається, чую я,
Як там у хаті рідній я співала.
Мій голос солодкіший був тоді,
Бо був він голосом невинности.

Луїза.

Тепер не в моді пісеньки такі,
Та все-таки бувають прості душі,
Що люблять таяти від сліз жіночих,
І сліпо вірять їм. Вона ще певна,
Що зір її плаксивий — безвідпорний.
А якби про свій сміх те саме думала,
То певно все б лиш тільки усміхалась.
Хвалив же Вальсінгем крикливих північних
Красунь, — і ось вона і розстогналась!
Ненавиджу ті жовті коси панночок
Шотляндських.

Голова.

Слухайте, ось стук коліс!

Їде віз, повний мертвих тіл. Негр поганяє коні.
Ага, Луїзі робиться недобре.

У неї, думав я по язиці судячи,
Мужчини серце. Та ось бач, жорстока
Слабша від ніжної, і страх живе
В душі, яку заповонила пристрасть.
Бризни води в лице їй, Мері! Бач,
Їй ліпше.

Мері
до Луїзи.

О, сестрице мого смутку
Й моєї ганьби, притули головку
На груди мою!

Луїза
приходить до себе.

Страшений демон — ох!
Мені приснився, чорний, білоокий.
Мене він кликав до візка свого,
А в нім мерці лежали й лепотіли
Якісь страшні, невідомі слова.
Скажіть, це був лиш сон, чи може справді
Візок поїхав?

Молодий чоловік.

Ну, Луїзо, звеселися!
Хоч наша вулиця пуста й безмовна,
Від смерти захист, бенкетів пробуток
Нічим не затривожених, то знаєш,
Візок той чорний має право скрізь
Переїздити, й пропускать його
Ми мусимо. Послухай, Вальсінгем!
Аби всі суперечки перервати
І наслідки зомлівань тих жіночих,
Ти заспівай свободну пісню нам,
Живу, не тугою шотляндською
Надихану, але буйну, бакханську,
Породжену серед чарок пінистих.

Голова.

Такої я не знаю, але гімн
На честь чуми вам можу заспівати.
Я написав його в минулу ніч,
Коли розстались ми. Мені прийшла
Охота дивна до віршування
Вперше в житті. Послухайте ж мене!
Хрипливий голос мій тій пісні відповідний.

Многі.

Гімн в честь чуми! Ось гарно! Браво, браво!

Голова

співає.

Коли могутня зима,
Як смілий вожд, веде сама
На нас косматії дружини
Своїх морозів і снігів,
На стрічу їй тріщать долини,
Гуде веселий шум пирів.

Грізна цариця та чума
Тепер іде на нас сама,
Багату жертву щоб пожати;
До нас в віконце день і ніч
Могильні стукають лопати...
Робота? Поміч? Не в тім річ.

Як від напасниці зими,
Запрімся також від чуми,
Світім свічки та наповнім чарки!
Втопімо весело уми,
Веселі заводім танки
І похвалім панування чуми!

Буває оп'яніння в бою,
На краю пропасти мрачної,
В розбурханому океані,
Посеред хвиль грізних і тьми
І у пустиннім гурагані
І в смертоноснім подисі чуми.

Все, що загибіллю нам грозить,
Живее серце нам морозить,
У собі криє певну насолоду,
Може безсмертності задаток.
Щасливий, хто серед тривог таких
Знайти та відчувать їх міг.

І так хвала тобі, чума!
Нам не страшна могили тьма,
І поклик твій нас не смутить.
Чарками стукнім дружно ми!
І запах рож хай ще нас звеселить,
Хоч може й він — зарід чуми.

Входить старий священик.

Священик.

Безбожний пир! Безбожні ви безумці!
Ви бенкетом, розпусними піснями
Наругу робите мрачній тиші,
Яку довкола розсіває смерть.
Серед страховищ погребів плачливих,
Серед блідих тих лиць на кладовищі
Молюся я, а ваші захвати
Ненависні переривають тишу
Гробів і над тілами мертвими
Стрясають землю. І якби старців
Молитви та жінок не освятили
Смертельні, спільні ями, міг би я

Подумати, що це якісь чорти
Безбожну душу мучать і зо сміхом
У тьму кромішну тягнуть.

Декілька голосів.

По-майстерськи

Говорить він про пекло. Геть, старий!
Іди собі, куди пустився йти!

Священик.

Я закликаю вас святою кров'ю
Спасителя розп'ятого за нас,
Покиньте дивоглядний бенкет цей,
Коли бажаєте зустріти в небі
Утрачені кохані ваші душі.
Геть, розходіться по своїх домах!

Голова.

В домах у нас лиш смуток. Молодість
Бажає втіх.

Священик.

Так це ти, Вальсінгем?

Той сам, що тому три неділі ще
Труп матері, приклякши на коліна,
З риданням обіймав і з вереском
Вбивався над її могилою?
Чи думаєш, вона тепер не плаче,
Не плаче гірко у самому небі,
Коли глядить на сина в бенкетах
Та в омуті розпусти, коли чує
Твій голос, що співа скажені
Пісні, які мішаються з святими
Молитвами й зідханнями важкими?
Ходи за мною!

Голова.

І чого прийшов ти
Мене тривожить? За тобою йти
Не можу й не повинен. Тут держить
Мене розпука, спомини страшні
Та свідомість мого беззаконства,
Та страх перед мертвою пустотою,
Яку стрічаю у своїй домівці,
Та новина скажених радощів
І благодатная отрута цієї чаші,
І пестоші — прости мене господь! —
Оцих погіблх, але милих творів.
Тінь матері не викличе мене
Від них, і пізно чую голос твій,
Що зве мене. Дармі твої зусилля
Спаси мене. Старий, іди в спокою!
Та будь проклятий, хто піде з тобою!

Многі.

А, браво, браво! Бравий голова наш!
Ось тобі проповідь! Махай, махай!

Священик.

Матільди чистий дух тебе ось кличе.

Голова

встає.

Так присягни ж мені, піднявши в небо
Зів'ялу руку, що навіки в гробі
Полишиш те забуте ім'я!
О, якби від очей її безсмертних
Сховать я міг цей вид! Мене колись
Вона вважала чистим і свободним,
І знаходила рай в моїх обіймах.
Де я? Святе дитя світляне! Бачу
Тебе я там, куди мій дух пропадає
Ніколи не дійде.

Жіночий голос.

Він божевільний!

Про жінку згадує, яку поховано.

Священик.

Ходім, ходім!

Голова.

Мій отче, ради бога,

Покинь мене!

Священик.

Спаси тебе господь!

Прощай, мій сину!

Відходить. Бенкет тягнеться далі. Голова сидить, потонувши в тяжку задуму.

Переклад писано в днях 7-8 квітня 1914 р.

Ця драматична сцена не визначається такою оригінальністю та глибиною помислу, як інші визначні твори Пушкіна, та проте всетаки вона заслугує на увагу, хоч би тільки, як проба представлення різкого контрасту веселого бенкету в часі страшної пошести, що на той бенкет накладає свою фатальну печать. Сей контраст очевидно вразив фантазію Пушкіна в драмі англійського поета і він не відмовив собі приємности передати одну часть тої драми російською мовою. Перекладаючи його драматичні твори, я також уважав відповідним не виключати цю сцену з мого перекладу.

Про автора цієї драматичної сцени Джона Вільсона треба сказати, що він уродився в році 1785 у Лондоні й належав до визначних поетів англійської літератури в початку XIX віку. Він одержав широку освіту і, крім поетичного таланту, визначився також як учений, а від р. 1820 був професором моральної філософії на університеті в Единбурзі. Свої поетичні твори він публікував під

псевдонімом Christopher North. Він умер в Едінбурзі 1854 р. Драма „The City of the Plague“, що послужила Пушкінові основою до його твору, вийшла в році 1816.

Наскільки самостійним явився Пушкін в обробленні цієї сцени супроти англійського оригіналу, не можу осудити; здається одначе, що держався його досить вірно.

Писано дня 10 квітня 1914 року.

РУСАЛКА

(1832)

СЦЕНА ПЕРША

Беріг Дніпра. Млин. Мельник і дочка

Мельник.

Ой, то ж то всі ви, молоді дівчата,
Дурненькі! Вже як підвернувся вам
Завидний чоловік, непростий, то потрібно б
Його до себе сильно прив'язати.
А чим? Поводженням розумним, чесним
Приваблювати, то суворістю,
То ласкою; часом ненароком
Чи натяком про шлюб нагадувать,
А поперед усього зберігати
Свою дівочу честь, безцінний скарб.
Вона мов слово: раз його упустиш,
То вже не вернеш. А коли на шлюб
Нема надії, то все таки можна
Бодай якийбудь зиск собі, та рідним
Якийсь пожиток видумать. Це треба
Обдумати: „Не вічно ж буде він
Любить мене та пестувать“. Та ні,
Куди вам думати про добре діло?
І чи подоба? Вас лиш дур береться,

Ви раді даром забаги його
Сповнять, готові висіти ввесь день
На шиї в милого коханчика,
А той коханчик—глянь, і вже пропав,
І слід за ним застив, а ти, дурна,
Лишилася ні з чим. Ой, глупі ж ви усі!
Чи я не говорив сто раз тобі:
„Ей, доню, бережись, не будь дурна
І не прогав свого щастя ти!
Не випускай із рук князя та з дуру
Не погуби сама себе!“ Що ж вийшло?
Сиди тепер та вічно плач за тим,
Що вже не вернеться.

Дочка.

Чому ж ви, тату,
Гадаєте, що він мене покинув?

Мельник.

Чому? Тому! Та скільки раз бувало
В неділю приїздив він до млина?
Та що в неділю? Кожний божий день,
А іноді й два рази в день. А далі
Став приїздити рідше все та рідше.
І ось уже дев'ятий день минув,
Як ми не бачили його. Що скажеш?

Дочка.

Занятий він. Чи мало в нього діла?
Та ж він не мельник і вода за нього
Не робить. Часто він казав мені,
Що в нього праця тяжча від усіх.

Мельник.

Е, вір йому! Хіба князі працюють?
І що їх праця? Лисів, заяців
Тривить хортами та бенкетувати,

Сусідів грабувати та таких
Дуріп убогих підмовлять, як ти.
Він сам працює—ой, який же жаль!
На мельника, мовляв, вода працює.
Та в мене в день ні в ніч нема спокою.
А там гляди, то тут, то там потрібно
Направить щось, де прогнило й тече.
От як би ти зуміла у князя
Хоч трохи грошей випросить для мене
На ті перебудови, було б ліпше.

Дочка.

Ай!

Мельник.

Що таке?

Дочка.

Здається, чути тупіт
Його коня. Він! Він!

Мельник.

Гляди же, доню.
Не забувай, що радив я тобі.

Дочка.

Ось він! Ось він!

Входить князь. Конюх відводить його коня.

Князь.

Здорова, моя люба!
Здорові, пане мельник!

Мельник.

Ясний пане,
Гаразд із вами! Вже давненько ми

Не бачили очей пресвітлих ваших.
Піду зготовити вам почастунок.
Відходить.

Дочка.

Нарешті ти про мене нагадав!
І чи не стид тобі так довго мучить
Мене пустим ожиданням жорстоким?
І що мені на думку не спадало!
Які страхи не страшили мене!
То думала, що кінь тебе заніс
В болото або в пропасть; що ведмідь
Тебе в дрімучім лісі розірвав;
Що ти недуж; що розлюбив мене...
Та слава богу, ти живий, здоров
І любиш все по давньому мене!
Чи правда?

Князь.

Так, по давньому, голубко!
Ні, більше ще!

Вона.

Про тебе ж ти сумний.
Що сталося з тобою?

Князь.

Я сумний?
Тобі здається так. Ні, я веселий
Все, як лише тебе побачу.

Вона.

Ні!

Коли веселий ти, то здалека
Спішиш до мене й кличеш: „Де моя
Голубка? Що там поробляє?“ Потім
Цілуєш зараз і питаєш: „Рада

Мойому приходові? Дожидала
Мене так вчасно?“ А сьогодні мовчки
Ти слухаєш мене, не обіймаєш
І не цілуєш в очі. Щось мабуть
Стривожило тебе. І що? Чи, може, ти
На мене сердишся?

Князь.

Не хочу дармо
Я притворятися перед тобою.
Так, правда, в серці моїм сум засів
Тяжкий, і ти не можеш ласками
Любовними розмити його, не можеш
Ані влекшити, ані поділити.

Вона.

Мене ж болить, коли з тобою разом
Не можу сумувати одним сумом.
Скажи ж мені, що в тебе на душі?
Позволиш, буду плакати,—не дозволиш,
Я ні сльозиною тобі не досаджу.

Князь.

Не буду гаятись. Чим скорше, тим і ліпше!
Моя кохана, знаєш, що на світі
Нема тривкого щастя. Ані рід
Значний, ні сили, ні багатство, ані
Краса біди не може оминути.
І ми—хіба не так, моя голубко?—
Були щасливі. Я по крайній мірі
Щасливий був тобою та твоєю
Любов'ю. І хоч би в будущім що
Зо мною сталося, де б я не був,
Все буду споминать тебе, мое кохання.
Того, що трачу враз з тобою, в світі
Ніщо мені ніколи не замінить.

Вона.

Я ще не розумію твоїх слів,
То вже лякаюся. Нам грозить доля,
Готовить нам невідоме горе?
Розлуку, може?..

Князь.

Може! Ти вгадала.
Розлуку нам судила доля зла.

Вона.

Хто нас розлучить? Чи ж у мене сили
Немає скрізь іти в твої сліди?
Вберусь я хлопчиком і вірно буду
Служить тобі в дорозі, чи в поході,
Чи на війні. Війни я не боюся,
Аби лиш бачила тебе. Ні, ні!
Не вірю! Може ти бажаєш тільки
Думки мої провідати, а може
Лиш жарт пустий собі оце позволив?

Князь.

Ні, жарт мені не в голові сьогодні.
Думки твої провідувать не треба.
І не готуюсь я в далеку дорогу,
Ні на війну. Лишаюсь таки дома,
Проте розстатися з тобою мушу.

Вона.

Стривай! Тепер я розумію все.
Ти женишся? Князь мовчить.
Ти женишся?

Князь.

Так, мушу.

Сама подумай! Ми, князі, не вільні,
Так як дівчата. Не по серцю мусять

Женитися, а по рахунках інших
Людей та для чужого інтересу.
Твій сум утішить бог і довший час.
Не забувай мене! Візьми на пам'ять
Цю пов'язку! Дай, ось тобі я сам
Її надіну. А до того ще
Привіз оці коралі. На тобі!
А ось іще вітцю твоєму я
Пообіцяв — віддай йому! Дає їй мошонку.
Прощай!

Вона.

Постій! Тобі сказати мушу ще...
Не тямлю, що...

Князь.

Згадай!

Вона.

Для тебе я

На все готова. Ні, не те... Постій!
Та неможливо, щоб навіки, справді,
Мене ти міг покинуть! Все не те!
Еге, згадала! Ось сьогодні в мене
Під серцем рушилась твоя дитина.

Князь.

Нешасна! Що ж із того? Хоч для неї
Побережи себе. Я не покину
Ні твоєї дитини, ні тебе.
З часом... можливо... сам приїду вас
Відвідати. Потішся, не журися!
Дай, обійму тебе останній раз! Відходячи,
Скінчилося! Мов лекше на душі.
Я бурі ждав, та справа обійшлася
Досить спокійно.

Відходигь. Вона стоїть недвижно.

Мельник

входить.

Чи не ласка ваша
Покушать меду? Бачучи, що князя нема.
О, а де ж він дівся?
Де князь наш? Ба, ба, ба, яка тут чівка!
Вся в дорогих каміннях! Ось і перли!
Ну, що й казати, царський подарунок!
От ще добродій! А ось і мошонка!
Невже в ній гроші? Чом же ти стоїш,
Не відповіш, ні слова не промовиш?
Чи ти від радості нежданої
З ума зійшла, чи тільки остовпіла?

Дочка.

Не вірю! Ні, не може бути! Я так
Його любила! Адже він не звір!
Хіба космате в нього серце?

Мельник.

Про кого

Це ти говориш?

Дочка.

Таточку, скажи,
Чим я могла прогнівити його?
Пропало? Чи його отрутою
Хтось напоїв?

Мельник.

І що з тобою, доню?

Дочка.

Ріднесенький, від'їхав він! Он скаче!
А я дурна його пустила! Я
Не зачепилася йому за поли,

Не звисла на узді його коня.
Нехай би він розсердився й по локоть
У мене руки відрубав! Нехай би
Тут розтопав мене своїм конем!

Мельник.

Що з нею?

Дочка.

Бачиш ти, князі не вільні
Так як дівчата, й не по своїм серцю
Беруть собі жінок. А вільно їм,
Чи бач, піддурюють, божиться, плакати
І говорить: „Тебе я повезу
В свою палату, в ясну світлицю,
І наряду в парчу та оксамити!“
Їм вільно вчить дівчат нещасних рано
На свист їх підійматися з постелі
І до зорі сидіти за млином.
Їм любо серце князівськеє тішить
Бідою нашою. А там — махай!
Іди, голубочко, куди захочеш,
Люби, кого задумаєш!

Мельник.

Ось яке діло!

Дочка.

Та хто ж у нього суджена? На кого
Він проміняв мене? О, знатиму,
Дізнаюся та скажу тій змії:
„Відстань від нас! Ти ж знаєш, дві вовчиці
Не згодяться в одній дебрі“.

Мельник.

Дурна ти!
Вже коли князь бере собі невісту,

Хто може перешкодити йому?
Чи я не говорив тобі?

Дочка.

Та як же міг він,
Як добрий чоловік, прощатися зо мною,
Мені дарунки ще давать? О, боже!
І гроші! Викупить себе він думав,
Язик мені сріблом тим загатити,
Аби про нього не пішла зла слава
І не дійшла до жінки молодой.
Ага, забула я тобі віддати
Оцю мошонку. Це він дав тобі
За те, що добрий ти для нього був,
Дочку пускав ти тягатися з ним
І не держав її на острозі.
Нехай же вийде на добро тобі
Моя загибіль! Кидає йому мошонку.

Мельник.

Ось чого дожити
Прийшлося мені! Що бог довів почути!
Та гріх тобі так гірко докоряти
Вітцеві рідному. Одна ти в мене
Дитина на весь світ, одна відрада
У моїй старості, то як же мав я
І волі не давать тобі? І покарав
Мене господь за те, що слабо я
Держав тебе та не сповнив вітцівський
Свій обов'язок.

Дочка.

Душно! Душно! Душно!
Змія холодна в мене шию душить.
Змією підкольною мене

Опугав він, а не намістом цим!

Рве на собі намісто.

Отак би розірвала я й тебе,
Зміє, проклятая розлучнице моя!

Мельник.

Та що ти? Справді, ти з ума зійшла.

Дочка

здіймає з голови чівку.

Ось мій вінець! Ганебний це вінець!
Ось чим вінчав мене лукавий ворог,
Коли я відреклася від усього,
Що перше дороге мені було.
Ми розвінчалися. Пропадь, віночку!

Кидає чівку в Дніпро.

Тепер всьому кінець! Кидається в ріку.

Мельник

здіймаючи руки.

О горе, горе!

СЦЕНА ДРУГА

Княжий терем

Весілля. Молоді сидять за столом. Гості. Хор дівчат.

Староста.

Веселе ми весіллячко зіграли.
Здоров будь, князю й молода княгине!
Дай боже вам в любові та в згоді жити,
А нам у вас якнайчастіш гостити!
Що ж ви, дівчата гарненькі, замовкли?
Що ж ви, біленькі лебідки, притихли?
Чи всі ви співанки переспівали,
Чи, може, горла в вас від співів пересохли?

Хор.

Сватоньку, сватоньку,
Нерозумний сватоньку!
По княгиню їхали,
В огород заїхали,
Бочку пива розілляли,
Всю капусту обілляли,
Плотові вклонилися,
Лісі помолилися.
„Лісо моя, лісонько,
Покажи доріженьку
По княгиню їхати!“
А ти, сватоньку, догадайся,
За мошонку приймайся!
А в ній грошики шевеляться,
Гарним дівочкам знадобляться.

Староста.

От сміхунки! Та й співанку дібрали!
Ну, нате вам, аби на старосту не кривдували.

Обдаровує дівчат.

Дівочий голос

невідомо відки.

По камінцях, по жовтому пісочку
Пробігала бистра річенька.
В бистрій річенці дві рибоньки гуляють,
Дві рибоньки, плотиці дві малесенькі.
„Чи чула ти, рибонько-сестронько,
Наші новини, наші річнії?
Як вечором у нас біда зчинилася,
Гарна дівчина утопилася.
Потопаючи плакала-ридала,
Свого милого кляла-проклинала“.

Староста.

А гов, дівчата! Що за пісня це?
Такої на весіллі не співають.
Хто з вас співав цю пісню?

Дівчата.

Ні, не я!

Не я! Не ми!

Староста.

Хто ж співав її?

Між дівчатами шепіт і неспокій.

Князь.

Я знаю хто.

Встає з-за стола й говорить до конюха.

Це мельниківна тут!

Скоренько виведи її, та запитай,
Хто смів її впустить?

Конюх входить між дівчат.

Князь

сам до себе.

А то вона

Готова тут такий зробити шум,
Що я зо стиду сам не знатиму,
Куди й сховатися.

Конюх.

Я не знайшов її.

Князь.

Шукай! Я знаю, вона тут. Вона
Оце співала.

Один гість.

Гей, солодкий мед!

І в голову, і в ноги так і б'є.

Та жаль гіркий; підсолодить його
Ніколи не завадить.

Молоді цілюються. Чути слабий окрик.

Князь,
здригаючи.

Знов вона!
Це крик її ревнивий. Що таке?

Конюх.
Я не знайшов її ніде.

Князь
сердито.
От дурень!

Дружба
встаючи.

Час нам княгиню мужеві віддати
Та молодих у дверях хмелем посипати.
Усі встають.

Сваха.
Та, певно, час. Давайте ж півника!
Молодих годують печеним півнем, обсипають хмелем
і ведуть у спальню.

Сваха.
Княгине-душенько, не плач, не бійся!
Послушна будь!
Молоді відходять у спальню. Всі розходяться, крім свахи
та дружи.

Дружба.
Де чарочка? Всю ніч
Під вікнами я мушу їздити,
То й покріпитися вином не вадить.

Сваха

наливає йому чарку

На, випий на здоров'я!

Дружба

випиває.

Гай, спасибі!

А гарно вийшло все у нас, не правда?
На славу весілля!

Сваха.

Так, слава богу.

Все гарно, лиш одно не гарно...

Дружба.

Що?

Сваха.

Не на добро ту пісню заспівали —
Бог зна яку, а не весільную.

Дружба.

Це все дівчата! Аби що було,
Вони напакостять. І чи подоба ж
Псувать навмисно княжее весілля?

СЦЕНА ТРЕТЯ

Світлиця

Княгиня й мамка

Княгиня.

Здається, трублять! Ні, не їде він!
Ой, мамочко, як був він женихом,
Від мене він на крок не відлучався,
Очей бувало не зводив із мене;
А оженився — все пішло не так.

Тепер мене ранесенько розбудить,
І вже велить собі коня сідлати,
І до ночі бог знає куди їздить.
А вернеться, заледве любе слово
Мені промовить, ледве ласкаво
Рукою по лиці мене погладить.

М а м к а.

Княгинечко, мужчина наче півень:
Кукуріку, мах-мах крилом — і геть!
А жінка, наче бідна квочка та,
Сиди в гнізді та курят виводи!
Поки жених, то й не насидиться,
Не їсть, не п'є, глядить і не надивиться;
А оженився—клопоти настануть.
То треба у сусідів погостити,
То з соколами їхати на лови,
То на війну несе нечиста сила, —
Сюди-туди, а дома не сидиться.

К н я г и н я.

Як думаєш? Нема в нього якої
Таємної принади?

М а м к а.

Не гріши!

Та на кого тебе він проміняє?
Ти над усіх розумна та вродлива,
Звичаями й умом всіх перейшла.
Подумай, серденько, в кім він знайде
Щось краще, ніж у тебе?

К н я г и н я.

Якби бог

Та вислухав мої благання й дав
Мені дітей, тоді б я знов зуміла
До себе мужа прив'язать. А, двір

Ввесь повен стрільців! Певно, муж додому
Приїхав. Чом же ще його не видно?

Входить ловчий.

Що князь? Де він?

Ловчий.

Князь наказав додому

Нам їхати.

Княгиня.

А де він сам?

Ловчий.

Лишився

У лісі сам на березі Дніпра.

Княгиня.

І як же сміли ви князя самого
Лишити там? От-то ви вірні слуги!
Махай назад, за ним ви їдьте зараз!
Скажіть йому, що я прислала вас.

Ловчий відходить.

Ой, боже мій! У лісі в час нічний!
А дикий звір і лютий чоловік,
І лісовик там бродить—до біди
Хіба далеко? Скорше, мамочко,
Три свічки засвіти перед іконою!

Мамка.

Біжу, моя голубочко, біжу.

СЦЕНА ЧЕТВЕРТА

Дніпро. Ніч

Русалки.

Веселою юрбою
З глибокого дна
Ми ніччю випливаем,

І місяць гріє нас.
Любо нам в нічний цей час
Дно річнєє покидять,
Головами свобідними
Річні хвилі розділять,
І дзвінками голосами
Теплий воздух потрясать,
І зелені вогкі коси
В нім сушить та осушать.

О д н а.

Тихо! Пташки під корчами
Стрепенулись у млі.

Д р у г а.

Поміж місяцем і нами
Хтось там ходить по землі.

Ховаються.

К н я з ь.

До сумовитих берегів оцих
Невільно якось притяга мене
Якась недовідома сила. Місце це
Знайоме, будить жаль в душі. Пізнав
Я все довкола! Млин, ось він уже
Ввесь розвалився. Шум його коліс,
Колись такий веселий, вже затих.
Спинився камінь. Видно, вмер старий.
Доньку свою нещасну довгий час
Оплакував... Сюди вилася стежка,—
Вона вже заросла... Давно, давно
Сюди ніхто не ходить. Тут садок
Був із оплотом,— та невже заріс
Хашем він кучерявим? Ах, а ось
І дуб старий! Під ним вона, обнявши
Мене, тулилася до мене, мовчачи.

Та чи можливо ж?

Іде до дверей.

А це що? Листки

Пожовклі, скручені нараз із шумом,
Мов дощ, посипались на мене. Ось
Передо мною голий хтось і чорний
Стоїть, як дерево прокляте?

Входить дідусь у лахміття, напівголий.

Дідусь.

На здоров'я!

Здоров був, зятеньку!

Князь.

Ти хто?

Старий.

Тутешній.

Князь.

Не пізнаю. Ти мельник?

Старий.

Де там мельник?

Я млин продав запеченим чортам,
А гроші дав на склад русалці віщій,
Моїй доньці. Вони в піску Дніпровім.
Засипані. Їх рибка одноока
Знай стереже.

Князь.

Нещасний! Одурів.

Його думки розсипані, немов
По бурі хмари.

Старий.

А чому до нас

Ти не приїхав вечором? У нас

Була гостина, довго ждали ми
Тебе.

Князь.

Хто ждав?

Старий.

Хто ждав? Та відомо, донька.

Ти знаєш, я на неї все дивився
Крізь пальці, й волю вам даю тепер.
З тобою хоч усю ніч до зорі —
Я не скажу ні слова.

Князь.

Бідний мельник!

Старий.

Та я не мельник. Признаюсь тобі,
Я крук, не мельник. Сталось дивне диво.
Коли в ріку — ти тямиш — вона впала,
Я кинувся, побіг слідом за нею.
І з того ж берега хотів ускочить.
Та враз почулося мені, що двоє крил
Міцних у мене виросло на плечах,
І піднесли мене в повітря. Відтоді
То сям, то там літаю та клюю
Здохлу корову, або на могилі
Сиджу та кракаю.

Князь.

Ось жаль який!

Хто ж доглядає за тобою?

Старий.

Е, за мною? Я

Старий став та пустий, за мною

І доглядати не біда. Спасибі,
За мною догляда русалочка.

Князь.

Русалочка?

Старий.

Так, внучечка.

Князь.

Та годі!

Не можна цьому вірити. Старий,
Ти в лісі тут хоч з голоду загинеш,
Хоч звір тебе заїсть. А може хочеш
Забратися в мій двір, зо мною жити?

Старий.

В твій двір? Спасибі! Ти мене заводиш,
А потім і одуриш, задавиш
Кораллями. Не хочу я в твій двір.

Відходить.

Князь.

Це все моя вина! Боюсь з ума
Зійти. Вже легше вмерти. На мерця
Глядять з повагою, за нього моляться.
Рівняє смерть з ним кожного живого.
Та хто з ума зійшов, той робиться
Нечоловіком. Дармо він говорить,
Але словам своїм він не володар.
Хіба лиш звір пізна в нім свого брата,
А людям він на сміх, над ним усякий
Свобідний: хоч би вбив його, то бог
Його не судить. Бідний цей старий!
Всі муки каяття у мні збудив
Сам вид його.

Входить ловчий зі стрільцями.

Л о в ч и й.

Ось він! Насилу ми
Знайшли його.

К н я з ь.

Чого ви тут?

Л о в ч и й.

Княгиня

Післала нас, боялася за тебе.

К н я з ь.

Незносна вже мені її старанність!
Чи я дитина, що ні кроку вже
Мені ступить без дозору не можна?

Відходять. Р у с а л к и виринають із води.

Р у с а л к и.

Що, сестриці, в чистім полі
Може б ми дігнали їх?
Плюском, реготом і свистом
Коней налякали в них?
Пізно. Хвилі вже холодні,
Півні проспівали вже,
Потемніло небо синє,
Місяць заховався вже.

О д н а.

Підождем іще, сестрице!

Д р у г а.

Ні, не час, не час, не час!
Дожидає нас цариця,
Люта мати жде там нас.

Щезають у воду.

СЦЕНА П'ЯТА

Дніпрове дно

Терем русалок. Русалки прядуть коло своєї цариці

Старша русалка.

Покиньте пряжу, сестри! Сонце сіло,
І місяць стовпом блискає над нами.
Орля! Пливить наверх води під небом
Погратися, та нікого сьогодні
Не зачіпайте! Ані пішохода
Не смійте лоскотать, ні рибакам
Їх невід обтяжать травою та
Намулом, ані хлопчика у воду
Заваблюють оповіданнями
Про рибку!

Входить русалочка.

А ти де була?

Молода русалка.

На землю виходила.

До діда. Вечір він просив мене
Із дна ріки зібрать йому ті гроші,
Які колись у воду він до нас
Покинув. Довго я шукала їх,
А що таке гроші, я й не знаю.
Проте я винесла йому для втіхи
Дві пригорщі барвистих мушельок.
Він дуже рад був їм.

Русалка.

Скупар безумний!

Послухай, доню! Нині я на тебе
Надію маю. Нині тут на берег
Прийде мужчина. Стережи його,
Піди йому на стрічу! Він нам близький.
Він твій отець.

Русалочка.

Той сам, що тебе, мамо,
Покинув і княгиню взяв за жінку?

Русалка.

Той сам. До нього ніжно примиляйся
І оповідж йому все, що від мене
Ти знаєш про народження своє,
Й про мене. А як запитає він,
Чи я його забула, або ні,
Скажи, що все його ще пам'ятаю
Й люблю і жду до себе. Зрозуміла?

Русалочка.

О, зрозуміла.

Русалка.

Іди ж!

Сама.

Ой, відколи

З розпуки й сорому дівочого
Я опинилася на дні Дніпра
Русалкою холодною, міцною,
Минуло вже довжезних вісім літ.
І кожний день я думаю про помсту —
Здається, нині вже настав той день.

СЦЕНА ШОСТА

Берег

Князь.

До берегів сумних тих поневолі
Мене недовідома тягне сила.
Все тут нагадує мені минуле,
Свобідної, прекрасної молодости

Моеї милу, хоч гіркую, повість.
Ось тут колись мене стрічала вільна
Любов ще вільного. Я був
Щасливий. О, безумний! І я міг
Так легкодушно сам себе позбавить
Свого щастя! Ой, сумні, важкі мрії
Вчорашня стріча в мене оживила.
Отець нещасний—як же він страшний!
Ану ж сьогодні знов його зустріну,
І згодиться він кинути цей ліс
І перебраться до нас.

Р у с а л к а виходить на берег.

А відки ти, прегарная дитино?

.

Переклад писано дня 8—10 квітня 1914 року.

Оця, на жаль недокінчена, фантастична драма, якій до кінця бракує дуже небагато, являється одною з проб Пушкінової музи брати теми з українського життя та з вірувань українського народу. Вірування про русалок, оскільки мені відомо, зовсім чужі великоруському племені, і нерозривно зв'язані з середнім і долішнім руслом Дніпра. Не можна сказати, аби Пушкінова проба поетичного зображення української природи та українського простолюддя була зовсім удачна. Його мельник нагадує більше великоруського колдуна, ніж українського мельника, та й у зображенні його дочки бачимо більше інтелігентну росіянку, ніж українську дівчину. Так само свobodно та мало відповідно до української дійсності змальований у Пушкіна князь, а особливо ті дарунки, які він на прощання дає зведеній ним дочці мельника. В російському оригіналі цей уступ іще більше разить неточністю побутових подробиць, бо князь надіває сільській дівчині на голову „пов'язку“, очевидно металеву діядему, насажену дорогими камінцями, та дає їй на шию перлове ожерелля, якого ніяка українська дівчина не стала би носити. Так само мішок із червінцями, який дає князь для мельника, нагадує радше той

шабльоновий мішок із червінцями, який у давніх еспанських та французьких драмах дають багаті лицарі та барони своїм слугам або бідним прошакам, ніж звичайні дарунки, які українські пани давали своїм підданим. Проте все Пушкінова драматична проба має високу літературну вартість уже хоч би тим, що вона справді драматична й малює деякі трагічні моменти людського життя з великою художньою силою. Варто зазначити, що дуже подібні мотиви стрічаємо також у поезії Шевченка, особливо в віршах „Причинна“ та „Русалка“.

Писано дня 10 квітня 1914 року.

УВАГИ

до XXVIII тому, кн. 1 і 2.

1. Каїн — Гордона Байрона (Bajron Gordon: Каїн містерґа в трьох діях, переклав Іван Франко); переклад вийшов у Львові 1879 року наклад. „Дрібної бібліотеки“.

2. Фавст — трагедії частина перша. Переклад (Фавст, трагедия Ивана Вольфганга Гете, переклав Иван Ф.) друкував Франко в „Правді“ за 1880 р. (вип. I, II, III) і в „Правді“ — літературний збірник, яка, як доповнення XIII річника місячника „Правда“, вийшла вже під редакцією Франка. Перекладом своїм Франко був дуже зацікавлений і робив заходи для видання „Фавста“ окремою книжкою. В листі до Белея Франко пише: „Фавст“ скінчений. Остаєсь тільки поправити дещо в друкованих куснях і доладити об'яснення до решти. До сього треба б мені „Правди“ (не маючи змоги жити у Львові, Франко в той час жив у Нагуєвичах) і коментарія Фавста... Тре буде, коби гроші, записати Фавста у виданню Гемпеля з коментарем Лепера. Ну, але на це ще час. „Фавст“ після мого поверховного обрахування займе з коментарем 8 аркушів друку в форматі „Дрібн. бібліот.“ (16°), а се винесе около 200 ринських коштів друку. Коби християни могли й хотіли эложити хоч 100 ринських, — мож би розписати передплату на решту“. І дійсно, редакція „Світу“ в вересневім числі оповістила, що „наш головний помічник“ Франко приготував до друку переклад цілої першої частини Гетевого Фавста. Враз із потрібними поясненнями й примітками перекладчика ця частина зайняла б 8 аркушів друку й вимагала б більш-менш 200 золотих ринських кошту. Редакція „Світу“ в оповістці цій звертається до галицьких і закордонних українців з проханням, щоб, хто хотів би зробити послугу нашій літературі й прийняв на себе наклад Фавста, порозумівся в цій справі особисто або письменно з редакцією „Світу“ (М. Возняк: З життя й діяльности Ів. Франка в рр. 1881 — 1884. Листи до Белея. Лист. IV). Такий українець знайшовся, ним був

М. Драгоманів, і в 1882 році вийшов „Фавст“ окремою книжкою: „Фавст“. Трагедія Йогана Вольфганга Гете. Частина перша; з німецького переклав і пояснив Ів. Франко, у Львові, заходом редакції „Світа“. Після виходу з друку „Фавста“ Франко цікавиться долею книжки: „А „Фавста“ чи дав ти до книгарень: польської і Ріхтера? Може би що розпродали?“ — питає Франко Белея в листі (X). Белей у листі до Франка пише: „З „Главн. управлен. по делам печат.“ досі нема відповіді на моє прошення о дозвіл „Фавста“, здаєсь, зложили все до коша, бо вже повинно було прийти“.

В „Правді“ за 1880 рік друкував Франко лише частину перекладу, до розділу „Кухня чарівниці“. Тут помістив він також свої уваги до перекладу, які в зміненому й розширеному вигляді помістив і в окремій книжці.

3. Гелена і Фавст — третій акт другої частини Гетєвого „Фавста“, в честь стор'ятдесятих роковин уродин Гете, друкував Франко в „Літ. Наук. Віснику“ за 1899 рік, кн. 2. Переклад цей вийшов також окремим виданням, як відбитка з „ЛНВ“.

4. Едіп Цар, трагедія Софокля — друкував Франко в журналі „Життя і Слово“ за 1894 рік т. I і II; того ж року вийшов цей переклад окремим виданням: Едіп цар, трагедія Софокля, переклав з грецького Іван Франко, Львів, 1894.

5. Із поеми „Бар-Кохба“ — Ярослава Врхлицького, з чеського переклав Ів. Франко, друкувалося в „ЛН Віснику“ за 1899 рік, кн. 9, 11 і 12.

6. Дев'ять сліпих — діалог Джордано Бруно, переклав Іван Франко, друкувалося в „ЛНВіснику“ за 1900 рік, кн. IV.

7. Із драми „Торквємада“ В. Гюго — з французького переклав Іван Франко, частина: сцена на кладовищі гірського монастиря, друкувалося в „ЛНВіснику“ за 1901 р., кн. IV; другий акт друкувався в тому ж журналі за 1905 рік, кн. XI.

8. Притча про три перстені — Лессінга Готгольда Ефраїма (із драми „Натан Мудрий“) переклав Іван Франко, друкувалося в „ЛНВіснику“ за 1906 р., кн. III.

9. Із драми „Самсон борець“ — Мільтона Джона, переклав Іван Франко, друкувалося в „ЛНВіснику“ за 1906 рік, кн. VII.

10. Право дитини — Менандер, новознайдена сцена з комедії, переклав Іван Франко, друкувалося в „ЛНВіснику“ за 1908 рік, кн. 1. Окремою книжкою надрукував

Франко цю річ в 1911 році: Менандер: I. „Право дитини“, II. Із мудрости Менандра. (Універсальна бібліотека ч. 12, Львів, 1912).

11. Герман і Доротея — Йогана Вольфганга Гете, переклав Франко при кінці 1912 і на початку 1913 року, вже підчас своєї хвороби, що відбилося на вартости перекладу.

„Щодо повстання мого перекладу“ — пише Франко в примітках до „Германа і Доротеї“ — „зазначу, що ще в 1903 р. я одержав рукопис перекладу цієї поеми, доконаного тодішнім студентом львівського університету, д. Ярославом Гординським. Не мавши тоді часу зайнятися тим перекладом і порівняти його з оригіналом, я відложив його набір і він пролежав між моїми паперами аж до кінця 1912 р. Трапилося, що мій товариш д. В. Гнатюк звернув мою увагу на потребу перекласти „Германа і Доротею“ на нашу мову, і тоді я, при допомозі мого сина Андрія віднайшовши рукописи д. Я. Гординського, почав поправляти його. Але зараз показалося, що ті поправки виходили на новий переклад, раз тому, що д. Гординський, укладаючи українські гексаметри, не вважав на властиву тому розмірові цезуру, а у трудніших місцях розширював переклад так, що звичайно на 10 рядків оригіналу в його перекладі виходило 11 або 12 рядків. Прийшовши отак, поправляючи його рукопис, до половини поеми, я нарешті покинув невдячну роботу порівнювання чужого перекладу з оригіналом, і продиктував другу половину вже зовсім самостійно, лиш деколи заглядаючи до рукопису д. Я. Гординського. Зазначу, що в своїм перекладі д. Гординський подавав скрізь наголоси над словами, признаючи його, мабуть, для шкільного вжитку. Я не вважаю потрібним робити це в своїм перекладі, і даю наголоси тільки в тих рідких випадках, де наголос може бути сумнівний і давати читачеві привід до непорозуміння“.

Видаючи переклад Франка в 1917 р. редакція „Всесвітньої Бібліотеки“ звернулася до проф. Юрія Рудницького з проською, щоб він, як германіст, переглянув ще раз манускрипт, поправив деякі гексаметри для досягнення метру, а коли треба переставити слова Франкового перекладу для досягнення властивої цезури, щоб це і зробив. Після цієї редакції і був надрукований цей переклад.

12. Олександр С. Пушкін: Драматичні твори в перекладі, з передмовою та поясненнями Др-а Івана Франка, Львів, 1914, накладом „Всесвітньої Бібліотеки“, — це перекладна праця Франка з останніх років його життя

Тяжка хвороба Франка безумовно відбилася на літературній вартості цих перекладів, і вони є цікаві більше як документи літературних інтересів перекладчика та його бажань познайомлювати українську суспільність зі скарбами світової літератури.

Книжка ця має також свою невеличку історію. При кінці книжки маємо таке „переднє слово“:

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Переклад драматичних творів Пушкіна з великоруської мови на українську, dokonаний мною весною сього року по умові з д. Іваном Калиновичем для його „Всесвітньої Бібліотеки“, виходить тепер без участі видавця, покликаного до військової служби, під мою редакцію та моїм заходом. Випускаючи його в світ як 4 і 5 випуск „Всесвітньої Бібліотеки“ я чиню се тільки наслідком налягання шан. директора друкарні, аби не лежав готовий уже склад, і не беру на себе ніяких дальших зобов'язань щодо розсилки та розпродажі, які і без того серед теперішньої війни майже неможливі,

Др. Іван Франко.

Львів, дня 3 падолиста 1914.

На обложці книжка має дату: „Львів, 1917“. Книжка, через воєнні події, вийшла в світ, пролежавши три роки. Критика віднеслась до перекладів Франка різно. Цілком негативну оцінку дає П. Филипович (Пушкін в українській літературі. А. Пушкін, Вибрані твори, Книгоспілка 1927): „Всю книжку Франко склав за дуже короткий час, і бувши уже давно хворим психічно. Вона справляє дуже тяжке враження — переклади цілком безпорадні, не додержано навіть віршових розмірів, мова — жахлива. В деяких творах це просто російський текст з українською фонетикою“. „На пошану автора „Бориславських оповідань“, „Смерти Каїна“ та „Моїсея“ — кінчить свою замітку П. Филипович — краще було б не згадувати про його переклади з Пушкіна“. Але цілком іншої думки є. М. Марковський. У своїй рецензії („Книгар“, ч. 10, Київ, 1918 р, стор. 598) він пише: „Пушкіну пощастило в нашій письменстві тим, що за переклад його творів — хоч не всіх, а тільки драматичних — взявся такий великий талан, як Іван Франко. Хоч і в цьому перекладі, як і в своїх власних оригінальних творах Франко не скрізь дає закінчену обробку, так що можна було б бажати, щоб автор додав ще „останній

удар свого художнього різця“ й обробив ті місця, що не відповідають художній силі оригіналу, але взагалі треба сказати, що переклад Франка має велику вартість: дух оригіналу, сила виразу, краса і склад вірша — все, можна сказати сміло, передано Франком доброю українською мовою“. Своє твердження ілюструє автор цитатою з „Бориса Годунова“, коли літописець Пімен говорить: „Іще один останній переказ“, а далі словами Годунова:

„Ось найвищу власть
Я осягнув і шостий уже рік
Паную супокійно, та в душі
Немає в мене щастя...“

„Але особливої краси — каже автор рецензії — досягає Франко в „Сцені у фонтана“, котру він (Франко) називає „найкращою, списаною справді з гідним подиву майстерством“. Тут Франко знайшов в українській мові всі ті риси, що були йому потрібні й для того, щоб передати сухі жорстокі речі Марини, і ніжні любовні слова самозванця, повні глибокого захоплення своїм почуттям.

„Біжать години, час мій дорогий
Тобі я назначала тут зустрічу... і т. д.“

„Але особливої краси досягає Франко — продовжує М. Марковський — в перекладі Дон Жуана, і це зовсім зрозуміло, бо в цій драмі є багато лірики, а Франко перш усього був великим ліричним поетом“. Такі місця, як:

„Мені молиться з вами, Донно Анно?
Не гідний я такої почеси... і т. д.“

можуть бути — на думку рецензента — „названі класичними і тут перекладач майже досягає височини самого творця“.

Знаходить рецензент і деякі невдалі місця в перекладі.

На початку книжки помістив автор компілятивну статтю „Олександр Сергієвич Пушкін“, якої ми тут не передруковуємо, відложивши її до збірника літературно-критичних статтів Франка.

За М. Марковським спростовуємо помилку Франка про англійського письменника Ченстока, якого трагедією про скупого лицаря користувався Пушкін, а якого в дійсності не було. Пушкін, називаючи, як своє джерело, ім'я Ченстока, містифікував публіку, щоби вона до нього не мішалася.

У кінцевій примітці до „Дон Жуана“ Франко, говорячи про легенду, що духи померших хоронять живого чоловіка, завважує, що цією темою він покориствовавсь в своїй поемі „Похорон“, написаній в 1899 році, і „що ця поема має остільки пророцьке значіння в моєму життю, що мені самому трафилося щось подібне в Ліпіку в Хорватії при кінці квітня 1908 року“. Це твердження це — продукт хвороби Франка на ґрунті психічного незрівноваження. 21 березня 1908 року Франко виїхав лічитися до Ліпіку. Його мучили страшенні галюцинації. Одного дня—описує Франко в недрукованій „Історії моєї хвороби“ — почув він голос Михайла Драгоманова, який почав докоряти поетові тим, що через нього Драгоманову важко жити на тамтім світі, і грозив поетові поставити його „на суд божий“. Одної ночі, в якій поет лежав у сильній гарячці, його збудили зі сну голоси невидимих духів, і один з них відчитав декрет, що запозивав його на суд божий, опісля приказав йому вийти з хати, бо інакше дім завалиться. В галюцинації поет покидає лікарню, на приказ страшних духів по дорозі скидає з себе всю одєжу. Ті ж духи заборонили йому вертатися до Ліпіка й оглядатися, але він оглянувся, а тоді духи склали суд, на якому засудили поета на „найстрашніші муки пекельні, а перед тим на побут у якійсь горі протягом 18000 літ“. Після суду поет почув, що під ним рухається земля і він з безмірною шкорою перелітає безмірні простори.

В часі цієї мандрівки поета, викликаной галюцинаціями, йшов дощ і дув холодний вітер. На другий день його знайшли за Ліпіком в одній сорочці біля великої калюжі і він пролежав кільканадцять днів у великій гарячці.

На цю то важку пригоду натякає поет, якого хвороба, в більший чи менший мірі, не кидала до кінця його страдницького життя.

З М І С Т

	Стор.
Ярослав Врхліцький: Із поеми „Бар-Кохба“	5
Джордано Бруно: Дев'ять сліпих	55
Віктор Гюго: Із драми „Торквемада“	69
Лессінг Готгольд: Притча про три перстені	101
Мільтон Джон: Із драми „Самсон борець“	115
Менандер: I. Право дитини	123
„ II. Із мудрости	136
Гете Йоган: Герман і Доротея	149
О. л. Пушкін—Драматичні твори:	
Борис Годунов	207
Сцена з „Фавста“	316
Скупий лицар	322
Моцарт і Сальєрі	342
Кам'яний гість	354
Бенкет у часі чуми	390
Русалка	401
Уваги	427

Ціна 2 крб. 20 коп.

Р

КООПЕРАТИВНЕ Р У Х
ВИДАВНИЦТВО

Харків, вул. 1-го Травня, 10/11
Тел. № 29-84

184

23.357
28-2

$\phi \frac{I}{T-281p}$ 28-2

